

Стана Ристић

О РЕЧИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(творбени и лексикографско-лексиколошки
аспекти)

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA
Monographs 14

Stana Ristić

ON WORDS
IN THE SERBIAN LANGUAGE
(word-formation, lexicographical and
lexicological aspects)

BELGRADE
2012

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Монографије 14

Стана Ристић
О РЕЧИМА
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(творбени и лексикографско-лексиколошки
аспекти)

БЕОГРАД
2012

ISBN

Уредник серије:

проф. др Александар Лома,
дописни члан САНУ

Рецензенти:

проф. др Милица Радовић-Тешић
проф. др Рајна Драгићевић
проф. др Милорад Дешић

Тираж: 500

Издавање ове књиге финансијски је помогло
Министарство просвете и науке Републике Србије

Издаје: Институт за српски језик САНУ

Ликовно решење корица: Лепосава Кнежевић

Припрема и штампа: Чигоја штампа, Београд

САДРЖАЈ

Предговор	7
-----------------	---

I. НАЈНОВИЈЕ ПОЈАВЕ У ТВОРБИ РЕЧИ

Творбени процеси у најновијем периоду развоја лексице српског језика	9
Преглед најновијих творбених процеса по врстама речи	20
Творенице са префиксима <i>не-</i> и <i>анти-</i>	34
Сложенице са творбеним елементима у значењу квантификације	50
Творба речи од властитих именица	65
Актуелни процеси у промени значења лексице српског језика	74

II. РЕЧИ У РЕЧНИЦИМА И ГРАМАТИКАМА

Грамматичке речи у дескриптивном речнику	87
Неки аспекти грамматичког и семантичког статуса заменичких речи	107
Глаголи визуелне перцепције у српском језику	121

III. ЦРКВЕНА ЛЕКСИКА У ЛЕКСИКОНУ САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Статус црквене лексице у корпусу савременог српског језика (на примерима из Речника САНУ)	132
Значења црквене лексице у општем лексикону савременог српског језика (на примерима из речника САНУ)	144

IV. ЗАВРШНО ПОГЛАВЉЕ

Резиме	155
Summary	163
Литература.....	169
Извори	175

V. РЕГИСТРИ

Предметни регистар.....	177
Регистар аутора	189
О аутору	191

ПРЕДГОВОР

Књига *О речима у српском језику (творбени и лексикографско-лексиколошки аспекти)* представља резултате истраживања у последње три године. Неки делови ове монографије презентовани су научној јавности на конференцијама и публиковани у часописима, али су у књизи дати у нешто измењеним и допуњеним верзијама како би се уклопили у одговарајуће целине.

Монографија, поред Предговора, Резимеа на српском и енглеском, Литературе и Извора, Предметног и Ауторског регистра, садржи три поглавља, са насловима: 1. Најновије појаве у творби речи, 2. Речи у речницима и граматикама и 3. Црквена лексика у лексикону савременог српског језика. У првом поглављу, у шест тематских целина, на примерима из електронског корпуса нових речи Ђ. Оташевића, дат је преглед и опште карактеристике творбених процеса у најновијем развоју лексике српског језика, као и преглед најновијих творбених процеса по врстама речи; затим су неки од њих детаљније разматрани на твореницама са префиксима *не-* и *анти-*, на сложеницама са творбеним формантима у значењу квантификације, на твореницама насталим од властитих именица, а представљене су и неке најновије појаве у промени значења лексике српског језика. У другом поглављу, у три тематске целине, представљене су лексичкосемантичке и граматичке карактеристике функционалних (граматичких) речи, неких заменица и перцептивних глагола, које су релевантне за лексикографски и граматички опис. Треће поглавље са две тематске целине посвећено је црквеној лексици и њеном статусу у лексикону савременог српског језика.

Најсрдачније се захваљујем рецензентима књиге на корисним запажањима и предлозима.

За финансирање штампања ове књиге захваљујем Министарству просвете и науке Републике Србије.

ТВОРБЕНИ ПРОЦЕСИ У НАЈНОВИЈЕМ ПЕРИОДУ РАЗВОЈА ЛЕКСИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

1. На основу општег увида у творбене процесе на примерима из Електронског корпуса нових речи Ђорђа Оташевића и истраживања неких појединачних тема, изложићемо најважнија запажања, са циљем да се укаже на тенденције промена у динамици развоја српског језика на синхронном плану, као и на социолингвистичке и нормативне ефекте тих промена.¹

2.1. У прегледу изабраних примера из корпуса нових речи² запажено је да се лексички фонд српског језика најновијег времена богати на више начина: увођењем нових речи за нове реалије и појмове из различитих области (*банкомат*, *ваучеризација*, *хакер*, *хакерски*, *хаковати*, *причаоница* са значењем 'ћаскаоница', *радарац*), позајмљивањем речи и творбених форманата из других језика, активирањем постојећих творбених модела, а у мањем обиму и променом значења речи.³ Евидентна је појава појачане детерминологизације, при чему се овакво прегруписавање термилошке лексике у фонд опште лексике реализује у виду веома развијених творбених гнезда, нпр. речи из традицио-

¹ Овај синхрони пресек указује на процесе језичког развоја у одређеном микропериоду, који својом динамиком одражава закономерност историјског развоја језика у области творбе, као целовитог предмета изучавања неодериватологије (исп. Поликарпов и др. 2008: 392–426).

² Електронски корпус нових речи српског језика (у навођењу извора ЕКНР) Ђ. Оташевића сачињен је на основу око 600 извора књижевних, научних и публицистичких текстова, као и неколико десетина наслова периодике. Обухвата лексику краја 20. и почетка 21. века.

³ Прегледани корпус нових речи показује одређене закономерности творбених процеса, које могу бити значајне за неодериватолошка истраживања (исп. Поликарпов и др. 2008: 405–406).

налне и алтернативне медицине. И даље се интензивно одвија процес жаргонизације⁴, што показују примери типа: *бакутанерски*, *бањажа*, *бацачлија*, *безвезница*, *бејзболџија*, *бизничар*, *бизнисчарење*, *бојкотер*, *вашаризација*, *паролџија*, *пасошник*, *рукоцмакање*, *трендаш*, *трибинаш*, *рађатељка* ('женска особа, породилца, која рађањем обезбеђује себи зараду'), *шалајбазерисање*, *шарлатанизам*, *шишалица* 'направа за шишање', *цепирање*, *огаоваруша*, *бављеница*, *облизивачица*, *первезуша*, *постељарка* и др.

2.2. Лексички фонд српског језика у најновијој фази развоја знатно се проширује творбеним процесима префиксације и композиције у виду сложеница и полусложеница са префиксима и префиксоидима страног и домаћег порекла. Продуктивност одређених творбених типова појачана је и процесима хибридизације, што се може илустровати отвореним творбеним низовима, са формантима типа: *а-* (*аисторијски*, *аисторизам*, *анормалност*, *акомунист*, *анационалан*, *асексуалан*), *анти-*, *алко-* (*алкобизнис*, *алкобизнисмен*, *алкомафија*), *аеро-*, *авио-*, *агро-*, *аква-*, *арт-*, *архи-*, *ауто-*, *без-/с-* (*бездоман*, *бездомност*, *беспилотан*, *беспроблемски*, *бестелесно*), *био-*, *ван-* (*ванакцијашки*, *ванболнички*), *велико-*, *видео-*, *високо-*, *више-*, *де-*, *евро-*, *еко-*, *електро-*, *енерго-*, *етно-*, *идејно-*, *кратко-*, *мало-*, *мега-*, *међу-*, *изван-*, *једно-*, *југо-*, *квази-*, *контра-*, *мулти-*, *над-*, *нарко-*, *наци-*, *не-*, *нео-*, *неуро-*, *ниско-*, *ново-*, *од-*, *опште-*, *полу-*, *порно-*, *пост-*, *пра-* (*прарођак*, *прасеоба*, *прасуштина*, *праутицај*), *прво-*, *пред-*, *пре-*, *про-*, *против-*, *прото-*, *псеудо-*, *психо-*, *радио-*, *раз-*, *само-*, *све-*, *хипер-*, *социо-*, *средње-*, *супер-*, *ТВ-*, *транс-* и *ултра-*.

3.0. У префиксалној творби и композицији разматране су иновације у продуктивности и конкуренцији форманата домаћег и страног порекла, и то у семантичком пољу негације и супротности форманата *не-*, *против-*, *назови-*, *надри-*; *анти-*, *контра-*, *квази-* и *псеудо-*, а у семантичком пољу квантитета форманата типа: *високо-*, *велико-*, *средње-*, *полу-*, *мега-*, *мулти-*, *ултра-*, *хипер-* и др.⁵

3.1. Творенице са домаћим префиксом *не-* и страним префиксом *анти-* веома су бројне у корпусу нових речи а иновације показују именички префиксали типа: *недемократа*, *нејеврејин*, *некомуниста*, *немајстор*, *немасон*, *непечарош*, *непитање*, *нерус*, *неспортиста*, *нечлан*, *неватромет*, *нелампион*, *нешкола*, *небивање*, *немржња*, *нехраброст*, *неживот*, *не-Невена*; *антиагитпроп*, *антибољшевизам*, *антибосанство*, *антиво-*

⁴ О процесу жаргонизације и о жаргону у српском језику в. Бугарски 2006.

⁵ О продуктивности неких префиксалних типова творбе у српском језику в. Радовић-Тешић 2009: 103–117.

јак, антидрама, антидржава, антиздравица, антиисторија, антијунак, антимузеј, антисрбин, античитатељ и др.

Нове речи са домаћим префиксом *не-* показују да у овом продуктивном творбеном типу преовлађују речи са домаћим основама, што значи да се у најновијем приливу негираних твореница остаје у оквирима норме којом се у творби префиксала препоручивао модел „домаћи префикс + домаћа основа“.

У овој творбеној категорији правила о ограниченој спојивости префиксалног и основног дела у образовању нарушена су у творбеном типу са страним формантима: *анти-*, *контра-*, *квази-* и *псеудо-*, јер се у већини примера ови форманти везују и за домаће основе. Овакво стање оставља могућност бројчане предности и потискивање домаћих форманата *не-* и *против-* у конкурентним значењима, што би нарушило постојећу доминацију домаћих елемената у творби речи српског језика. Тим пре, што корпус нових речи показује да је префикс *анти-* у примарном значењу 'супротстављености' знатно умањио продуктивност домаћег форманта *против-*, кога у значењу 'узајамности' потискује, такође, страни формант *контра-* великим бројем хибридних твореница. Иста појава је карактеристична и за форманте *квази-* и *псеудо-*, који у примарном значењу 'неправи, лажни, непрототипичан' хибридним твореницама потискују домаће форманте *назови-* и *надри-*, па и префикс *не-* у овом његовом секундарном значењу. Међутим, у језичкој стварности је евидентно да у семантичком пољу негације и супротности у корпусу нових речи доминирају домаћи творбени елементи, захваљујући чињеници да је продуктивни творбени тип са префиксом *не-* и у најновијем развоју српског језика сачувао творбени модел „домаћи префикс + домаћа основа“, а да творбени типови са страним формантима *анти-*, *контра-*, *квази-* и *псеудо-* показују појачани процес хибридизације. Тако се показало да се квантитативни учинак хибридизације одражава позитивно на стабилизацију лексичке норме српског језика и његових функционалних стилова, и то како у одржавању доминације домаћих творбених елемената над страним, тако и у тенденцији стабилизовања стања у прегруписавању новонастале идиолекатске и супстандардне лексике у стандардне идиоме српског језика. Већ сада се показује стабилнија употреба разматраних новонасталих твореница у струковном језику, у професиолектима. На стилском плану новонастале маркиране творенице са префиксима *не-* и *анти-* функционишу као јединице са ефектном стилематском снагом, при чему негирани префиксали најно-

вијег периода одржавају континуитет са лексичким слојевима српског језика ранијих периода.⁶

3.2. У корпусу нових речи у семантичком пољу квантитета евидентан је не само повећан број твореница продуктивних творбених типова са препозитивним формантима домаћег порекла типа: *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *полу-*, *пре-* и *средње-*, него и пораст броја творбених типова са страним творбеним формантима типа: *мега-*, *ултра-*, *мулти-*, *хипер-* и др. У оба случаја продуктивност и отвореност творбених типова омогућавају појачани процеси хибридизације, јер не постоје дистрибутивна ограничења у спојивости домаћих и страних творбених конституената. На појачане процесе творбе у овом сегменту утицали су ванлингвистички фактори и потреба квантитативног вредновања у многим сферама, као последица наглог развоја у областима науке, економије, политике, финансија, масовне културе, спорта, музике, естраде, моде, реклама, информационалних система и др. Тако се ови творбени типови реализују углавном као отворени системи за попуњавање потенцијалном лексиком, и налазе своје најјаче упориште у језику медија и у социолектима (у свим врстама жаргона), уливајући се у стандардни језик највише преко професионалних жаргона, професиолеката (исп. Ћорић 2008: 150–151).

То су творенице типа: *великобироократија*, *великобошњааштво*, *великопотрошач*; *високоволтан*, *високоестетизиран*, *високопотентан*, *високопроточан*, *високософистициран*, *високоразредно*; *нисколетећи*, *нисконаталитетан*, *нискотиражан*, *нискотонски*; *полубиће*, *полудебил*, *полузапослен*, *полујак*, *полулик*, *полулопвчић*, *полуреченица*, *получизма*; *прејадан*, *прејарки*, *прелибералан*, *преопасан*, *преразуман*, *преуљудан*, *прелакомислено*, *пренежно*; *средњежалостан*, *средњесталешки*, *средњокласни*; *ултрајубиларан*, *ултракатолик*, *ултраконзервативац*, *ултрамини*, *ултрафеминисткиња*; *хиперактуелан*, *хипердинамичан*, *хиперосетљив*; *мега-смрт*, *мега-бенд*, *мега-звезда*, *мега-инфлација*, *мега-филм*; *мултимедијалност*, *мултиверски*, *мултимотивисан*, *мултирасни*, *мултистандардан* и др.

⁶ На основу нашег досадашњег истраживања партикуле *не* и префикса *не-* у домену лексичке негације у различитим периодима развоја савременог српског језика могао би се успоставити „модел животног циклуса овог језичког знака“, у чијој основи лежи представа о најважнијим етапама динамике његовог развоја као и могућност прогнозирања његовог даљег развоја у српском језику (Ристић 2000: 223–233; 2004а: 147–158; 2004б: 99–110; 2008: 521–528; 2009: 157–180). О теоријском значају појма „модел животног циклуса знака“ („модель жизненного цикла знака“) и о његовој примени у неодеватолошким истраживањима в. Поликарпов и др. 2008: 397–403.

Повећану продуктивност и појачани процес хибридизације у односу на досадашње стање показују творбени форманти са значењем интензификације: *пре-* и *високо-*, и то у придевским и прилошким префиксалима и сложеницама које су експресивно маркиране. У овом значењском и стилском пољу, у корпусу нових речи јављају се и творбени форманти страног порекла али са различитом дистрибуцијом, типа: *мега-*, *мулти-*, *ултра-*, *хипер-*, који се спајају и са домаћим речима, и који појачаним процесом хибридизације обезбеђују себи место у лексичком систему српског језика. Може се претпоставити да су ови страни творбени елементи утицали на губљење продуктивности творбених типова са елементима *велико-* и *веле-*, која је засведочена у Речнику САНУ великим бројем сложеница.

Паралелно са творбеним процесима интензификације, у српском језику се одвијају и творбени процеси деинтензификације, различитог вида ублажавања садржаја, што се у корпусу нових речи потврђује великом продуктивношћу деинтензификатора *полу-*. Овај деинтензификатор који означава неодређени, прелазни степен у ублажавању садржаја у смислу 'и овако и онако', представља најпогодније језичко средство за исказивање друштвене и економске неизвесности која се у нашој реалности непрекидно појачава.

3.3. Продуктивност наведених домаћих и страних форманата у творби префиксала и сложеница у најновијем развоју лексике српског језика одржава се у континуитету захваљујући процесима хибридизације.

4.0. У деривацији развој српске лексике прати уједначено појачавање процеса мутације, модификације и транспозиције. Запажена је продуктивност суфикса страног порекла, типа: *-фоб(и)ја* (*acroфобија*, *албанофоб*, *албанофобија*), *-филија*, *-оидан* (*амебоидан*, *аристократоидан*, *брзоидан*, *кретеноидан*), као и повећана адаптираност страних речи испољена у развијеним деривационим гнездима и појачаним процесима хибридизације.

4.1. Продуктивност моционих суфикса повећана је у сфери женских занимања, што показују примери типа: *адвокаткиња*, *академичка*, *активистица*, *алхемичарка*, *аматерка*, *амбасадорка*, *багеристкиња*, *басистица*, *барменка*, *боксачица*, *вероучитељица*, *пилоткиња*, *пругашица*, *хокејашкица*, *шахисткиња*, *регруткиња*, *рокерица*, *специјалистица*, *стреличарка*, *стручњакиња*, *таксисткиња*. Порастао је број именица носилаца особина, поступака и активности⁷, што се јавило као секун-

⁷ О традиционалној заснованости овог творбеног типа у сфери носилаца особина, стања и поступака показаној на дијахроном плану в. Ристић 2004: 149–185.

дарна појава тенденциозног и усмереног појачаног мовирања именица у сфери занимања и звања, процеса карактеристичног за многе савремене језике. Ово мовирање је иницирала, пре свега, друштвена а затим и језичка политика заснована на прокламованој идеји о равноправности полова. Мовиране именице су у корпусу потврђене углавном по једним примером, и то највише из штампе, а у мањем броју из савремене прозе, па би се могле сврстати у околионализме или жаргонизме. Међутим, занимљиве су са творбеног и са социолингвистичког становишта. Са творбеног становишта је евидентно да је код ових именица категоријално граматичко значење неутралних маскулинских имена аутоматски иницирало извођење мовираног облика и изван сфере ималаца занимања, звања и сл. Тако се игром језичких законитости и индивидуалне креативности у језику сликовито одразила и актуелна свакидашњица маргиналних женских улога и женских нарави, изванјезичка реалност у којој се особе женског пола јављају као *актерице, стручњакиње, професионалке, или аматерке, забављачице, или безвезнице, кретенке, или кликарашице, лобисткиње, махерице, пропагандистице (пропагаторке), или морализаторке*. Оне су и *гастарбајтеркиње, забављаче или народњакиње, пеџачице, левичарке, маштарке и френдице*. Могу парирати особама мушког пола и по неким пороцима и лошим особинама, као нпр.: *фалсификаторке, фрајерице, факирке, сифилистичарке* и др.

5.0. У представљању творбених процеса на корпусу нових речи српског језика, од 7 творбених особености које се препоручују за показивање системских аспеката неодеривационог процеса, у нашем истраживању, због ограниченог корпуса и других методолошких и техничких ограничења, представљена су само два аспекта: 1) у односу између врсте речи основних и изведених јединица и 2) у односу између творбених типова нових речи и њихових основа.⁸

Тако је у прегледу творбених иновација по врстама речи уочен велики прилив нове лексике и продуктивност неких творбених типова. Код именица имамо примере типа: *амбалажер, амблематика, анонимац, багателизација, брутализација, ватроторац, вирусноша, свашточиња, серилизација, системаш, скорбуташ, смртоносје, снахоубица, снобовлук, спрдач, таложшите, хашишар, хорорист*; гл. именице: *акцијашење, рецептовање, џаминизирање*; апстрактне именице: *алузив-*

⁸ О творбеним особеностима којима се показују системски аспекти неодеривационог процеса в. Поликарпов и др. 2008: 393. За откривање наведених закономерности препоручује се формирање контролне емпиријске базе података на корпусу текстова одређеног периода језичког развоја за који се претпоставља одређени пораст нове лексике (исп. нав. дело: 394).

ност, почитност, самство, страност, трезност, трулежност, узмуваност, узбуљивост, ућуталост, филозофичност). Код придева то су примери типа: *науковит, тањираст, устаст; тиктакав, тмаст, ћаскав, цмокав*), а код прилога, насталих конверзијом од придева, примери типа: *брзовито, топлински* и др. Код глагола јавља се знатно мањи број нових речи и то у виду појединачних случајева а не продуктивних творбених типова, као што показују примери типа: *академизовати, аматеризовати, амбасадоровати, анонимизирати, брежуљкати се, логицирати, рољати се* (око нечега).

5.1. У деривацији именица развој српске лексике прати уједначено појачавање процеса мутације (евидентно у сталном порасту броја деривата ималаца занимања, вршилаца радње и носилаца особина), процеса модификације (појачано активирање моције у сфери женских занимања и проширивање деминуције на нове групе именица) и процес транспозиције (стални пораст броја апстрактних именица и појачавање продуктивности њихових творбених типова, као и повећање броја глаголских именица). Заступљени су многи продуктивни творбени типови, међутим иновације се јављају и у основном делу твореница било да се њиме именују нове реалије из савременог окружења било да се неке групе речи, мимо досадашњих правила, уводе у одређене творбене типове без ограничења. Међу новим именицама налазимо бројне групе са значењем ималаца занимања и носилаца особина, затим велики број апстрактних именица и њима блиских глаголских именица и нешто малобројније именица са значењем ствари, предмета и др. конкретних реалија.

Евидентна је појачана експресивизација⁹ код свих именичких категорија, осим код именица које означавају ствари, предмете. Веома велики број нових апстрактних именица из различитих интелектуалних сфера, као и веома велики број стилски маркираних именица из разговорних идиома урбаних социјалних група,¹⁰ показује да се језичко стварање преко лексике одвија напоредо у процесима интелектуализације и жаргонизације језика.

Велики број нових твореница глаголских именица и неких апстрактних именица, нпр. деривата са суфиксом *-изација*, указују на кон-

⁹ О процесу експресивизације и о експресивној лексици у српском језику в. Ристић 2004.

¹⁰ О раслојености лексике српског језика в. Ристић 2006, а о различитим слојевима нових речи и њиховом променљивом статусу у динамици лексичког развоја (неологизми, околионализми и потенцијалне речи; затим жаргонизми, разговорна лексика и новопозајмљене речи) в. Поликарпов и др. 2008: 395–397 и Скларевска 2008: 443–446.

тинуирано појачање процеса номинализације запажено у претходним фазама развоја српског језика.

5.2. Код новонасталих придева евидентни су сви продуктивни типови творбе, а иновације се јављају у проширивању дистрибутивног потенцијала основа било да се ради о дериватима или сложеницама, што показују примери типа: *сандучаст, устаст, бундеваст, ђонаст, капљаст, квасаст, тањираст, чираст; софтверашки, софтверски, удружењски, комуњаристички, лустерски, храмски; андроцентричан, спермалан, сифиличан, табуиран, уживљајни, заокретни, заскочни, јајетни, јогуртни, стриповни, астални, сладоледни; амебоидан, аристократоидан, кретенoидан; дубоковид, звонолик, задњератни, лакогласан, клемпоух, бресколик, косматорук, ускосебичан, мафиократски, осрбљен, онебешен.*

5.3. Иако се у српском језику иновације највише испољавају код именица и придева, у мањем обиму се јављају и код прилога. Тако се запажају прилози необични по својим основама: *мравињасто, зглобасто, гњавезно, каскаво, стресогено, фалички, шенгенски*, који реализују функцију модификације придева. Много већи број нових прилога је десупстативног а не деадјективног порекла. Они су настали универбизацијом од предлошко-падежних синтагми, што је мотивисано језичком економијом. То су прилози типа: *индексно* – путем индекса, *скицозно* – у виду скице; *филмично* – путем филма; *играчки* – у погледу игре; *стриповски* – као у стрипу, на начин стрипа; *трагедијски* – као у трагедији, на начин трагедије.

5.4. Иновације код глаголске лексике јављају се у знатно мањем броју и крећу се у оквиру регуларних творбених типова, при чему ни у погледу творбених елемената ни у погледу творбених типова не појачавају продуктивност ни отвореност парадигматског низа. Већи број припада оцазионализмима десупстативног образовања и они илуструју идиолекатску креативност у коришћењу творбених потенцијала, типа: *рогљати се, искурирати, рутинизирати, табуисати, брежуљкати се, истигрити се, наклавирити се, спермирати, спрејати, цепирати, убубрежити се, ујастучити, омужевити*. Мањи број показује настављање тенденције деминуирања глагола, појаве која континуирано прати развој лексике српског језика, типа: *олакашнути, гуткати, дрхтуцкати, спавкати, ћопуцкати, брежуљкати се*. Примери десупстативних глагола: *амбасадоровати, аматеризирати се, фашизирати, шанковати, кибларити*, представљају иновације и са социолингвистичког и са творбеног становишта. Са творбеног становишта ови примери могу иницирати продуктивност новог творбеног типа: извођење глаголских деривата

од неизведених именица ималаца занимања или вршилаца радње, најчешће страног порекла, које улазе у српски језик са новим занимањима и другим садржајима условљених актуелним социјалним, културним и др. условима живота и рада. Мањи број нових глагола и то префиксално-префиксоидних или је девербативног порекла, типа: *одљубити се, сrolати се, усапунати, устуцати, полуосмехнути се, полусмешкати се, полушаптати*, или деадјективног порекла, типа: *опакошћавати се и узнојавати*.

5.5. Преглед творбених процеса по врстама речи, на корпусу нових речи, показао је да су најновији и најпродуктивнији процеси захватили највише именице, затим придеве и прилога, док се код глагола они појављују у знатно слабијем виду.

5.6. Осим морфолошке творбе, на примерима групе глагола са значењем физичког деловања представљене су неке појаве у сфери семантичке деривације. Установљено је да у метафоричној промени значења глагола наведеног типа делују процеси десемантизације и транссемантизације, што се на формалном плану испољава у виду њихове нове, нетипичне лексичке спојивости, а на комуникативном и прагматичком плану у виду обезличавања комуникације. Анализом примера са глаголима физичког деловања, типа: *уздрмати, извући, срушити, ударити, докопати се, однети, инсталирати и носити*, утврђено је да наведени актуелни семантички процеси, уз метафоричну деривацију, условљавају и другачији хијерархијски распоред централних и периферних улога у односу на њихову типичну уређеност у основним, примарним значењима ових глагола. На синтаксичко-семантичком плану ове промене се реализују у неагентивној форми исказа, са промењеним нетипичним денотативно-семантичким обележјима актаната, у односу на њихова типична обележја, карактеристична за активну дијатезу.

6.1. На основу сумарног прегледа творбених процеса, на корпусу нових речи српског језика, може се закључити да велики број нове лексике настаје у појачаним процесима интелектуализације и жаргонизације, процесима који у најновијем језичком развоју теку паралелно и без оштрих граница. Корпус нових речи показује да се ово међусобно приближавање удаљених развојних процеса јавља као последица урбанизације језика, чија улога у језичком развоју може бити предмет посебног разматрања. Продуктивност истих творбених типова у оба процеса још више замагљује иначе нестабилне границе међу функционалним стиловима и језичким идиомима. Проток лексике између различитих функционалних стилова и на релацији престижни – непестижни идиомима знатно се убрзава, чиме се у перспективи даљег развоја стварају

повољнији услови за стабилизацију лексичке норме. Примери из корпуса нових речи су у највећем броју стилски маркирани и припадају жаргонској и супстандарној лексици, лексички субјезичких идиома. Ова лексика, у најновијем развоју српског језика, издваја се у посебан лексички слој, у чијем је настајању велику улогу одиграо процес урбанизације лексике српског језика. На другом крају овог процеса, паралелно са појачаним процесом жаргонизације, одвија се и појачани процес интелектуализације језика.

6.2. Корпус нових речи српског језика¹¹ по свом узорку представља углавном секундарну лексику: неологизме, околионализме и потенцијалну лексику, лексику која у језичком стварању представља неку врсту индивидуалне креативности и „експериментисања“ са творбеним, морфолошким и семантичким потенцијалима српског језика, и то како у сегменту домаћих тако и у сегменту позајмљених творбених елемената. Лексика у сегменту позајмљивања показује повећану способност адаптације, што се у њеном усвајању од стране носилаца српског језика јавља као природна реакција на јачи прилив интернационализама и англицизама, који се у савременим условима прихвата као легитиман начин обогаћивања лексике српског језика. Очигледно је, да појачани процес хибридизације умањује ефекат актуелног процеса интернационализације лексике, чиме се у српском језику, поред осталих начина, одржава доминација домаћих елемената над страним. Истовремено, оба процеса напоредо стварају повољне услове за стабилнији развој српског језика, чинећи га отвореним за иновације у свим сегментима духовне и материјалне културе и богатијим за функционално-стилско и идиолекатско варирање.

6.3. Преглед творбених типова и форманта показује континуитет лексичких иновација започетих и запажених у ранијем периоду језичког развоја, од 60-их год. до краја 20. века. Међутим, евидентан је убрзани пораст лексике одређених творбених типова, броја типова серијских образовања са домаћим, а пре свега, са страним творбеним елементима, као и неограничена могућност стварања потенцијалне лексике у попуњавању њихових отворених низова. Све ово указује на проширивање потенцијала спојивости творбених елемената и на смањење дистрибутивних ограничења у њиховом комбиновању. У целини гледано, преглед најновијих појава у творби речи, сачињен са морфолошког, семантичког, социолингвистичког и нормативног становишта, указује на перспекти-

¹¹ О критеријумима за избор нових речи и о параметрима њихове аутоматске обраде в. Поликарпов и др. 2008: 395.

ве развоја језика у наредном периоду. Најновије тенденције у развоју лексике српског језика показују да лексички ниво представља средиште језичке надградње, која се означава термином „интелектуализација језика“. Сама језичка надградња, као што је већ утврђено, у својим главним токовима заснива се на аутентичним домаћим језичким моделима и потенцијалима, без обзира на појачано лексичко позајмљивање.

ПРЕГЛЕД НАЈНОВИЈИХ ТВОРБЕНИХ ПРОЦЕСА ПО ВРСТАМА РЕЧИ*

1.0. У овом делу монографије разматране су творбене иновације по врстама речи на изабраним примерима из наведеног корпуса нових речи Ђ. Оташевића,¹² чиме се даје општи оквир за детаљнија разматрања неких појава у наредним поглављима (в. Ристић 2009: 157-180 и 2009а, 2009б и 2009в).¹³

1.1. Преглед творбених процеса по врстама речи показао је да су најновији и најпродуктивнији процеси захватили највише именице, затим придеве и прилоге настале конверзијом од придева, док се код глагола они појављују у знатно слабијем виду, али се и у њиховој творби неки типови могу сматрати продуктивним.

Пошто су најтипичнији продуктивни творбени процеси у новијем развоју лексике српског језика већ увелико монографски представљени (исп. Клајн 2002, 2003, Ћорић 2008 и Оташевић 2008), у овом делу ће се разматрати оне иновације у творбеним процесима код пунозначних врста речи које се одигравају на њиховој периферији, али по постојећим творбеним моделима. Оне се због нарушавања правила спојивости творбених форманата са основним делом јављају као необичне, неочекиване иновације, које су занимљиве не само са становишта стилске маркираности него и са социолингвистичког, прагматичког и нормативног становишта. Нормативни статус нових речи регулише се на основу њихове прихватљивости у језику.¹⁴

Тако ће у оквиру именичке творбе бити разматрани примери типа: *амбалажер, амблематика, анонимац, багателизација, брутализација, ватротворац, вирусноша, свашточичка, серилизација* 'прављење тв-серија', *системаш, скорбуташ, смртоносје, снахоубица, снововлук, спрдач, таложшите, хашишар, хорорист*; гл. именице: *акцијашење,*

* В. Ристић 2009в.

¹² Извори примера из ЕКНР навођени су онако како су дати у самом корпусу.

¹³ О најновијим тенденцијама у развоју лексике и о неологизмима в. Оташевић 2008: 94 и Радовић-Тешић 2009: 53–65.

¹⁴ О условима за усвајање нових речи в. Оташевић: 2008: 52–54, а о лексичком нормирању и установљењу лексичке норме в. Ристић 2006.

рецептовање, цаминизирање; апстрактне именице: *алузивност, почетност, самство, страност, трезност, трулежност, узмуваност, уозбиљност, ућуталост, филозофичност*; у оквиру придева примери типа: *науковит, тањираст, устаст; тиктакав, тмаст, ћаскав, цмокав*; затим прилога: *брзовито, топлински* и глагола, примери типа: *академизовати, актуелизирати/-овати, аматеризовати, амбасадоровати, анонимизирати, брежуљкати се, логицирати, рољгати се* и др.

ИМЕНИЦЕ

2.0. У деривацији именица развој српске лексике прати уједначено појачавање процеса мутације (евидентно у сталном порасту броја деривата ималаца занимања, вршилаца радње и носилаца особина), процеса модификације (појачано активирање моције у сфери женских занимања и проширивање деминуције на нове групе именица, као и појачавање њихове стилске маркираности у негативном значењу) и процес транспозиције (стални пораст броја апстрактних именица и појачавање продуктивности њихових творбених типова, као и повећање броја глаголских именица).

2.1. У групи именица са значењем носилаца особина, у којој су процеси интелектуализације и жаргонизације¹⁵ испреплетани, и која захвата и најсуптилније и најбаналније сфере наше садашњице, преовлађује комбиновани начин творбе, деривација и композиција, што показују именице типа: *амебоноша, дубоконаклонац, књигомафија, компартијка, лумпенинтелектуалац, мафиократија, мрзокоментатор, снахоубица, мајмунофан, сатворац, славољупко, слободоносац, филмољубац*, као и примери њихове употребе:

У једном тренутку /је/ изгледало да ћемо бити балканска Куба, радсадник националкомунизма и *мафиократије* (ЕКНР, Н 2402, 44). Мењао сам послове, бележио шта ми се догађа и даље запажао да пишем о себи као о *одљуђенику* који би да савлада лавиринт око себе, а и себе, бежањем у веру, наду (ЕКНР, Блуд, 113).

Бројне су и деривирани именице типа: *голицатељ, обуздавач, папираш, паролција, пустошитељ, системаш, спрдач, функционерија, обичњак, одљуђеник, окрвављеник, разочараник, скорбуташ, сламатељ, трендаш, фантастичар*.

¹⁵ О процесу жаргонизације и о жаргону у српском језику в. Бугарски 2006.

Обуздавачи младости се понашају исто (ЕКНР, БН 80, 38). Спрдање у малом граду, као да сам градска будала број један. Наш је град тако рећи имао нову атракцију, а моји суграђани одувијек су извршни *спрдачи* (ЕКНР, Мркић, 63). Био је неполитички, *обичњак*, није имао везе са чланом педесет осам (ЕКНР, Колима, 20). Пролећна симфонија (...) доста је амбициозно замишљена, о чему сведочи и продукција, избор глумаца (...) и музичке интерпретације за звучну кулису (међу којима је и наш *трендаш* Погорелић) (ЕКНР, Дуга 399, 62).

Лексика овог типа, као и већина оне која је предмет разматрања, одликује се повишеном експресивном тоналношћу, а њени носиоци су припадници урбаних средина. Тако да се у вези са разматраном лексиком срећемо са феноменом урбанизације језика, као новим процесом, чија би улога у језичком стварању и регулисању лексичке норме могла да буде предмет посебног истраживања, што показују наведене именичке лексеме и примери њихове употребе, а што ће се показати и у даљем излагању.

2.2. Слични процеси евидентни су и код експресивне жаргонске лексике са значењем ималаца занимања. Многе од њих јављају се као друго, експресивно име за одређену реалију, типа: *пасошник* према *цариник*, *чекићар* према *ковач*, *ископавач* према *археолог*, *шпијуниста* према *шпијун*, *кључодржац* према *кључар*. Друге именице представљају духовите називе и то како за нова легитимна и већ позната занимања: *плакатер*, *радарца*, *сардинаш*, *софтвераш*, *стрипација*, *тонац*, *хорорист*, *шлагераш*, *шлепаџија*, *филмотворац*, тако и за нелегитимна и мање позната занимања: *уносивач* (књига преко границе, шверцер), *играчка*, *роштиљаш*, *мачколог*. Једино је именица *акупунктор* неутрална по значењу и означава занимање актуелно у савременој медицини.

Компјутерски „*играчкари*“ чекају да се тржиште мало стабилизује (ЕКНР, СК 10/1987, 32). Чувени *мачколог* Дезмонд Морис чак претпоставља да је мачја богиња-девица Бастет претходница хришћанске Богородице (ЕКНР, Н 2438, 63). Људина повика: „Пасоше на преглед, молим“. Неки дадоше, ја рекох да не идем даље од Јесеница. Добро, рече *пасошник* и изађе (ЕКНР, Во, 136). Према ријечима једног од петорице *софтвераша* који су запослени у електроничком центру, „софтвер за то оригинални је производ нашег подземља“ (ЕКНР, С 481, 86); „Историја Срба“ Јована И. Деретића, све доскора, није смела да се уноси у ову земљу. Ако би неком то и пошло за руком, а Служба то дознала, долазила би, у глуво доба,

на врата *уносивача* књиге у Југославију и пленила би „Историју Срба“ (ЕКНР, Н 2369, 59). Зашто то радиш питају *чекићара*, док кује. Ето тако, у пећини се чује (ЕКНР, Битни, 11).

2.3. Број апстрактних именица знатно је повећан појачаним процесом транспозиције, при чему је равномерно заступљена деривација и комбиновани начин творбе: деривација и композиција. Многе од њих представљају експресиве, јер се јављају као маркиране лексеме према већ постојећим именицама: *комуњаризам – комунизам, мрзитељство – мржња, сијатељство – светлост* (у ословљавању: *ваша светлости / ваше сијатељство*):

Барске новине за раскринкавање завјереништва, корупције, лопвука, непотизма, једноумља, правде у функцији власти... Управо то је „*комуњаризам*“, а наша варијанта *комуњаризма* је „*титоизам*“ (ЕКНР, БН 141, 3). Кулминација *мрзитељства* према „*бизанту*“ је Русова идеја о искључењу из Југославије (ЕКНР, Дуга 399, 11). Ја, *ваше сијатељство*, желим да служим цару (ЕКНР, Гутљај, 22).

Велики број апстрактних именица представљају нове творенице којим се од основа са конкретним значењима исказују апстрактна значења: *жутоћа – жутина, навијаштво – навијање, обичајност – обичај, опростивост – опроштај, палост – пад, падање, сагледљивост – сагледавање, тмастост – тмина, самство – самоћа*:

Дуга размишљања о *палости* човечије природе довела су ме до чврстог уверења да човек не вреди ништа (ЕКНР, Уклета, 142). Доспео је до рђавог стања ограниченог *самства*, незадовољства, невољности да постоји (ЕКНР, Белоу, 98);

или се јављају као варијанте постојећих апстрактних именица: *сушност – суштина, трулежност – трулост*:

Ти мостови су, заправо, мостови наше *сушности* (ЕКНР, БН 92, 40). Катастрофа данашње Европе јесте у њеној *трулежности* и униформисаности лишеној сваке племените драматичности (ЕКНР, БН 65, 37). Та спољашња *трулежност* Европе само је пројекција трулења које се одиграва изнутра (ЕКНР, БН 90, 24).

Већи број апстрактних именица настао је од нових основа: *игривост, куловство, кучкарство, лимунскост, страност, трезност, ућуталост; сноволук; мушкољуб, кишомет, зверолупство, климоглавство, керовубиство, кучеждерство, митоисторија, шипијунманија*:

Било је случајева педерастичке па чак и *зверољупства* (...). Неки каплар из Орконеса затечен је како води брачни живот с мајмуницом (ЕКНР, Љаса, 14). Ох, помислио сам на племенити облик њених груди, избеzumљујућу *лимунскост* тих сисица (ЕКНР, Васа, 10). Његова детињастост, *игривост* и веселост, може користити друкчијим начинима нашега вођства (ЕКНР, Аристид, 277). У зградама (...) још неопљачканим и непресељеним у сеоске штале, (...) видим бивше царство, остатке моћи, стамености, каменитости, *ућуталости* (ЕКНР, Зуб, 170). И плочник којим је трчао, гладак, био му је стран. Али та је *страност* била благотворна (ЕКНР, Дорћол, 118). Само нек девојке заиграју коло, то облаке привлачи. Покажите се на брду што се види из даљине, на *кишомет* хода (ЕКНР, Битни, 19). Још Буњуел, са „Андалузијским псом“, начео је табу-тему *керубиства* и *кучеждерства* (ЕКНР, Н 2389, 62).

Како примери показују, наведене апстрактне именице су нове или по начину творбе у коме се продуктивним творбеним елементима нарушавају правила постојећих ограничења семантичке и лексичке спојивости са основама, или су пак настајале у процесу именовања нових реалија по постојећим творбеним моделима. Пошто је корпус формиран на најновијим изворима писаног језика у коме преовлађује публицистика, новонастале речи су углавном стилски маркиране и многе од њих спадају у експресивну лексику.

Именице изведене суфиксом *-изација*, који је иначе карактеристичан за девербативне именице, у новије време, а посебно у корпусу нових речи, представљају десупстантивна образовања, јер глаголи од њихових основа нису потврђени: *рутинизација*, *серијализација*, *скандинавизација*, *вашаризација*, *шератонизација*:

„Балканизација“ може бити „скандинавизација“ (ЕКНР, Н 2066, 13). „Шератон“ у Кнез-Михаиловој је као наковањ на порцуланској тацни. ... *Шератонизација* Кнез-Михаилове улице логичан је крај архитектонског терора (ЕКНР, БН 83, 32).

У корпусу се јављају и поетизми типа: *сноморица*, *умислица*, *човекомрзје*, *чудотворје*, *смртоносје*.¹⁶

Кад сам коначно заспао, мучила ме опет иста *сноморица* – Перо Дјетлић хоће да ми преотме награду на томболи (ЕКНР, Вуди, 112). Не дозвољавам да Рамоново име користиш за своје бедасте *умис-*

¹⁶ О поетској функцији деривата са суфиксом *-је* в. Клајн 2003: 129–130.

лице (ЕКНР, Хинг, 130). Додавао је својој потиштеној грађевини још једну опеку незадовољства, сумора, *човекомрзја* (ЕКНР, Рулет, 58). Тај злодух би је, зачудо, обасипао и осећањима на боље дане, када је спокојно живела у *чудотворју* као што живе птице у зраку, или рибе у води (ЕКНР, Фауст, 44). *Смртоносје* у испруженој Нептуновој руци (ЕКНР, Фауст, 13).

2.4. Појачани процес транспозиције показује се и у великом броју глаголских именица. Углавном су у питању изведене именице: *жуђење*, *загуравање*, *климуцање*, *ракетирање*, *табуирање*, *упаравање*, а јављају се и примери комбиноване творбе: суфиксално-префиксалне и комбинација деривације и композиције: *упризоравање*, *упросечење*, *одљуђење*, *књигољубље*, које заједно са именицама: *комунизовање*, *маказање*, *паролашење*, *слаткарење*, *цаминизирање*, *цезирање*, представљају примере са непотврђеним глаголским основама. Тако да оне, заједно са истакнутим примерима апстрактних именица, иако настале по продуктивним типовима творбе, чине иновацију јер показују да је процес номинализације и у најновијем развоју српског језика још увек актуелан и да је у сталном порасту.

Примери:

Прозори се гасе, обилазим их опет, у њима су огњишта, људи побегли од масе, стегли се, држе један другог за полне органе, прибежиште, *одљуђење* (ЕКНР, Блуд, 83). То (...) иде на штету добронамјерних активиста, јер сваки њихов конструктиван приједлог буде затомљен екстремистичким *паролашењем* (ЕКНР, С 490, 36). Посластичарство и *слаткарење* (...) није једини начин убирања средстава за живот (ЕКНР, М 44, 24). Процес „*цаминизирања*“ српских споменика културе на Косову и Метохији неки напросто доживљавају као „техничку грешку компјутера“ (ЕКНР, Дуга 1350, 60).

2.5. Именице са значењем ствари, предмета јављају се углавном у процесу именовања нових реалија, било да су неутралне, као примери типа: *сапунарница*, *шишалица*, *ометач*, *гумерице*, *магленке*, *причаоница*, *сендвичарница*, *мајмунара*, *сокара*, било да су експресивно маркиране, типа: *сагоревач*, *сажижач*, *ефектотека*, *удебљивач*, *дрвождерач*, *грмљиште*, *пљачкаоница*, што показују примери њихове употребе:

Предраг Стрмац покушава да сачува једну стару зграду, бондручару од напада сипаца и других *дрвождерача* (ЕКНР, Епитаф, 15). Прије се сматрало да су комплексни житнодушични угљикохидрати јаки

удебљивачи (ЕКНР, Из 273, 88). Сада се „Висоцки бар“ претворио у *пљачкаоницу* странаца који желе доћи на чувено мјесто (ЕКНР, С 489, 59).

2.6. Код деминутива иновације се јављају у повећању броја групе речи које се деминуирају, као и у промени субјективних значења, уместо хипокористичног значења све више се употребљавају са негативном конотацијом и ироничном маркираношћу, што показују примери типа: *гневић, звукић, зградурак, мушкић, статутчић, универзитетић, факултетић, хитић*.

Тко је још у ергели? – Једна лезбача и један девојачки *мушкић* (ЕКНР, Мадона, 18). Вероватно постоји неки *статутчић*, нека беда од *статутчића*, по коме осциони градски апаратчици имају право да нам раде то што нам раде (ЕКНР, Н 2442, 64). Чим заврши високе школе, група високошколаца оснује факултет у свом месту (...). Тако су се ти *универзитетићи* и *факултетићи* одржали (ЕКНР, И 238, 33). Изненада од *хитића* дана прешао /би/ на симфоније (ЕКНР, Н 2356, 61).

2.7. Као што је показано, напоредо са творбеним процесима који захватају централни део именичке лексике, одигравају се слични творбени процеси и на периферији именичког лексичког система. И код периферне именичке лексике преовлађује творбени процес деривације, а јавља се и комбиновани начин творбе: деривације и композиције, префиксације и композиције, као и префиксално-суфиксална творба.

У деривацији именица уједначено се интензивирају процеси мутације, модификације и транспозиције, што се показало у прегледу именичких група. У грађењу нових именица заступљени су многи продуктивни творбени типови, међутим иновације се јављају у основном делу твореница било да се њиме именују нове реалије из савременог окружења било да се неке групе речи мимо досадашњих правила уводе у одређене творбене типове без ограничења. Међу новим именицама налазимо бројне групе са значењем ималаца занимања и носилаца особина, затим велики број апстрактних именица и њима блиских глаголских именица и нешто малобројније именица са значењем ствари, предмета и др. конкретних реалија.

Запажено је проширивање деминуције на семантичке типове именица које нису подложне овом типу творбе, при чему се уместо позитивне конотације хипокористичног типа све више употребљавају са негативном конотацијом ироничног типа.

Евидентна је појачана експресивизација¹⁷ код свих именичких категорија, осим код именица које означавају ствари, предмете. Веома велики број апстрактних именица, од којих су многе и стилски маркиране, као и велики број стилски маркираних именица са значењем ималаца занимања, вршилаца радње и носилаца особина показују да се језичко стварање преко лексике одвија напоредо у процесима интелектуализације и жаргонизације језика. Коришћење постојећих творбених типова и модела не само на материјалу домаће лексике него и лексике страног прекла показује творбене потенцијале и асимилативну снагу српског језика, која као непресушно врело стимулише индивидуалну креативност носилаца српског језика и у домену творбе. Показало се да они као инвентивне језичке личности српског језика активно суделују у језичком стварању, и то не само као песници и представници престижних идиома него и као представници свих других језичких идиома.

Велики број нових твореница глаголских именица и неких апстрактних именица, нпр. деривата са суфиксом *-изација*, указују на континуитет појачане тенденције номинализације у најновијем развоју српског језика, јер многе од њих немају глаголске еквиваленте као мотивациону основу, која је типична за девербативне творбене типове.

ПРИДЕВИ

3.0. Код новонасталих придева евидентни су сви продуктивни типови творбе, а иновације се јављају у проширивању дистрибутивног потенцијала основа било да се ради о дериватима или сложеницама.

3.1. Тако се суфиксом *-аст* у споју са именичким основама уводе нове могућности успостављања сличности по облику: *сандучаст, устат, бундеваст, ђонаст, капљаст, квасаст, тањираст, чираст*:

Извијала је свој огромни трбух, своје *бундевасто* лице (ЕКНР, Мадона, 21). Косили /су/ митраљезима и малокалибарским топовима из својих малих, *чирастих* купола (ЕКНР, Изгон, 287). Право је чудо (...) да та игра буде тек данас примећена од ове *квасасте* анемичне жене (ЕКНР, Књига, 55). Лица су им била *ђонаста* и спечена (ЕКНР, Изгон, 433). Ах, те дивне *капљасте* груди (ЕКНР, Приче, 34).

3.2. Јављају се нови квалификативни и односни придеви са суфиксима *-ски/-чки*: *софтверашки, софтверски, удружењски, комуњарис-*

¹⁷ О процесу експресивизације и о експресивној лексици у српском језику в. Ристић 2004.

тички, лустерски, храмски и са суфиксима *-ан/-ни*: *андроцентричан, спермалан, сифиличан, табуиран, уживљајни, заокретни, заскочни, јајетни, јогуртни, стриповни, астални, сладоледни*:

Тај се партијски скуп од тада назива *заокретним* (ЕКНР, С 470, 89). Свјетло жмирне, а она смјеста трепне у неком смијешном *заскочном* изненађењу (ЕКНР, Папуче, 127). Прелаз са илустрације на *стриповно* приповедање код Дарка Перовића није се догодио у пуној мери током стварања кратких стрипова на једној табли (ЕКНР, Н 2064, 42). Кроз изанђали кров од салонита боца пролете као кроз *јајетну* љуску (ЕКНР, Срам, 114). Ту се све окреће око стола. *Астални* систем света важиће све дотле док се не појави Коперник (ЕКНР, Озон, 22). Ово је организирана *спермална* банка. (...) Замрзавамо сперму с циљем да у сваком тренутку имамо одговарајуће квалитетно сјеме за наше потребе (ЕКНР, Е 22, 91).

3.3. Број придева насталих од глаголског прилога садашњег и даље се повећава, што показује корпус нових речи: *спаљујући, вребајући, вршићећи, зачикујући, зјапећи, зрачећи, исцјавајући, тепајући, шамарајући, точећи*:

Антић се бави *исцјавајућом* лепотом предела (ЕКНР, Н 2438, 43). Дубровник, актуелан и бомбардован у октобру, замениле су *шамарајуће* вуковарске вињете (Клоака, 50). Дубоки *тепајући* глас (ЕКНР, БН 82, 39). Уврћући чуперке на челу, готово пале преко тамнохладних *вребајућих* очију (ЕКНР, Мекс, 95).

3.4. Иновације се јављају и код девербативних придева са суфиксом *-ив/-љив*, типа: *истрчљив, мислив, шмугљив*, као и са суфиксом *-ав*, типа: *буркав, вребав, вршистав, сркутав, ћаскав, шепурав*:

Суки /је/ живахна и *ћаскава* (ЕКНР, Иствик, 44). Понекад га чујем после *шепураве* музичке шпиге (ЕКНР, Белоу, 212). Некакав одвратан, *сркутави* звук пратио је његово напредовање кроз муљевити плићак (ЕКНР, Гарп, 113). Јосип шкргутне зубима (...) стишавајући хотимице *буркаво* дисање (ЕКНР, Папуче, 164). Ако је пак у ишчекивању њеног скончања било и извесне *вребаве* промишљености (...) – онда је то било због (...) присуства трећег бића (ЕКНР, Искушења, 7). Тамо треба да оде то *вршиставо* дериште (ЕКНР, Из 272, 110).

Оба творбена типа су конкурентни са попридевљеним облицима глаголског прилога садашњег од глагола несвршеног вида, па тако има-

мо *вребав* – *вребājuћи*, *вриштав* – *вриштећи*, а могло би бити и *мислив* – *мислећи*.

3.5. У придевској творби евидентне су иновације и на плану увођења и продуктивности суфикса страног порекла типа *-оидан*: *амебоидан*, *аристократоидан*, *кретеноидан*, који се у корпусу нових речи везује само за основе страног порекла:

Мени је страно свако *аристократоидно* вредновање (ЕКНР, Могуће, 2). Све /je/ испрограмирано у њиховим *кретеноидним* компјутери-ма на којима су непријатељи означени као мете (ЕКНР, БН 90, 24).

3.6. Велики број нових придева настао је композицијом: *дрвеноног*, *женскополни*, *дубоковод*, *звонелик*, *задњератни*, *лакогласан*, *клемпоух*, *ликтворан*, *стакластоок*, *шљатоух*, *бресколик*, *тиктакав*, *мушкоубојит*, *ушкошовинистички*, *комуидно-комитетски*, *косматорук*, *ускосебичан*, затим комбинованом творбом: *лакозаљубљив*, *мафиократски*, *оживотињен*, *осрбљен*, *онебешен*:

Из *звонелика* врча наточио му је вина (ЕКНР, Мадона, 10). Косово нас је везало у тај венац *онебешене* Србије и *осрбљених* небеса (ЕКНР, По 57, 22). Да су ме само видели у том тренутку, са *бресколиким* Весниним дупенцетом испред њихових озбиљних лица (ЕКНР, Књига, 175).

Прилози

4.0. Иако се у српском језику иновације највише испољавају код именица и придева, а с придевима у вези и прилога насталих конверзијом од придева, из корпуса нових речи у разматрање су узети прилози необични по основама.

4.1. Тако имамо прилоге настале конверзијом од нових придева, типа: *мравињасто*, *зглобасто*, *гњавежно*, *каскаво*, који се јављају у функцији модификације придева, што показују примери употребе:

Како пренебрегнути нимало занемарљиву улогу његова тела запосленог на некакав *мравињасто* досадан начин (ЕКНР, Гојко, 8). Свој набрани врат (...) украшавала /je/ једном ниском вештачких бисера, на којој је средишњи комад било једно старинско седефасто јаје са *гњавежно* утиснутим златним крстићем (ЕКНР, Иствик, 65). Шака (...) као да је поцинкована и *зглобасто* упешћена (ЕКНР, Гојко, 103). Сам се тетураво дигне и упркос врућим боловима стаде посрпати *каскаво* према селу (ЕКНР, Папуче, 170).

4.2. Другу групу чине прилози изведени од необичних придевских варијанти обичних придева, типа: *брзовито* – *брз*, *гумијасто* – *гумен*, *топлински* – *топао*, и они реализују функцију прилошке одредбе или се јављају у лексичком језгру предиката:

Лијева му /је/ рука титрала *брзовито* и еластично, гудало је развлачио меко (ЕКНР, Папуче, 33). Осетићемо како она /платна/ делују сугестивно, моћно, *топлински* (ЕКНР, БН 83, 38). Сва му кожа на лицу постаде преобилата, *гумијасто* се развлачила и натезала преко костију (ЕКНР, Папуче, 124).

4.3. Међутим, много већи број нових прилога није деадјективног порекла, него десупстативног, и настао је у универбизацијом од предлошко-падежних синтагми, што је мотивисано језичком економијом, која се реализује на свим језичким нивоима, не само на лексичком, и која интензивније прати језичке појаве у најновијој фази развоја. То су прилози типа: *индексно* – путем индекса, *скицозно* – у виду скице; *филмично* – путем филма; *играчки* – у погледу игре; *стриповски* – као у стрипу, на начин стрипа; *трагедијски* – као у трагедији, на начин трагедије. Таква је већина прилога у корпусу нових речи и јављају се најчешће у функцији модификације придева, па имамо и примере типа: *каскаво*, *стресогено*, *гњавезно*, *зглобасто*, *страшносудски*, *фалички*, *шенгенски*, што показују одабрани примери употребе:

Презентовале /су/ најновија научна достигнућа како да жена остане сексуално витална и после менопаузе, која се, по правилу, доживљава *стресогено* и трауматично (ЕКНР, БН 98–99). Кажу да је играч *играчки* мртав када му постане свеједно да ли добија или губи утакмицу (ЕКНР, Пантић, 41). Присјетио се како су се ствари и слике, *стриповски* плошне, претапале (ЕКНР, Угрешић, 223). Пут у Румунију не представља потешкоћу. Граница је скоро „*шенгенски*“ пролазна (ЕКНР, БН 63, 29). Шака (...) као да је поцинкована и *зглобасто* упешћена (ЕКНР, Гојко, 103). Сваки текст је тако генерисан (...) да може да се *индексно* повезује са другим текстовима градећи поље, мрежу или мапу појмова (ЕКНР, Појмовник, 5–6).

4.4. Прилог *фацимице*, иако припада регуларном типу творбе, припада супстандардној, коловијалној лексици.

Отворена ладица комодe Луј XV с којом сам се сударио *фацимице*, пољубивши при том једну позлаћену апликацију (ЕКНР, Вуди, 73).

Новонастали прилози најчешће се употребљавају уз придеве у функцији модификације придевског значења или се као предикативи јављају у лексичком језгру предиката, допуњавајући помоћне глаголе или глаголе непотпуног значења.

Глаголи

5.0. Иновације код глаголске лексике јављају се у знатно мањем броју и крећу се у оквиру регуларних творбених типова, при чему ни у погледу творбених елемената ни творбених типова не појачавају продуктивност ни отвореност парадигматског низа.

5.1. Већи број припада околионализмима десупстативног образовања и они илустрјују идиолекатску креативност у коришћењу творбених потенцијала, типа: *рогљати се, искурирати, рутинизирати, табуисати, брежуљкати се, истигрити се, наклавирирати се, спермирати, спрејати, цепирати, убубрежити се, ујастучити, омужевити*.

Да га улепшим и очовечим моћју, *омужевим* богатством (ЕКНР, Рулет, 94). Давно се та бирократија (...) *убубрежила* у раднички слој (ЕКНР, Дуга 335, 23). Нагло отвори *ујастучена* врата (Бах, 152). Остани који дан у кући, *искурирај* своје ране (ЕКНР, Мркић, 122). Клавир је згодан да *се* човек на њега *наклавири* и да негде стави своје пиво (ЕКНР, Скитам, 241). То је био начин да добије у времену, да пијани постану пијанији и тиме привлачнији избор, јер он тада *цепира* долар за себе (ЕКНР, Лее, 50). Група из Дубраве, која је радила изванредно естетски чист графит „Луцифер“, упадљиво се освртала док је *спрејала* нацртану скицу (ЕКНР, С 488, 9).

5.2. Мањи број показује настављање тенденције деминуирања глагола, појаве која континуирано прати развој лексике српског језика, типа: *олакашнути, гуткати, дрхтуцкати, спавкати, ћопуцкати, брежуљкати се*.

Озон – рече – ваздух је *олакашнуо*, најзад ће и та природа искусити своје пречишћење (ЕКНР, Хегел, 210). Док сам се опорављао од операције колена, *ћопуцкао* сам по дворишту (ЕКНР, Бадем, 84). Ошамућени оморином немирно су, као и она, *спавкали* на тврдим узглављима (ЕКНР, Папуче, 8). *Гуткали* /су/ лимунаду (ЕКНР, Хегел, 157). Ја сам лежала и *дрхтуцкала* у кревету (ЕКНР, Хегел, 150). Фецски су се дојке час валовиле, час *брежуљкале* (ЕКНР, Мадона, 13).

5.3. Примери десупстантивних глагола: *амбасадоровати*, *аматеризирати се*, *фашизирати шанковати*, *кибларити*, представљају иновације и са социолингвистичког и са творбеног становишта. Са творбеног становишта ови примери могу иницирати продуктивност новог творбеног типа глагола: извођење глаголских деривата од неизведених именица ималаца занимања или вршилаца радње, најчешће страног порекла, које улазе у српски језик са новим занимањима и другим садржајима условљених актуелним социјалним, културним и др. условима живота и рада. Глаголи изведени на овакав начин, и када у основи имају домаћу реч, указују на установљење новог творбеног типа који је супротан творбеном типу настајања девербативних именица у сфери занимања, вршилаца радње, и који се одвија паралелно с њим, што се може видети из примера њихове употребе:

Ако не могу да опстану без општинских каса, нека *се аматеризују* (ЕКНР, Дуга 337, 55). У Кинеза је обичај да амбасадор мора знати језик земље у којој ће *амбасадоровати* (ЕКНР, Н 2377, 63). У тим околностима *фашизирати* масу није проблем (ЕКНР, Н 2428, 23). Он прекида туче, избацује пијанце (...) и *шанкује* за баром (ЕКНР, Слике, 19). *Кибларити* значи дежурати крај кибле. То ради банда (ЕКНР, Банда, 86).

5.4. Мањи број нових глагола и то префиксално-префиксоидних или је девербативног порекла, типа: *одљубити се*, *сролати се*, *усапунавати*, *устуцати*, *полуосмехнути се*, *полусмешкати се*, *полушапнати*, или деадјективног порекла, типа: *опакошћавати се* и *узнојавати*:

Схватио сам да она није за мене и *одљубио се* за 45 минута (ЕКНР, Нисам, 101). Чарапе су *се сролале* као да су десетак бројева превелике (ЕКНР, Е 29, 43). У њему оне бујају и *опакошћавају се* (ЕКНР, Банда 133). Добила је неке таблете што *узнојавају* и још је пила врући чај с румом, па је цијели кревет био мокар од зноја (ЕКНР, Мркић, 102).

6. На основу овог сумарног прегледа творбених процеса код пунозначних врста речи може се закључити да велики број нове лексике настаје у појачаним процесима интелектуализације и жаргонизације.

Пошто су творбени процеси праћени на периферији пунозначних врста речи, а не у њиховом централном делу, примери из корпуса нових речи су у највећем броју стилски маркирани¹⁸ и припадају жаргонској и

¹⁸ О стилистичким аспектима творбе речи в. Ћорић 2008:177–181.

супстандарној лексици. Стилска маркираност твореница може долазити од творбене основе или форманта, при чему је веома важна и семантика творбене основе (исп. Ћорић 2008: 178–179). У спојивости творбене основе и форманата укинута су многа лексичка и семантичка ограничења, чиме се такође остварују одређени стилски ефекти. Запажено је да се у творби речи изгубио значај порекла творбених елемената – домаћих или страних, па је и у разматраном сегменту творбе нових речи уочен појачан процес хибридизације, који се у многим случајевима реализује и као стилска маркираност твореница.

Из свих наведених разлога већина примера нових твореница са периферије пунозначних врста речи је стилски маркирана и припада лексици субјезичких идиома, која се може посматрати и као посебан лексички слој.¹⁹ У настајању овог лексичког слоја, како нам се чини, највећу улогу је одиграо процес урбанизације лексике српског језика.

¹⁹ О раслојености лексике српског језика в. Ристић 2006.

ТВОРЕНИЦЕ СА ПРЕФИКСИМА *НЕ-* И *АНТИ-**

1.0. У овом делу, на примерима из наведеног корпуса нових речи, биће детаљно разматране префиксалне творенице са значењем супротности.²⁰ Истраживање ће обухватити семантички, функционално-стилски и нормативни план појава које прате прилив лексике наведеног типа.

1.1. У прегледу расположивог корпуса запажено је, како је већ истакнуто, да се лексички фонд српског језика најновијег времена богати на више начина: увођењем нових речи за нове реалије и појмове из различитих области, позајмљивањем речи и творбених форманата из других језика, активирањем постојећих творбених модела, а у мањем обиму и променом значења постојећих речи.²¹

2. У даљем разматрању биће представљени творбени типови са префиксима *не-* и *анти-*, префиксима домаћег и страног порекла²². Наведени префикси спадају у групу непредлошких префикса који означавају логичке односе: негацију, супротност, појачање, смањење, умножавање, напоредност и др., што указује на њихово партикулско порекло (исп. Клајн 2002: 196). Творенице овог типа, поред семантичких, функционално-стилских и нормативних аспеката, биће разматране и са становишта језичке конкуренције творбених форманата и њихових творбених типова²³ у семантичком пољу негације, супротности и супротстављености.²⁴

* В. Ристић 2009а.

²⁰ Нове појаве у домену лексике српског језика са творбеног становишта представљене су у монографији Б. Ћорића (2008).

²¹ По Ђ. Оташевићу, највише нових речи настаје извођењем и слагањем помоћу домаћих средстава (2008: 42–44).

²² О другим творбеним категоријама и типовима у најновијем лексичком фонду српског језика в. Оташевић 2008. и Ћорић 2008.

²³ О улози конкуренције у регулисању лексичке и функционално-стилске норме, о основним механизмима конкуренције и о конкуренцији творбених типова именица са домаћим префиксима *не-*, *надри-* и *назови-* в. Ристић 2003: 195–206, и 2006: 65–75, где је наведена и релевантна литература о овој теми.

²⁴ У исту творбену категорију спадају и творенице са префиксима *а-*, *против-* и *контра-*, чији се творбено-семантички аспекти такође реализују у семантичком пољу негације, супротности, супротстављености.

Њихову конкуренцију на нивоу творбених типова, евидентирану у социјалној сфери²⁵, осим семантичких компонената подстичу и прагматске компоненте негативне оцене, што битно условљава прегруписивање нових речи са наведеним префиксима, као и на њихов нормативни и функционално-стилски статус.

НОВЕ РЕЧИ СА ПРЕФИКСОМ НЕ-

3.0. Придевске и именичке творенице са префиксом *не-*, по Стевановићу (1975) и Клајну (2002), исказују особину по нечему супротну оној из основе, при чему се истиче да префигиране речи нису прави опозити непрефигираних, јер не значе само негацију одређеног садржаја, него и његову негативну нијансу (Стевановић 1975: 431–433 и Клајн 2002: 215–217 негирани придеви и 185–186 негиране именице).²⁶ То је показано примерима типа: *непоштен, нечовечан, неспособан, нечувен; неваспитање, невестина, неискреност*. По овим ауторима, осим примарног значења негације и супротности, префикс *не-* реализује и секундарно значење супротстављености, напоредности, симетричности (исп. нав. дела), на основу чега се јавља у конкурентном односу са префиксима *анти-* и *против-*, који то значење реализују као примарно.

3.1. У корпусу нових речи нађен је велики број примера са префиксом *не-*, као што су: *небогослужбен, недемократа, неевропски, нејеврејин, некатолик, некомуниста, немајстор, немасон, непеџарош, непитање, нерус, неруски, неспортиста, несрбин, нецрногорац, нечлан, неватромет, нелампион, нешкола, нелидерски, небезопасан, небивање, недогматизам, непоздрављање, несметања, немржња, нехраброст, неживот, не-Невена* и др.

3.2. По Клајну, значење чисте негације имају творнице: *неборац, нејунак, непушач, непливач, недело, невреме*, као и негиране именице и придеви од етника: *несрбин, нехрват; несрпски, нехрватски*; затим апстрактне именице, типа: *неслобода, неистина*. Као посебно продуктиван творбени тип са лексемама отвореног низа наводе се негиране глаголске именице, трпни придеви, као и неограничена продуктивност префикса *не-* у терминологији при образовању „терминолошких антонима“, типа: *равнокраки – неравнокраки* (исп. нав. дело Клајн 2002).

²⁵ О групама речи из социјалне сфере које су најподложније оцени в. Ристић 2003: 198.

²⁶ О продуктивности префикса *не-* по врстама речи в. Оташевић 2008:148; исп. и 145–151.

3.3. Значење чисте негације, односно одсуство садржаја појма изказаног основном речју, потврђују и примери нових речи из корпуса, типа: *небогослужбен, недемократа, неевропски, нејеврејин, некатолик, некомуниста, немајстор, немасон, непечаорош, непитање, нерус, неруски, неспортиста, несрбин, нецрногорац, нечлан*, па чак и негирано лично име *не-Невена*. Ове негиране речи реализују функцију лексичке негације, функцију која је типична само за творбени тип са префиксом *не-*, па су у тој функцији на нивоу модела незамењиве твореницама било ког другог конкурентног творбеног типа, па ни твореницама са префиксом *анти-*.

3.4. Диференцирање негираних префиксала овог типа од других конкурентних префиксала у семантичком пољу негације реализује се на нивоу граматичке категорије, на коме се лексичка негација под одређеним условима јавља у конкуренцији са синтаксичком негацијом, што одговара нивоу граматичко-семантичке категорије 'негације' као примарном значењу партикуле *не* и префикса *не-*. Такво диференцирање значења и лексичку негацију типа 'онај који није / оно што није + значење речи у основи' показују примери типа:

- (1) Са тела света резано је све што су чувашке очи тог *не-Руса* видели као труло, зло, или назадно (ЕКНР, Изгон, 289). (2) Причали /су/ (...) о надметањима спортиста, и закулисним радњама, *неспортиста* (ЕКНР, Светиљка, 111). (3) Док се оно неговало братство и јединство, бити *несрбин* у Београду није значило ништа посебно (ЕКНР, Бојичић, 51). (4) СПС није толико моћан да сваком члану обезбеди и делић онога што би му требало, па чак и кад би то било на рачун *нечланова* СПС-а (ЕКНР, Н 2355, 11).

3.5. Нови префиксали са значењем чисте негације показују континуитет лексичке негације и њено напоредно функционисање са синтаксичком негацијом у српском језику од ранијих периода до данас. Продуктивност овог творбеног типа и у корпусу нових речи ослања се на најстарије слојеве лексике српског језика, лексике из породичне и митолошке сфере, типа: *немајка, несин, незет, несој; непоменик, недуг, независница*; затим народне лексике из фолклора, као и идиоматске лексике, типа: *недете; невила, нејад, немука* (исп. Ристић 2004а: 99–110 и Ристић 2009: 157–180), а надовезује се на најновији стабилни слој негиране лексике централног дела лексикона српског језика, типа: *независност, немилост, неистина, недело, нерад, ненаучник, непесник, непеснички, нечовек, нељудски, немајчински, небрат, небратски, непоезија, непоетски, недруштво, нецивилизација, неср-*

бин, неалбанац и др. (исп. Ристић 2004: 147–158 и 2004а: 99–110 и Ристић 2009: 157–180).²⁷

3.6. Неки примери из ове групе показују тенденцију ширења творбеног типа на нове садржаје којима се, у променљивим друштвеним приликама, условљеним пре свега процесима глобализације, актуелизују потребе за верским, националним, партијским и разним другим, па и личним идентитетом, било у сфери значајних било у сфери маргиналних група. Тако се уз постојеће ненегиране речи јављају и њихови нови негирани облици, типа: *небогослужбен, недемократа, некатолик, немасон, непецарош, не-Невена*, који реализују значење чисте негације, што показују примери употребе:

(5) При том, *небогослужбеном* читању, ми би требало пре свега да разликујемо научни и религијски став према Речи Божјој (ЕКНР, Православље, 33). (6) Али га је ипак идеја чисте љубави, остварљива само кроз потпуну верност својој Невени, учинила импотентним према свим другим женама. Свим *Не-Невенама* (ЕКНР, Самопослуга, 64). (7) Он је зановетао као сви *непецароши*, и гунђао како смо багателом угрозили важан задатак: Нема ту рибе до ђавоље (ЕКНР, Риболов, 43).

Процес негације проширује се и на лексику ван социјалне сфере, па имамо пример употребе лексеме *непитање*:

(8) Пљуште нека питања и *непитања*, ређају се тврдње и сумње (ЕКНР, Зуб, 178).

Ово значење реализује и параметарски придев *несладак* 'који није слadak' у примеру: (9) Мислим да немам *неслатки* вермут (ЕКНР, Иствик, 41), иако је за негиране придева овог типа карактеристична употреба у скаларном комплексу у значењу ублажавање својства исказаног основном речју, типа: *сладак – несладак – горак* (в. т. 6.3).

4.1. Посебан вид префиксалне, лексичке негације, најближи синтаксичкој негацији, реализују творенице којима се исказује одсуство појма у основи са негативном оценом датог појма, као што су: *неватромет* 'без ватромета', *нелампион* 'без лампиона', *нешкола* 'без школе', *нелидерски* 'без лидера', за које се наводе и примери употребе:

²⁷ Овим истраживњем допуњавамо истраживања лексичке негације и односа између синтаксичке и лексичке негације, обједињена у Ристић 2009: 157–180, где су дати и резултати досадашњег истраживања.

(10) Утонуо у свакодневне рестрикције струје (...), у *неватромет*, у *нелампион* (ЕКНР, Европа, 43). (11) Је ли он крив што је рођен у заоставштини? Ето, шта је *нешкола*. Да је само био писмен, могао је остати писар код војне поште у Београду (ЕКНР, Светиљка, 133). (12) И поред промене председника, о њој се стекао утисак као о *нелидерској* странци (ЕКНР, Н 2357, 16).

У овом значењу префикс *не-* на нивоу модела јавља се у конкуренцији са домаћим префиксом *без-* на основу заједничког смисла 'негације'. Међутим, префикс *без-* означава одсуство појма у основи, али без негативне оцене, што код именичких префиксала ограничава однос конкуренције на прагматичком и стилском плану, па су у наведеним примерима негиране именице незамењиве именицама са препрефиксом *без-*. Немогућност замене конкурентних префикса код именичких твореница показате и пример употребе именице *бездомовност*:

(13) Откако постоји, телевизија је, као оруђе, порадила на својој „*бездомовности*“, тако да је својом планетарном хомогенизацијом поништила било чије својатање на власништво (ЕКНР, Н 2393, 42).

Замена ове именице негираном именицом *недомовност* унела би у наведени контекст прагматичко-стилску маркираност негативне оцене.

Могућу конкуренцију на нивоу творбеног модела показује негирани придев *нелидерски*, као и примери придевских префиксала са префиксом *без-* из корпуса нових речи: *бездимни* (барут), *бездимензионални* (простор), *бескућна* (сеоска породица), *беспроблемско* (решење), *бешчињенична* (ситуација) и сл. Изједначавање значења конкурентних префикса код придева реализује се неутрализацијом негативне оцене, па је могућа замена префикса *не-* и *без-* у наведеним примерима; тако бисмо имали примере типа: *недимни*, *недимензионалан*, *нечињеничан*, или обрнуто: *безлидерска* (странка).

4.2. Негиране именице у корпусу нових речи са овим значењем и функцијом лексичке негације и у савременом језику, као и у најстаријим слојевима народне лексике, употребљавају се као изражајна стилска средства у „скривању смисла“ и то не само смисла негиране речи у основи него смисла исказа, па и дискурса, у којима се та реч употребљава. Тако и оне потврђују стилогеност лексичке негације и њене пропозицијске, дискурсне домете, „сферу деловања“, одржавајући континуитет са старим слојем народне лексике, као што су именице типа: *непоменица*, *невила*, *недете*, *несито* и сл. Негиране именице, саме или у везаним спојевима, јављају се као веома ефикасна стилска средства

у именовану реалија и реалности из социјалног домена и из домена народних веровања и обичаја, било као игра ознаке и означеног у номинативима, било као игра речи у фолклорним формулама и формама (исп. Ристић 2004а: 99–110).

4.3. Наведени примери нових негираних речи, као и велики број већ регистрованих и у Речнику САНУ обрађених речи, показују да се у савременом српском језику одржава континуитет лексичке негације и да се непрекидно шири на актуелне садржаје конкуришући синтаксичкој негацији на функционално-стилском плану (исп. Ристић 2009: 157–180). Конкуренција је евидентна и ван функционалних стилова досадашње употребе, тако да се осим књишког, научног и публицистичког стила негирани облици све више употребљавају у језику средстава информисања, у полемичким жанровима и политичком дискурсу. Негирани префиксали у функцији лексичке негације јављају се као ефикасна средства не само за негирање, негативну оцену и релативизовање садржаја, него и за истицање другости у поларизацији колективног и личног идентитета: *не-Рус*, *не-Невена*. Њихова све чешћа употреба замагљује границу између лексичке и синтаксичке негације на граматичком плану, што се одразило и у начину писања негираних префиксала. То показују најновији примери писања префикса *не-* одвојеног цртицом од основне речи, што се као проширена појава, према досадашњем увиду, нарочито јавља у научном дискурсу, а у корпусу га, поред наведених примера, потврђује и пример: *не-храброст*, *не-живот*²⁸.

5.0. Наше раније истраживање негираних именица на корпусу Речника САНУ, који поред лексичке динамике и варијантности, у централном делу система представља стабилно стање лексике српског језика, показало је да творенице овог типа у одређеном контексту, и ван функције лексичке негације, реализују и значење 'лош, рђав' у семантичком пољу оцене, значење описано у наведеним граматичким приручницима, али и значење 'неправи, непрототипичан', што је детаљно и са различитих аспеката представљено у Ристић 2003: 195–206, 2004а: 99–110 и 2006: 72–74. У том случају они остварују конкурентан однос са твореницама префигираним формантима *назови-*, *надри-*, *квази-* и *псеудо-*.

²⁸ Питање у вези с полусложеничким или сложеничким статусом префиксала, нарочито оних са префиксоидима, још није регулисано у постојећим правописима, а примери у раду се наводе онако како су наведени у корпусу; у набрајању префиксала онако како су као одреднице навођени код Ћ. Оташевића, а у навођењу примера употребе, изворно. На правописну нерешеност овог питања осврнуо се и Б. Ћорић у својој монографији, в. 2008: 120–121.

5.1. У корпусу нових речи, који није критеријално омеђен и који репрезентује динамично, нестабилно стање у развоју лексики најновијег краћег временског периода, не показују се све актуелне појаве у реализацији значења нових речи ни њихово раслојавање, али и у наведеним примерима су евидентне групе речи које, осим чисте негације, носе потенцијал за реализацију значења негативне оцене или значење нефактивности, непрототипичности. То показује и пример:

(14) Шта ли то горе мајсторише његов синовац Ницо, највећи *немајстор* на свијету, који ни коца не зна да зашиљи (ЕКНР, Сљез, 86),

у коме негирана именица *немајстор* осим негације реализује и значење негативне оцене 'лош, рђав, неправи мајстор', значење које није типично за негиране именице са значењем непрестижних професија. На основу ових значења префикс *не-* може се заменити наведеним конкурентним формантима, па бисмо имали префиксале: *назови-* / *надри-* / *квази-* / *псеудомајстор*.

Осим овог примера, разматрана значења на нивоу модела могла би, са одређеним ограничењима²⁹, да реализује већина негираних лексема, у којима би се префикс *не-* могао заменити наведеним конкурентним префиксима домаћег и страног порекла, па бисмо имали примере типа: *неевропски* (= *назови-* / *квази-* / *псеудоевропски*), *недемократа* (= *назови-* / *квази-* / *псеудодемократа*), *несрбин* (*назови-* / *квази-* / *псеудосрбин*), а иста замена је могућа и код примера: *нејеврејин*, *некатолик*, *некомуниста*, *немасон*, *нецрногорац*, *неспортиста*, *непитање*. Међутим, замена није могућа код примера типа: *небогослужбен*, *Не-Рус*, *нечлан*, *непецарош*, па ни код казивионално негираног личног имена *не-Невена*, јер се само префикс *не-* употребљава у функцији лексичке негације.

6.0. Значење симетричне супротности у корпусу нових речи показују творенице типа: *небезопасан*, *небивање*, *недогматизам*, *непоздрављање*, *непресељен*, *несметања*, *немржња*, *нехраброст*, *неживот*.

У овом значењу јављају се и творенице са страним префиксом *анти-*, па се у тим случајевима може говорити о њиховој међусобној конкуренцији.

У корпусу нових речи са значењем супротности издвојена су три случаја негираних речи.

²⁹ О неким ограничењима замене конкурентних префиксала са домаћим префиксима *не-*, *назови-* и *надри-* в. Ристић 2003: 195–206 и 2006: 65–75.

6.1. У првом случају негацијом се успоставља антонимијски однос, а негираним обликом се попуњава место антонимијског пара речи у основи које немају лексичких антонима, што показују примери негираних лексема са антонимијским паром: *небезопасан – безопасан, небивање – бивање, недогматизам – догматизам, непоздрављање – поздрављање, непресељен – пресељен, несметња – сметња*.

- (15) Онда би се *небивање* причињавало готово подједнако разумљиво колико и *бивање* (ЕКНР, Дорћол, 203). (16) *Недогматизам* колективног вођства односи се само на њега (ЕКНР, Класа, 55). (17) Моја се помоћ првенствено заснива на покушајима *несметња*, кад се нацугам, одем спавати к мојима (ЕКНР, Песак, 30).

У случајевима постојања лексичке антонимије негирана лексема јавља се као члан скаларног низа (комплекса) са значењем ублаженог степена својства у односу на значење речи у основи. На основу овог значења префикс *не-* се сврстава у квантификаторске префиксе прагматског, скаларног типа, као што су префикси: *мало-*, *много-*, *полу-* и др. (исп. Ристић 1999: 53–63, 2000: 223–233 и 2009: 131–155), па се у том значењу јавља у конкуренцији са префиксом *полу-*. У корпусу нових речи ове творенице се јављају у невеликом броју, иако је њихова продуктивност већ евидентирана у савременом српском језику. У оквиру ове групе издвајају се следећа два случаја: случај негираних именица и случај негираних придева.

6.2. Код именица негирана лексема јавља се у односу ослабљење антонимије, што показују примери употребе префиксала *немржња*, *неживот* и *нехраброст*:

- (18) Исус Христос /је/ освојио свет скромношћу, хуманошћу, *немржњом* (ЕКНР, Европа, 14). (19) Кукавица у нас буди асоцијацију на *нехраброст* и синоним је за плашљивца (ЕКНР, Живи језик, 259). (20) Његов систем не доприноси уједињавању друштва у складну целину нити премошћавању јаза између дечје психологије и друштвеног непризнавања те психологије, јаза између живота и *неживота* (ЕКНР, Самерхил, 39).

Наведене негиране именице јављају се у средишњој позицији антонимијског комплекса: *мржња – немржња – љубав, живот – неживот – смрт, храброст – нехраброст – кукавичлук*.

6.3. Код придева и прилога овај префиксални тип се јавља као конкурентно средство граматичкој категорији компарације, тзв. апсо-

лутном компаративу, што показује пример употребе негираног прилога *негласно*:

(21) Нешто /су/ разговарали, *негласно* (ЕКНР, Изгон, 426).

Овај прилог, као и апсолутни компаратив, заузима средишњу позицију у скаларном комплексу: *гласно – негласно / тише – тихо* (исп. Ристић 1999: 53–63, 2000: 223–233 и 2009: 131–155).

У примерима *недопијен* и *недоцењеност* скаларност сложеница са префиксом *не-* реализује се као недовршен степен поступне / постепене, реализације садржаја појма у основи, што показују наведени примери:

(22) Оставили су *недопијено* пиво (ЕКНР, Пантић, 97). (23) Просечност је *недоцењеност* вредног и преоцењеност ништавног (ЕКНР, По 200, 44).

7.0. У корпусу нових речи нису нађени примери твореница с префиксом *не-* у значењу супротстављености типа 'против некога/нечега', што је примарно значење префикса *анти-* и *против-*. Код префикса *не-* ово значење јавља се секундарно, па је изједначавање значења и конкурентан однос са наведеним префиксима могућ на стилском, идиолекатском нивоу, што се, највероватније због ограничености корпуса, није реализовало.

7.1. Међутим, супротстављеност типа наспрамности, симетричности реализују примери *небивање*, *неживот*, у којима би префикс *не-* у одређеним контекстима могао бити замењен конкурентним префиксом *анти-*, па бисмо имали примере: *антибивање* и *антиживот* (иначе реализован у корпусу, в. т. 8.7). Ово значење јавља се као једно од значења префикса *не-*, као и код префикса *анти-*, па је конкуренција остварива на нивоу творбеног модела. На основу малог броја примера негираних префиксала са значењем супротстављености могло би се рећи да постоји тенденција да префикс *не-* у овом значењу у творби нових речи бива потискиван конкурентним префиксом *анти-*.

Нове речи са домаћим префиксом *не-* показују да у овом творбеном типу преовлађују речи са домаћим основама, што значи да се у најновијем приливу негираних твореница остаје у оквирима норме, којом се у творби префиксала препоручује модел „домаћи префикс + домаћа основа“.

НОВЕ РЕЧИ СА ПРЕФИКСОМ *АНТИ-*

8.0. Префикс *анти-*, по М. Стевановићу, јавља се смо у придевским сложеницама (1975: 426), а по И. Клајну и у именичким сложеницама

(2002: 197) и у придевским сложеницама (нав. дело: 221–222). Овај префикс грчког порекла, по Стевановићу, означава особину супротну оној из основног придева, нпр. *антиалкохолно* (пиће), али „много чешће казује особину било кога што је настројен противнички према ономе што се означава речју у основи“ (нав. дело: 426), нпр. *антиалкохолно* (друштво), *антифашистички*. По И. Клајну, овај префикс је продуктиван са основама страног и домаћег порекла, типа: *антифашистички*, *антидопинг*, *антистрес*, *антидржавни*. По овом аутору, најчешће значење данас је „активно супротстављање“, али може имати и класично грчко значење нечег наспрамног или симетричног, што се показује примерима типа: *антициклон*, *антихрист*, *антитело* (нав. дело: 197). Истичу се и тешкоће у диференцирању значења супротности и супротстављености на нивоу творбеног типа, јер префиксали са истом основом у различитим контекстима могу да реализују оба значења, нпр. *антиалкохолно пиће* и *антиалкохолно друштво*. Значење неких префиксала тешко је разграничити без ширег контекста, а неки примери, реализовани у корпусу нових речи, остају вишесмислени и у ширем контексту.

8.1. У корпусу нових речи потврђен је велики број примера са префиксом *анти-*, као што су: *антиабортусни*, *антиагитпроп*, *антиауторитаран*, *антибалистички*, *антибирократа*, *антибољшевизам*, *антиавнојевски*, *антибосанство*, *антибритански*, *антивојак*, *антидечји*, *антидрама*, *антидржава*, *антиздравица*, *антиисторија*, *антијунак*, *антикњига*, *антиљудски*, *антимузеј*, *антисрбин*, *античитатељ* и др.

8.2. Тако је нађен велики број примера са значењем супротстављености типа 'против некога / нечега'. То су примери типа: *антинационалан*, *анти-Рус*, *антисрбин*, *антирадарски*, *антиканцероген*, *антизападни*, *антисавезнички*, *антихитлеровски*, *антиалергијски*, *антисида*. Њихово значење није било тешко одредити, јер су карактеристични за политички дискурс и струковни војни и медицински језик, што ће показати примери њихове употребе:

(23) Одлазак радикала био би разумљив као израз одговорности за наопаку, *антинационалну* политику (ЕКНР, БН 96, 8). (24) Постао /је/ најжешћи *анти-Рус*, шаљући нове и зелене, те стога жешће и непомирљивије на Голињак (ЕКНР, Изгон, 67). (25) Гађају ... *антирадарским* пројектиlima „харм“ и „срајк“ (ЕКНР, БН 87, 32). (27) Друге супстанце које лучи пинеална жлезда имају *антиканцерогена* својства (ЕКНР, Н 2393, 53).

У наведеном значењу префикс *анти-* је незамењив са префиксом *не-*, који значење супротстављености овог типа може реализовати само

на идиолекатском нивоу (в. т. 7.1 и 8.7), што се најбоље може показати на примерима префиксала са називима етника у основи. Префиксали типа: *антисрбин*, *антирус* реализовани су и са префиксом *не-*: *несрбин* и *нерус*, али са значењем негације, одсуства, изузимања, тако да се диференцирање значења између наведених конкурентних префикса одвија на нивоу творбеног модела. То се може потврдити придевима *антисрпски* и *антируски*, чије је значење супротстављености јасно и без контекста. У наведеном значењу префикс *анти-* јавља се у конкуренцији са домаћим префиксом *против-*, па је изједначавање значења ова два префикса оствариво на нивоу модела.

8.3. Значење супротности, као једно од могућих значења префикса *анти-* није лако одвојити у минималним и немаркираним контекстима од других његових значења, од значења супротстављености, значења симетричности, наспрамности, па и од значења по којима је синонимичан и конкурентан са префиксом *не-*: значења изузимања, одсуства и значења негативног, неправог, непрототипичног својства / садржаја. То показује пример у коме је значење супротности префиксала *антибалетски* 'који је супротан од балетски' препознатљиво само на основу ширег контекста:

(28) Мери Цекић се на концерту појавила у чувеној улози „рибетине“, као члан *антибалетске* групе. Јасно, нисам намеравао да прикажем женске груди и задњице, већ сам хтео да исмејем тадашњу масовну употребу разних девојчица које су на бини изигравале „лоптице-скочице“ (ЕКНР, Е 22, 105).

8.4. Префикс *анти-* у одређеним контекстима незамењив је префиксом *не-* и у значењу дуалне симетричности, наспрамности, која се реализује секундарно код овог префикса (исп. т. од 6.0. до 6.3). Диференцирање значења и разрешавање односа конкуренције између ова два префикса у овом случају одвија се на логичком и функционално-стилском нивоу, па се префиксали са *анти-* употребљавају као термини у струковном језику или као стилистичка средстава у градирању или појачавању супротстављености типа симетричности.

Први случај показују пример типа:

(29) Физичари су за 53 године од првог успешног детектовања *антиелектрона* или позитрона (...) констатовали да свака позната елементарна честица има одговарајућу античестицу (ЕКНР, Г 164, 19).

Други случај илуструје пример напоредне употребе префиксала са оба конкурентна префикса у истом контексту:

(30) Откуд јој снага да живи? (...) *Неснага*. *Антиснага* која је већа од снаге (ЕКНР, Зуб, 60),

у коме префиксали функционишу као градациона средства супротстављене симетричности, наспрамности.³⁰ У скаларном комплексу: *снага* – *неснага* – *антиснага* префиксал *неснага* појачава садржај основне речи на начин компаратива 'више од снаге', а префиксал *антиснага* појачава тај садржај надилазећи скаларни комплекс, и могао би се заменити префиксалом *надснага*.

8.5. Префикс *анти-* реализује и значење супротстављености типа узајамности као секундарно значење, које као једно од главних значења реализују форманти *против-* и *контра-*. Међутим, однос конкуренције између наведених форманата успоставља се на нивоу модела, што показује пример:

(31) Доста новца је потрошено и на *антикампању*, на бојкот (ЕКНР, Н 2442, 19),

у коме би се префиксал са *анти-* могао у истом значењу заменити са префиксалима: *противкампања* или *контракампања*.

8.6. У корпусу нових речи нашао се и пример у коме префиксал са *анти-* реализује значење чисте негације, које није карактеристично за овај творбени тип. У питању је оказионални придев *антихетеросексуалан* двоструко префигирани са два страна префикса, чија употреба у примеру:

(32) Он је *антихетеросексуалан* тиме што не оставља никакав женски централни фетиш (ЕКНР, Н 2418, 38),

у значењу 'који није хетеросексуалан', може да се замени адекватним префиксалом *нехетеросексуалан*. Оваква употреба префикса *анти-* може да се тумачи или као неадекватна примена творбеног модела или као аналогно „преузимање“ значења негације од префикса *не-* са којим се префикс *анти-* преклапа у многим значењима.

8.7. Нека значења твореница са префиксом *анти-* су и у ширем контексту вишесмислена, јер се могу перципирати и као значење супротстављене симетричности, наспрамности и као значење супротстављености типа 'против некога / нечега', па и значење негације, одсуства садржаја појма у основи, што потврђују следећи примери:

³⁰ На кантификаторску карактеристику префикса *анти-* указује И. Клајн истичући посебно значење префиксала *антитален(а)т* 'потпуно неталентована особа' (нав. дело: 197).

(32) У приповести о бици богова и *антибогова*, казује се о 540 врата (ЕКНР, Н 2368, 57); (33) Живот Еразма Ротердамског је драма Надживота и *Антиживота*, драма филозофског уздицања над паклом бивствовања над паклом обичности (ЕКНР, Европа, 14).

Примери показују да се значења преплићу на стилском плану, и да префиксали са *анти-* супротстављеност са творбено-лексичког плана преносе на синтаксички, дискурсни план, чиме се постижу не само значајни стилистички ефекти у контрастирању синтаксичког / дискурсног садржаја него се релативизују границе између синтаксичког и лексичког плана као и у случају лексичке негације (в. т. од 3.2. до 3.6). У наведеним примерима префиксом *анти-*, као и префиксом *не-*, на нивоу дискурса успоставља се игра речи којом се скрива прави смисао, и та игра са замршеним смислом остаје и када се овај префикс замени префиксом *не-*.

Заменом би се елиминисало значење супротстављања типа 'против некога / нечега', али би се задржала двосмисленост и негираних префиксала. Префиксали *небогови* и *неживот* и на нивоу творбеног модела, а не само на стилском нивоу, могу се перципирати или у значењу негације 'они који нису богови, који су људи', 'оно што није живот, оно што је смрт' или у значењу симетричне супротности 'они који су супротност боговима, ђаволи, демони и сл.' и 'оно што је *испод* надживота, никакав, лош, недостојан и сл. живот'.

Међутим, на дискурсном плану префиксали са *анти-* функционишу као стилистичка средства контрастирања садржаја у опозицији *богови – антибогови* и *надживот – антиживот*. Други пример још једном потврђује квантификативни карактер префикса *анти-* чије се значење на стилском плану, на основу квантитативне компоненте или изједначава са значењем префикса *над-* као у пр. *антиснага* (у скаларном комплексу *снага – неснага – антиснага* у т. 8.4) или се, као у овом случају, супротставља значењу префикса *над-* изједначавајући се по значењу са његовим антонимијским еквивалентом – предлогом *испод*.

8.8. Значење појачавања, засновано на квантитативној компоненти префикса *анти-*, евидентно је у дуплирању префикса *анти-*, што показује оказионални префиксал *анти-антиматеријалан* у примеру:

(34) Наша васиона је изразито *анти-антиматеријална* (ЕКНР, Г 164, 19).

Додавање префикса *анти-* на већ префигирани придев са истим префиксом *антиматеријалан* у значењу 'који није материјалан' подсећа на

игру творбених форманата, као опробаног стилистичког средства контрастирања, карактеристичног за префиксе из сфере логичких односа са значењем супротности, супротстављености. У контексту употребе овог префиксала поред дуплираног префикса употребљен је и интензификатор *изразито*, тако да префикс *анти-* није употребљен у функцији интензификатора, него у функцији појачавања пропозицијског садржаја, па би се значење префиксала могло одредити као 'који је надматеријалан', значење по коме се префикс *анти-*, као и у једном од претходних случајева, изједначава са префиксом *над-*, чија се конкуренција, како је већ показано, реализује на стилском плану (в. т. 8.4).

8.9. Значење супротстављености у неким примерима тешко је и у ширим контекстима разграничити од значења негације типа одсуства, изузимања, па и значења негативног / неправог, непрототипичног својства, као што показују следећи примери из корпуса:

(35) Српски покрет обнове је *антипарламентарна* организација (ЕКНР, Н 2433, 17). (36) Мислио сам на велике градове, европејске, светске, на велике јавне куће, на све што је велико и богато, на купање у светлости, на све *антибеоградско* (ЕКНР, Зуб, 136). (37) Губитак куће је *антипородичан* чин (ЕКНР, Н 2427, 27).

У наведеним примерима значење придевских префиксала могуће је перципирати као значење супротстављености типа 'против некога / нечега' или 'који је у супротности са нечим', и у том случају префикс *анти-* није замењив префиксом *не-* него конкурентним префиксима *против-* и *контра-*. Могуће је и значење 'који није типичан / који није прави', и у том случају префикс *анти-* био би замењив конкурентним префиксима *назови-*, *квази-*, *псеудо-*, па и префиксом *не-*. У овом значењу и у потенцијалном значењу негације префикс *анти-* у наведеним примерима може се заменити префиксом *не-*: *непарламентаран* 'који није парламентаран / који није типичан за парламент'; *небеоградски* 'који није београдски / који није типичан за Београд'; *непородичан* 'који није типичан за породицу'.

9. На основу свега изложеног може се закључити, поред осталог, да најпродуктивнији префикси из сфере логичких односа негације, супротности и супротстављености префикс *не-* и префикс *анти-*, носе не само велики творбени и стилогени потенцијал него и велики граматичко-категоријални потенцијал, чија сфера деловања надилази оквире лексичке творбене модификације и захвата модификацију пропозицијског, синтаксичког или дискурсног садржаја, што их на плану врста речи приближава партикулама.

ЗАКЉУЧАК

На основу прегледа нових речи са префиксима *не-* и *анти-*, чија се значења преклапају у семантичком пољу супротности, супротстављености, дошло се до неких општих закључака.

У овој творбеној категорији са продуктивним творбеним типовима досадашња правила о ограниченој спојивости префиксалног и основног дела у образовању префиксала нарушена су углавном у творбеном типу са страним формантом: *анти-*, јер се у већини примера овај префикс везује за домаће основе. Овакво стање код веома продуктивног творбеног типа са страним префиксом, с једне стране оставља утисак о потискивању конкурентног домаћег префикса *не-* у бројним значењима у којима се преклапају, што би нарушавало постојећу доминацију домаћих елемената у творби речи српског језика. Тим пре, што је корпус нових речи показао да је префикс *анти-* у примарном значењу супротстављености знатно умањио продуктивност домаћег форманта *против-*, кога у значењу узајамности потискује, такође, страни префикс *контра-* великим бројем хибридних твореница. Иста појава је карактеристична и за форманте *квази-* и *псеудо-*, који у примарном значењу 'неправи, лажни, непрототипичан' хибридним префиксалима потискују домаће форманте *назови-* и *надри-*, па и префикс *не-* у овом његовом секундарном значењу.

Међутим, утисак се мења, јер је у овом раду, као и другим нашим наведеним радовима, показано да сувереност у овој творбеној категорији држи домаћи префикс *не-*, и то како у стабилном лексичком фонду српског језика тако и у корпусу нових речи. Он успешно конкурише страним формантима у примарном значењу негације, одсуства садржаја појма речи у основи и у значењу супротности, подржавајући нормативни творбени модел „домаћи формант + домаћа основа“, јер се везује углавном за домаће основе и интернационализме, позајмљенице високог степена адаптације.

С друге стране, нове појаве у разматраном сегменту развоја лексике српског језика појачаним процесима хибридизације и бржим регруписавањем хибрида из нестандардне и супстандардне лексике у стандардну лексику разних функционалних стилова, показују јачање „тенденција ка етнизацији (национализацији)“ и „србизирању“ сложених номинационих позајмљеница, као реакција на појачани процес интернационализације лексике српског језика (исп. Ћорић 2008: 118, 150, 153–157).

Повећан број хибридних твореница само у разматраном сегменту, а према општем увиду тај број је знатно повећан и код других стра-

них форманата, довољно је индикативан за превредновање најновијих резултата хибридизације и њеног утицаја на стабилизацију лексичке нормe српског језика, чак и у домену функционалних стилова. То је нарочито евидентно у све изразитијем распоређивању хибридне лексике у професионалне / струковне жаргоне, професиолекте и ограничавању њихове употребе у сферама које су нарочито подложне брзим променама, као што су информатика, мода, естрада и др.

Очигледно је да појачани процес хибридизације умањује ефекат актуелног процеса интернационализације лексике српског језика одржавајући „нормалан“ однос домаћих и страних елемената у српском језику. Истовремено, оба процеса напоредо стварају повољне услове за стабилнији развој српског језика чинећи га отвореним за иновације у свим сегментима духовне и материјалне културе и богатијим за варијације на функционално-стилском и идиолекатском плану.

СЛОЖЕНИЦЕ СА ТВОРБЕНИМ ЕЛЕМЕНТИМА У ЗНАЧЕЊУ КВАНТИФИКАЦИЈЕ*

1.0. У овом делу монографије на истом корпусу нових речи (ЕКНР) разматране су сложенице са препозитивним конституентима домаћег порекла и са значењем квантификације, типа: *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *полу-*, *пре-* и *средње-*, са циљем установљавања нових појава и у овом сегменту развоја лексике српског језика.³¹

1.1. Експанзију препозитивних конституената страног порекла код сложеница и полусложеница монографски је представио и дао исцрпан преглед страних форманата Б. Ћорић (2008: 119–152). При одређивању творбеног статуса наведених форманата било страних по пореклу или домаћих, уочено је њихово различито порекло, па и проблеми у утврђивању порекла: придевског, прилошког, предлошког, партикулског и др., што изазива проблеме у одређивању њиховог творбеног статуса и терминолошког разграничења. Зато ће се у даљем разматрању, осим Ћорићевог неутралног назива „препозитивни конституенти“, употребљавати и општи назив „творбени сложенички елементи“ (исп. нав. дело: 124).

1.2. Иако сложенице не представљају типолошко обележје српског језика, као ни других словенских језика, њихов настанак, како у прегледу историјата изучавања овог питања показује Б. Ћорић, има дугу историју у српском језику. Оне су настајале под утицајем турског и немачког језика, а њихов број и продуктивност појединих типова нарочито се повећава у другој половини 20. и почетком 21. века под снажним утицајем енглеског језика и појачаног процеса интернационализације. Повећан број творбених типова у настајању сложеница од средине 20. века и то са домаћим придевима типа *високо-* и *ниско-* констатује и И. Клајн (2002), истичући да их у старијем језику скоро није било. Он наводи сложенице типа: *високоприносан* од домаћих речи, при чему запажа већу продуктивност овог типа са речима страног порекла, типа: *високотиражан*, *нискотиражан*,

* В. Ристић 2009б.

³¹ Оташевић истиче и представља следеће тенденције у развоју нове лексике: детерминологизација, терминологизација, универбација, генерализација, скраћенице, појава нових деривационих морфема, попридевљавање гл. прилога на *-ћу*, развијање множине код градивних именица, негација и именичко мовирање за жене вршиоце неког посла (2008: 94).

високо- / *ниско-* квалитетан, *високо-* / *ниско-* калоричан, *-фреквентан*, *-валентан*. Наводи и творбени тип сложеница са компаративом *ниже*: *нижеразредни*, и са придевом *средњи*: *средњорочан*, *средњомеран*, *средњоисточни*, *средњовекован* (нав. дело: 101–102), и констатује да у савременом језику нема сложеница са компаративом *више*. Међутим, и такве сложенице потврђене су у корпусу нових речи: *вишебрзинац* (бицикл), *вишејарболни* (једрењак), *вишемиленијумски*, *вишепартијност*, *вишерелигијски*, *вишенационални*, *вишесистемски* (видео-рикордер), *вишесменски* (рад), *вишецевни* (ракетни бацач).

1.3. Наведени појачани процеси у развоју лексике српског језика, како је већ истакнуто, јављају се као последица наглог развоја у областима науке, економије, политике, финансија, масовне културе, спорта, музике, естраде, моде, реклама информационих система и др. Реализују се углавном као отворени системи веома продуктивни, и налазе своје најјаче упориште у језику медија и у социолектима (у свим врстама жаргона, уливајући се у стандардни језик највише преко професионалних жаргона, „професиолеката“ (исп. Ћорић 2008: 150–151).

Продуктивност многих типова композиције (слагања) нарочито је појачана отвореношћу система и нарушавањем основних правила о ограничењима спојивости творбених елемената, нарочито у погледу њиховог порекла, домаћег или страног.

2.0. Из великог броја творбених типова даље ће бити разматране сложенице са препозитивним конституентима домаћег порекла и са значењем квантификације, типа: *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *полу-*, *пре-* и *средње-*: *великобироократија*, *великобошњаштво*, *великопотрошач*; *високоволтан*, *високоестетизиран*, *високопотентан*, *високопроточан*, *високософистициран*, *високобуџетиран*, *високоодликован*, *високоразредно*, *високотемпературно*; *нисколетећи*, *нисконаталитетан*, *нискотиражан*, *нискотонски*; *полубиће*, *полудебил*, *полузапослен*, *полујак*, *полулик*, *полулопвчић*, *полуреч*, *полуреченица*, *получизма*; *прејадан*, *прејарки*, *прелибералан*, *преопасан*, *преразуман*, *преуљудан*, *преелегантно*, *прелакомислено*, *пренежно*; *средњежалостан*, *средњесталешки*, *средњозападњачки*, *средњокласни*. Речи у основи наведених сложеничких конституената примарно или секундарно исказују прагматичку квантификацију и могу се сврстати у релативне квантификаторе који означавају количину једног објекта у односу на појам количине која се сматра уобичајеном, нормалном, типа *много*, *мало*, *често*, *ретко*.³²

³² О подели квантификатора на апсолутне и релативне и о њиховим основним карактеристикама в. Пипер 2005: 874–877, а о неким особинама апсолутних квантификатора на примеру прилога *постепено* в. Ристић 2008б и 2009: 69–84.

2.1. У новијем развоју лексике најпродуктивнији отворени тип творбе сложеница реализује творбени елеменат *полу-*, који по примарном значењу спада у партитивне квантификаторе, али по секундарним значењима, заснованим на смислу недовољног степена и функције деинтензификатора, уврштава се у релативне квантификаторе прагматског типа, и на том значењу је заснован највећи број сложеница. Продуктивни тип творбе у корпусу нових речи реализују и препозитивни елементи *високо-* и *пре-*, док творбени тип са елементима *велико-* / *веле-* у корпусу нових речи није више продуктиван, иако његову продуктивност потврђује корпус Речника САНУ. Творбени типови са елементима *ниско-* / *ниже-* и *средње-* нису се одликовали великим бројем сложеница упркос констатованој продуктивности (исп. Клајн 2002: 101–102), а не показују већу продуктивност ни у корпусу нових речи. Творбени елеменат *средње-* по примарном значењу спада у локализаторе, а релативним квантификаторима припада само по свом секундарном значењу заснованом на смислу недовољног степена и функцији деинтензификатора, слично творбеном елементу *полу-*.

2.2. Квантификаторску карактеристику ових домаћих препозитивних конституената истакао је И. Клајн (2002), разматрајући творбени тип сложеница са *полу-*: „Овакво *полу-* могло би се уклопити у посебан низ „квантификатора“ у које би спадали и прилози за количину и префикси, као *мало-*, *много-*, *више-*, *високо-*, *средње-*, *пуно-*“ (нав. дело: 116).

2.3. Домаћи препозитивни конституенти са значењем квантификације образују сложенице на основу два модела: 1) модел по коме су оба конститутивна елемента домаћег порекла и 2) модел по коме је други, основни елеменат сложенице страног порекла. У другом моделу се реализује и процес хибридизације који, у најновијем развоју лексике српског језика, игра значајну улогу у стабилизацији лексичке норме, одржавајући преимућство домаћих творбених елемената над страним и неутралишући ефекте појачане интернационализације и англизације лексике српског језика.

ПРЕПОЗИТИВНИ КОНСТИТУЕНТ *ВЕЛИКО-*

3.1. У речнику САНУ овај творбени формант представљен је на следећи начин:

ВЕЛИКО- 1. *први део сложеница направљених од израза са придевом „велики“*; 2. *први део често неправилно скованих сложених описних придева којим се означава појачавање значења основне речи.*

За прво значење наведени су примери типа: *великобритански, великобугарски*, а за друго, примери типа: *великозвучан, великокрасан, великомогућ, великославан*.

У прегледу целокупног творбеног гнезда, осим придева различитог значења, типа: *великоградски, великоварошки; великоучен, великоживотни; великорепат, великоног, великорог*, у речничком корпусу јављају се и именице са значењем лица, типа: *великодостојник, великозакупац, великомоћник, великопродавац, великошколац, великошколка; великомученик, великомученица; великонемац, Великорус, Велокорускиња, Великоруси* (у значењу 'Рус / Руси као велики народ'), *великосрбин, великохрват* (у значењу 'присталица велике Србије / Хрватске')³³; затим апстрактне именице типа: *великопроизводња* и др.

3.2. У Речнику САНУ овом творбеном елементу по продуктивности и са истим значењем конкурише елеменат *веле-*, који је по пореклу везан за застарели придев *вељи*, што је представљено на следећи начин:

ВЕЛЕ- *предметак којим се изражава појачавање особине, исказане основном речју.*³⁴

У развијеном творбеном гнезду јављају се придеви, типа: *велеважан, велекрасан, велегласан, велезначајан, велелепан, велеуман; велејадан, велемучан, велешкодан*; именице са значењем лица: *велекупац, велемајстор, велепчелар, велеумњак; велемученик*; именице са значењем предмета, ствари и сл.: *велеград, велејарбол, велеједро, велепесма, велепосед, велерека* и апстрактне именице: *велесјај, велечаст, велеиздаја, велесила*. Реализована су и два глагола: *велерјечити* (ијек.), *велехвалити*.

3.3. Према дефиницији у Речнику разматрани творбени елементи конкурентни су само у значењу појачавања, као интензификатори. У оба конкурентна творбена типа препозитивни део спаја се углавном са речима позитивног или неутралног значења, док се јавља мали број примера сложеница у чијој су основи речи са негативним значењем. Већина сложеница у Речнику је дефинисана и у једном и у другом творбеном типу, а само су неке речи, обичније у једном или другом лику, дефинисане упућивачком дефиницијом.

3.4. У корпусу нових речи ни један ни други творбени тип сложеница није продуктиван, и јавља се само код именичких сложеница у

³³ Евидентно је колебање правописне норме у употреби великог / малог слова у писању сложеница са именом етника у основи, док је употреба великог слова у Речнику САНУ, како показују примери, условљена значењем сложенице.

³⁴ У разматрању овог творбеног елемента у именичким сложеницама, осим значења појачавања, истиче се и значење велике размере (Киршова 1993: 192).

којима препозитивни конституенти *велико-* и *веле-* значење појачавања реализују на два различита начина у споју са речима неутралног значења, тако да се и на малом броју примера уочава тенденција диференцирања значења између ова два конкурентна елемента.

3.5. Творбени елеменат *велико-* у сложеницама: *великобирокрација*, *великобошњаштво*, *великопотрошач* повезује се и са страним основом (а *великобирокрација*), али у оба модела квантификативни елеменат *велико-* појачава негативно значење које је, у виду конотативних сема, присутно у другом делу именичких сложеница. Њихово стилски маркирано значење показују примери типа:

Хегемонију великосрпске буржоазије заменила /је/ диктатура словеначко-хрватске *великобирокрације* (ЕКНР, Дуга 428, 23). Мислим да ово бошњачко освјешћивање не би смјело ићи тако далеко да постане нека врста *великобошњаштва* (ЕКНР, НД 997, 13). Имамо доста *великопотрошача* и индустрије која гута много енергије (ЕКНР, С 489, 24).

3.6. У корпусу нових речи реализоване су само две именичке сложенице са квантификаторским елементом *веле-*: *велемајсторица* и *велемајсторка*, и то у секундарном процесу деривације, у виду именичке моције од *велемајстор*, чиме се актуелизује процес транспарентног језичког исказивања женских занимања и у шаховској терминологији, што показују примери типа:

Велемајсторица Лазаревић организирила је лак тренинг-меч за Каспарова (ЕКНР, Н 1804, 6). Мање је важно што је *велемајсторка* Милунка Лазаревић, користећи привлачне теме око борбе за шаховски престо, протурила у јавност неке своје неприхватљиве ставове (ЕКНР, Н 1802, 4).

ПРЕПОЗИТИВНИ КОНСТИТУЕНТ *ВИСОКО-*

4.0. Овај препозитивни конституент у Речнику САНУ је представљен на следећи начин:

високо- као први део сложеница а. казује јачи степен онога што значи основна реч; б. служи при обраћању особама на високом положају и у титулама.

Прво значење илустровано је сложеним придевима типа: *високодостојанствен*, *високознаменит*, *високоучен*, а друго придевима типа: *високоблагородни*, *високопреузвишени*, *високославни*. У творбеном гнезду

овог конституента, осим придева типа: *високодушан, високозвучан, висококултуран, високосветски, високостас*, јављају се и именице са значењем лица: *високоумац, високоумница, високошколац, високошколка* и са значењем предмета: *високоградња*, па чак и један глагол: *високопоштовати*.

4.1. У корпусу нових речи овај творбени тип је веома продуктиван и то у придевским и прилошким сложеницама, па и сложеницама насталим од трпних придева, као што су примери типа: *високоволтан, високоестетизиран, високоинтелигентан, висококомерцијалан, високолитражни, високонапонски, високонаталитетан, високопотентан, високопродуктиван, високопроточан, високоризичан, високосензитиван, високосимболички, високософистициран, високоспецијализован, високостепен, високостилизован, високостручан, високотехнолошки, високофлуидан; високобуџетиран, висококотиран, високообучен, високоодликован, високоорганизован, високоплаћен, високорангиран; високоразредно, високосеријски, високотемпературно*.

У њима се реализује само прво значење конституента *високо-*, и то са смислом веома појачаног степена својства у односу на уобичајени који се исказује другим конституентом сложенице. Продуктивност је појачана и процесом хибридизације, јер се овај домаћи квантификаторски елеменат спаја и са основама страног порекла, чиме се донекле умањују ефекти страних утицаја на лексику српског језика преко процеса интернационализације.

Примери:

Код нас постоји снажна и дуготрајна *високоинтелигентна* традиција у казалишту. (...) Представе које само забављају публику нису нам својствене (ЕКНР, С 436, 57). Графитна паучинаста језгра бачена на далековода изазвала су кратке спојеве на *високонапонској* мрежи (ЕКНР, БН 90, 4). Откривања претњи преко софистицираног *високосензитивног* дигиталног синтетизованог рисивера (ЕКНР, Н 2424, 27). Више нисмо разликовали праву жељу од *високостепене* прилагодљивости (ЕКНР, Клоака, 33). Публику увесељава пет (...) адмирала и *високоодликованих* витеза (ЕКНР, С 439, 8). Такви критичари су у најмању руку збуњени пред налетом песника који *високоразредно* негују римован стих (ЕКНР, По 201, 45). Стање није много боље нити што се тиче могуће примјене таквих *високотемпературно* суправодљивих оксидних керамика (ЕКНР, Г 186, 23).

ПРЕПОЗИТИВНИ КОНСТИТУЕНТ *НИСКО-*

5.0. Овај конституент није издвојен у посебну одредницу у Речнику САНУ, али је представљено његово не тако бројно творбено гнездо, у коме се осим сложених придева типа: *нискоквалитетан, нискокрован, нисконапонски, нисконог, нискораст, нискостепен*, јављају и именице типа: *нискогорица, нискоградња, нискодушје, нискокрилац* 'авион са крилима постављеним ниско, испод трупа' (у овом Речнику потврђена је и сложеница *висококрилац* (авион)).

5.1. У корпусу нових речи јавља се, такође, мали број потврда, и то су придевске сложенице са подједнаком заступљеношћу домаћих и страних речи у другом делу сложенице: *нисколетећи, нисконаталитетан, нискотиражан, нискотонски* (исп. Клајн 2002: 101–102).

До Пи-сија повезаних бежичним путем преко *нисколетећих* сателита (ЕКНР, Н 2424, 27). Иза се посебно обрадовала када је видјела да се Занг враћа из степе са уловљеном камењарком. *Нисколетећа* тешка птица била је лак плијен ловчеве праћке (ЕКНР, Племе, 86). Главни демографски проблеми са којима Југославија улази у 21. век, јесу депопулација и старење становништва на *нисконаталитетним ...* подручјима (ЕКНР, БН 65, 26). Коалиција која може да се распадне због једног текста једне новинарке из једног *нискотиражног* листа и не треба да постоји (ЕКНР, Н 2379, 14). Поче он гласом свесно сатераним у његов најпродорнији, *нискотонски* регистар (ЕКНР, Иствик, 66).

ПРЕПОЗИТИВНИ КОНСТИТУЕНТ *ПОЛУ-*

6.0. Овај препозитивни конституент у Речнику МС обрађен је на следећи начин:

полу- као први део сложеница значи нешто што је само напола или само једним делом оно што значи други део или је по величини, вредности, трајању само половина онога што значи други део.

Овај творбени тип веома је продуктиван у српском језику, а у речнику је његово творбено гнездо представљено великим бројем придева, именица и прилога, типа: *полуодевен, полусит, полудивљи, полулево, полулежећи, полугласно, полунаг, полухрватски; полукугла, полубрат, полубог, полубатаљон, полубрат, полузнање, полуизгнаник, полујава, полусан, полукруг, полукултура, полуосмех, полупразник, полусветац, полусветло, полусељак, полуствор, полутон, полууметник, полуцицела,*

получовек; а потврђене су и три глаголске сложенице: *полуосмехнути се*, *полусмешкати се*, *полушаптати*.

6.1. Продуктивност овог творбеног типа задржала се до најновијег времена, што показује веома велики број примера и у корпусу нових речи, међу којима је највећи број придевских сложеница.

6.2. Према И. Клајну, који даје и историјат проучавања овог творбеног типа, конституент *полу-* има два значења 'половина (чега)' и 'половичан, делимичан, недовољан, недовршен'. Прво значење, по овом аутору, јавља се у геометријским терминима: *полукруг*, *полуполта*, *полуваљак*, *полуоса*; у војним терминима: *полувод*, *полубатаљон* и др.; у спорту: *полувреме*, *полуфинале*; у школској терминологији: *полугодиште*; у музици: *полутон*. Значење недовољног степена својства, које је навео И. Клајн, зависно од значења речи у основи сложенице, реализује се на различите начине, и то као: значење прелазног стања, прелазне вредности: *полусан*, *полудремеж*, *полусвест*, *полуистина*, *полулаж*; слабо израженог степена: *полуосмех*, *полушапат*; мешање нијанси: *полусветлост*, *полутама*, *полумрак*, *полутон* (боје); значење недовршености: *полуфабрикат*, *полупроизвод*, *полупрерађевина* и др. У сфери одеће означава краћу или нижу величину од уобичајене: *полуцилиндар*, *полушињел*, *полуцитела*. Неке сложенице се јављају као калкови из немачког језика: *полусвет* 'друштво сумњивог морала', *полуострво*, *полупрофил* 'изглед нечега гледано искоса', *полупансион* и др. (исп. нав. дело: 81–83). Веома је продуктиван образац придевских сложеница са значењем 'непотпун, делимичан', којим се ограничава или ублажава значење придева у основном делу сложенице: *полу-* / *жив*, *мртав*, *го*, *луд* и др. На исти начин се *полу-* комбинује са трпним придевима: *полу-* / *отворен*, *затворен*, *окренут*, *одевен*, *смрзнут*, *осветљен* и др; са радним гл. придевом: *полуодрастао*; с гл. прилогом садашњим: *полулежећи* (нав. дело: 115–116).³⁵

6.3. Значење творбеног елемента *полу-* са смислом 'део нечега' могло је да се активира и под утицајем немачког, енглеског и романских језика, чији је смисао 'непотпуности' појачао продуктивност у настајању сложеница које означавају лица, особе, типа: *полубог*, *полусветац*. На основу смисла 'непотпуности, недовршености,' елемент *полу-* развија прагматско значење 'недовољности', што га сврстава у релативне квантификаторе чија прагматичка компонента иницира негативне компоненте значења у основном делу сложеница, типа: *получовек*, *полугосподин*, *полуидиот*.

³⁵ О продуктивности конституента *полу-* у именичким сложеницама в. Киршова 1993: 188, 192.

6.4. Наведене језичке карактеристике творбеног елемента *полу-* учиниле су га веома актуелним у најновијим друштвеним приликама велике неизвесности и померених вредности. У таквим условима извесност се мери неодређеним степеном вероватноће, који се у српском језику исказује квантификатором *полу-*, чији се смисао 'и овако и онако' реализује у неодређеним, замагљеним појмовима типа: *полуанониман, полубесплатан, полумушки, полупорно, полупотентан, полулирски, полукомунистички, полузавршен, полунапуштен, полулукаво, полупривремено*. Зато је у корпусу нових речи творбени тип сложеница са овим елементом веома продуктиван и код придевских и код именичких образовања, а у категорији придевских и прилошких сложеница представља отворен систем. Одсуство овог творбеног типа код глагола компензира се великим бројем сложеница од трпних придева и глаголског придева радног. У другом делу сложенице подједнако су заступљене речи домаћег и страног порекла, па се и у овом творбеном типу процесом хибридизације умањују ефекти утицаја страних речи на лексику српског језика у домену постојећих творбених модела.

6.5. Придевске и прилошке сложенице показују примери типа: *полуаматерски, полуанониман, полубајт, полубесплатан, полумиленијумски, полумушки, полунемачки, полупорно, полупотентан, полуправоугаон, полуроботски, полуручни, полусатни, полусоцијалистички, полутропски, полуфеудалан, полулирски, полулеви, полуиндијански, полујапански, полукомунистички; полуалкохолизован, полузавршен, полузагњурен, полузакопан, полуизуједан, полунаднесен, полунадуван, полунаписан, полунапуштен; полудигнут, полуодмрзнут; полуизгорео, полузаспао, полууспео; полунационалистички, полубочно, полуизгубљено, полуилегално, полулукаво, полуприватно, полупривремено, полупривремено*.

Све полазнице те школе добивају стипендију, а обавезан смјештај у прилично удобан интернат за њих је *полубесплатан* (ЕКНР, С 425, 77). Туристички водичи (...) никад нису пропустили да о томе говоре на један *полулирски, полумонденски* начин (ЕКНР, Врт, 21). Да не помињем ту нашу чувену хајдучију и *полумиленијумски* отпор окупатору (ЕКНР, Изгон, 264). Прилог еротици на омотницама плоча дала је (...) и група „Булдожер“ објављујући *полупорно* стрип на унутрашњости њиховог првенца (ЕКНР, Е 22, 6). Предводница одложи *полузавршен* рад (ЕКНР, Шума, 30). Баци летимице поглед на неки *полунаписани* извештај (ЕКНР, Монолит, 52). Стигли смо око подне, *полузаспали* и ошамућени (ЕКНР, Клиши, 61). Бивши власник трља руке. На покрајинској естради зато доминирају *по-*

лунационалистички оријентиране новофолклорне групе (ЕКНР, С 490, 39).

6.6. Продуктивност се показује и у именичким сложеницама са значењем лица, особе, ствари, предмета и код апстрактних именица, а јавља се само један пример са значењем животиње.

6.6.1. Именичке сложенице са значењем лица, особе настају у споју препозитивног дела са основама неутралног, негативног и позитивног значења, при чему смисао недовољног степена у свим случајевима уноси стилску маркираност, најчешће са негативном конотацијом. То су сложенице типа: *полупедер, полупрофесионалац, полуприколичар, полуталенат, полустранац, полутрговач, полутрговчић, полушарлатан, полутешкаш, полуномад, полунемац, полунајамник, полумушкарац, полумртворођенче, полулоповчић, полулитерат, полујеврејка, полујеврејин, полуиркиња, полуинтелектуалка, полуиндијанка, полуинвалид, полуимбецил, полуземљакиња, полузвезда, полудебил, полувештица, полубиће, полубуржуј, полувереник, полукамењарка, полулик.*

Пијанцима се тако увек гледало кроз прсте (...). За оне који владају представљају неку врсту *полубића*, на које се гледа са благонаклоним сажалењем (ЕКНР, Књига, 36). Пошто је Ребека била рођена у Швајцарској, гледао је на њу као неку *полуземљакињу* (ЕКНР, Мотоцикл, 35). Близанац није ни пола човјек, он је *полуимбецил* (ЕКНР, Сајам у убожници, 17). И ту сам се (...) упитао како се мире у себи ти *полујевреји* (ЕКНР, Линије, 8); Путеност и женственост слабо се траже у југославенској кинематографији, увек је место тога неко силовање неких *полуликова* (ЕКНР, С 425, 17). У питању су групе незадовољних (...) *полулитерата*, филозофа и политиканата који морају силом прилика на негде нађу ослонац (ЕКНР, Бо 45-46/1987, 6). Сваки пут /се/ зачудио кад би чуо да ти *полутрговчићи* и *полулоповчићи* – говоре грчки (ЕКНР, Стијег, 140). Сви бијаху мртворођенчад и *полумртворођенчад* (ЕКНР, Из 272, 103).

6.6.2. Формант *полу-* у споју са апстрактним именицама реализује значење недовршености, непрототипичности онога што исказује именица, као у примерима тпа: *полушок, полуурбанизација, полутврдња, полуслобода, полупрофесионалност, полупрезир, полуопрез, полуодевеност, полуодговор, полупарализа, полумит, полуколонијализам, полуисповедање, полуилегала, полузависност, полузаборављеност, полудистанца, полудекада, полуладавина, полуанонимност.*

Непотпуна слобода није никаква слобода. Делимична слобода, *полуслобода*, гора је од неслободе (ЕКНР, Слободан, 17). Ова жена (...) је пре неколико месеци доспела у жижу јавности несмотреном провокативном *полутврдњом* да су Његош и Мажуранић националисти (ЕКНР, Н 1806, 11). Морамо имати у виду да је наш родитељ данас често ишчашен из свог фолклорног, обичајног корена, стигао је у градске средине или је *полуурбанизација* стигла на село (ЕКНР, Н 1812, 23). Била је то сеоба са *полушоковима* (ЕКНР, Св 215, 10).

6.6.3. Именичке сложенице са значењем ствари, предмета, појава и сл. немају негативне конотације и углавном припадају стручној, термилошкој лексици. Препозитивни творбени елеменат *полу-* код ових сложеница реализује значење неправог, непрототипичног својства, издвајајући тако именоване реалије од оних са прототипичним, уобичајеним својством, што показују примери типа: *получизма, полуфотеља, полутабак, полустуб, полустепениште, полутворевина, полупустиња, полуприколица, полунебо, полукупола, полуколиба, полудрагуљ, полудиск, полудокументарици, полугусеничар, полуакт, полустакло; полуреченица, полуреч, полуоргазам, полувизждук.*

У трену се пред вама раствори шарена палета драгуља и *полудрагуља* које засигурно нећете наћи по тако ниским цијенама (ЕКНР, С 340, 67). У то доба становао сам у некој *полуколиби* с неким љубитељем бицикла (ЕКНР, С 247, 65). Тај је краљ живео у краљевству на дрвећу, сличном огромном замку, само на небу, али не баш на небу, већ на *полунебу*, тачно на висини где се завршавају крошње дрвећа (ЕКНР, Свиње, 60). Носио је наочаре с *полустаклима* и пошто је све гледао кроз њих, морао је да забацује главу унатраг да би нешто удаљено могао видети (ЕКНР, Слике, 10). Цејн је била отишла уз мало *полустепениште* до другог нивоа са спаваћим собама (ЕКНР, Иствик, 303). Блондинац ми је без ријечи узео торбицу и ставио је на *полуфотељу* (ЕКНР, Е 29, 43). Пар мрких Балијевих *получизама* (ЕКНР, Књига, 61). Аритметичко-логичка јединица (...) обрађује поједине битове, *полубајтове*, бајтове, *полуријечи*, ријечи и цијела поља података (ЕКНР, СК 10/1987, 95).

Исто значење реализује творбени елеменат *полу-* у примеру: *полукраба*.

У њој се продају љупке морске животињице, сунђери, плашташи ... жежеви, крабе и *полукрабе* (ЕКНР, Слике, 25).

6.6.4. У корпусу се појавио и невелики број глаголских сложеница код којих овај творбени тип није продуктиван, а сам препозитивни елеменат *полу-* реализује значење недовршености радње исказане основним глаголским делом сложенице, као што показују примери типа: *полурастурати се, полуотворити се, полуосмехивати се, полуопустети, полуокренути се, полуклекнути*.

Официр му (...) приђе, па се *полуклекнувши* загледа у његову голотињу (ЕКНР, Књига, 249). *Полуокренувши се*, видех делић степеништа (ЕКНР, Излет, 57). Кестеник је селендра која никад неће постати ни предграђе а камоли град. Вјероватно ће кроз једно десетљеће *полуопустјети* или у најбољем случају претворити се у насеље викендаша (ЕКНР, Мајд 80, 185). Још су *се полуосмехивали*, поласкани што им привремени укућанин и сусед тако добро говори швапски (ЕКНР, Књига, 249). Очни капци су *се* лагано покренули, *полуотворили* (ЕКНР, Зуб, 202). Облаци *се полурастурају* или се губе (ЕКНР, Гилен, 39).

ПРЕПОЗИТИВНИ КОНСТИТУЕНТ ПРЕ-

7.0. Овај префикс предлошког порекла, који је у свом основном значењу веома продуктиван у префиксацији глагола, овде је разматран само у секундарном квантитативном значењу појачаног степена, у коме се повезује са придевским основама. Ово значење је у Речнику МС представљено на следећи начин:

ПРЕ⁻¹ као предметак или префикс изражавава ... у творби придева највећи или највиши степен својства или мере.

Иако је у Речнику потврђен малим бројем придева, типа: *предобар, предраг, прелеп, премио, предуг, предебео*, овај творбени тип је био продуктиван, а његову продуктивност потврђује и корпус нових речи.

7.1. У корпусу нових речи у значењу високог степена својства у смислу 'преко сваке / очекиване мере', творбени тип са префиксом *пре-* је веома продуктиван у придевским и прилошким сложеницама, тако да представља отворен систем који се може непрекидно попуњавати.

7.2. По значењу високог степена сличан је релативном квантификатору *високо-*, али има сасвим другачију дистрибуцију јер спада и у интензификаторе градационог типа којим се померају крајње тачке скале улево и удесно, нпр.: *премало, премного, превелик, премали*. У скаларном комплексу јавља се у функцији интензификатора типа *над-, изнад, преко-*, којим се померају крајње тачке скале, за разлику од де-

интензификатора који функционишу унутар скале на два начина: 1) померањем степена својства према централној, нултој тачки скале, као што су деинтензификатори типа: *по-*, *о-*, *не-* (*помало, помного, повелик, помали, немало, немного, невелик, немали*) и 2) означавањем прелазног, неодређеног, средњег степена својства, као што су деинтензификатори типа *полу-*, *средње-*.

7.3. Префикс *пре-* појачава степен својства изван границе очекиваног, дајући сложеницама прагматичку и стилску маркираност. Спаја се са речима домаћег и страног порекла. Представимо га придевским и прилошким префиксалима типа: *прејадан, прејарки, прелењ, прелибералан, преопасан, преотворен, преохлепан, преравнодушан, преразуман, пресликовит, преуљудан; преелегантно, прелакомислено, пренежно*.

Ухваћен у том *прејаком* и *прејарком* укрштају сила, батргао сам се панично (ЕКНР, Игре, 150). То /ме/ обавезује на неке припремне радње за које сам *престар, прелењ, преравнодушан, преразуман* (ЕКНР, Пекић, 257). Браудов *преуљудни* одговор је био саркастичан и то је вођу раздраживало много више него отворено неслагање (ЕКНР, Племе, 348). Био је (...) мало *преелегантно* одјевен (ЕКНР, Кавијар, И 235). Дешава се, међутим, да писац *прехитро, прелакомислено* оцени један доживљај као могућну подлогу за књижевно преобликовање (ЕКНР, Искушења, 122). Па чак и они који су је вољели (...) нису је дотицали, само су је *пренежно* љубили (ЕКНР, Папуче, 52).

7.4. У именичкој творби овај творбени тип није продуктиван, тако да се у корпусу нових речи јавља ограничен број апстрактних именица: *премеканост, пренормираност, пренормирање*.

Премеканост доњег уха Милтијад Аветовић прикриће фалангама свога гласа (ЕКНР, Аристид, 193). У економији, која иначе живи под опсадним стањем *пренормираности* и изванредних мјера, ове мјере дођу му као тотална окупација (ЕКНР, Д 295, 18). Данас /се/ изнова и на брзину (...) приступа *пренормирању* језика и стварању нових кодова (ЕКНР, Дуга 337, 23).

7.5. Реализован је и један пример глаголског префиксала: *преинвестирати се*.

Гоњена амбицијама (...) „Звезда“ се једноставно *преинвестирала* (ЕКНР, Дуга 353, 38).

ПРЕПОЗИТИВНИ КОНСТИТУЕНТ *СРЕДЊЕ-*

8.0. У Речнику МС овај препозитивни конституент у две варијанте представљен је на следећи начин:

СРЕДЊЕ-, *СРЕДЊО-* као први део сложенице означава средину онога што значи други њен део.

Непродуктивни творбени тип потврђен је са малим бројем примера, придевским и именичким сложеницама: *средњоазијски, средњорочан, средњошколски, средовечан; средњопругаи, средњомеђ*.

8.1. У корпусу нових речи мали број потврда, такође, показује његову непродуктивност. То су придевске сложенице настале у синтагматском споју придева и именице: *средњежалостан, средњесталешки, средњозападњачки, средњокласни*. Домаћи творбени елемент *средње-* спаја се са домаћим основама и у сложеницама задржава своје примарно придевско значење, тако да припада локализаторима, а не квантификаторима. У споју са речима неутралног значења реализује основно значење и то у сложеницама које припадају стручној лексици. Пример *средњежалостан* настао је од израза *средња жалост*, у коме придев реализује квантификативно значење ублажавања степена својства и употребљава се као деинтезификатор, слично творбеном елементу *полу-*.

У мраку спаваћих соба југославенских службеника *средњежалосних* примања у *средње-жалосним* двособним становима једино је узбуђење изгледа размишљање како спојити „први с првим“ (ЕКНР, Е 37, 5). Рођен је (...) у Пинеру, *средњесталешком* предграђу Лондона (ЕКНР, Елтон, 4). У Чикагу је била попримила призив *средњозападњачке* назалности у изговору (ЕКНР, Иствик, 214). Представља /се/ као *средњокласни* Американац (ЕКНР, Беллу, 208).

ЗАКЉУЧАК

9. Из прегледа нових речи запажено је да се домаћи препозитивни конституенти са значењем квантификације у творби сложеница јављају са различитом продуктивношћу. Повећану продуктивност и појачани процес хибридизације у односу на досадашње стање показује интензификатори *пре-* и *високо-* у значењу појачаног степена, и то у придевским и прилошким сложеницама, уносећи експресивно-емотивну тоналност. Овакав тип стилске маркираности условљен је ширењем масовне комуникације путем медија и на анонимне учесника, у којој се јавља потреба појединца да повишеном експресивном тоналношћу маркира властиту

говор, како би остварио своје активно учешће у комуникацији. У овом значењском и стилском пољу, у корпусу нових речи све више их потискују творбени конституенти страног порекла, типа: *мега-*, *мулти-*, *ултра-*, *хипер-*, који се спајају и са домаћим речима, и који у појачаном процесу хибридизације, оваквом творбеном адаптацијом, обезбеђују себи место у лексичком систему српског језика. Вероватно су ови страни творбени елементи утицали на губљење продуктивности творбених типова са елементима *велико-* и *веле-*, која је засведочена у Речнику САНУ великим бројем сложеница.

Паралелно са творбеним процесима интензификације, у српском језику се одвијају и творбени процеси деинтензификације, различитог вида ублажавања садржаја, што се у корпусу нових речи потврђује продуктивношћу деинтензификатора *полу-*. Овај деинтензификатор који означава неодређени, прелазни степен у ублажавању садржаја у смислу 'и овако и онако', представља најпогодније језичко средство за исказивање друштвене и економске неизвесности која се у нашој друштвеној реалности непрекидно појачава. Творбени потенцијал деинтензификатора *ниско-* и *средње-*, чија је продуктивност констатована код И. Клајна, засведочена је невеликим бројем примера, и то како у Речнику САНУ и Речнику МС, тако и у корпусу нових речи.

Продуктивност наведених домаћих елемената у творби сложеница у најновијем развоју лексике српског језика одржава се у континуитету захваљујући процесима хибридизације, чија се улога у регулисању и стабилизовању лексичке норме српског језика, у савременим условима појачане интернационализације и англизације, не би смела занемаривати.

ТВОРБА РЕЧИ ОД ВЛАСТИТИХ ИМЕНИЦА*

1.0. У даљем излагању на истом корпусу нових речи разматране су најновије појаве у творби речи од властитих именица.

1.1. Већ је запажено да је са социолингвистичког и културолошког аспекта за најновије тенденције у творби речи индикативна и улога творбене основе³⁶, што је у овом делу проверено на примерима улоге властитих именица, топонима и антропонима, који су мотивисали настанак нових речи у различитим творбеним типовима. Творбена мотивисаност основа од властитих именица утемељена је или прецедентима језичке личности српског језика или савременим актуелним збивањима.

1.2. Овом приликом дат је најопштији преглед карактеристичних група речи, и то оних изведених од имена земаља и народа: *албанизација, албанофоб, албанофобија, албанство, африканизација, бенелуксизација, германизација, хрватофоб, покинезити, расрбљавање, румунизација*; од личних имена: *алкапонеовски, ајштановски, андрићевски, баховски, бекетовски, бетовенолог, бодлеровски, борхеовски, борхеовско-навићевски, ботичелијевски, брозовски, хичкоковски; шантићевски, сартровски, шекспировски, раблеовски; швејковски, гаргентуовски; брежњевац, рамбоовац, реганизам, шешљевац, шешљеизација*, као и од имена градова и места: *ваљевање, ваљевство* (према Ваљево), *берлинизација, адација* (према Ада Циганлија).

На основу броја и творбених типова у наведеним групама речи показале се који су имена била у средишту пажње савремених збивања на нашим просторима.

Топоними и етници

2.0. Нове речи добијене према именима земаља, места, народа и становника места показују да је најјачи утисак у савременој историји

* В. Ристић 2009г.

³⁶ О значају структурних, семантичких и смисаоних карактеристика творбене основе у регулисању одређених законитости у творби речи в. Ћорић 2008: 7–35.

на носиоце српског језика оставио постсоцијалистички период и последњи рат на просторима бивше Југославије. Последице ових збивања, као што су распад постојећег друштвеног уређења, пропала економија и привреда, појачане миграције, егзодус, културно и цивилизацијско назадовање, губљење територија и др., препознавале су се од стране носилаца српског језика као стереотипи дешавања код суседних и других народа у новијој историји: Румуна, Африканаца, Курда и др., па имамо примере: *румунизација*, *африканизација*, *јерменизација*, *курдизација*, *бенелуксизација*.

2.1. У овом сегменту нове лексике, која је иначе карактеристична за политички и публицистички дискурс, као најпродуктивнији тип реализују се именице са суфиксом *-изација*.³⁷ Појачана продуктивност овог суфикса крајем 20. и првих деценија 21. века, условљена пре свега социолингвистичким факторима, већ је запажена у србистици и показана на примерима именичких деривата, па и оних изведених од топонима, етника и антропонима (исп. Ћорић 2008: 111–116). Истакнуто је да деривати са суфиксом *-изација* спадају у мутациону творбену категорију, што је релевантно за њихово значење, које карактерише темељна промена појма из основе (нав. дело: 20–21), јер новонастале речи означавају процес настајања онога што значи реч у основи, у нашем случају име у основи, или резултат тог процеса (исп. нав. дело: 115 и Оташевић 2008: 139–141).

Примери из корпуса:

Промашимо ли и ову последњу прилику приступања Церну, наша ће технолошка *африканизација* бити још дубља (ЕКНР, Д 439, 69). Да је Марковићева концепција добила подршку (...) нису се морале испољити тзв. историјске нужности. Пре свега, могло је доћи до неке врсте *бенелуксизације* (ЕКНР, Н 2365, 31). Може се очекивати и процес *јерменизације*, што значи губљење фактичког остатка државности (ЕКНР, Н 2417, 41). *Курдизација* се наставља. Када се после Српске Крајине преда Косово, Метохија и Рашка на реду је Војводина (ЕКНР, Н 2417, 41). Иза тога нема уређеног друштва, а држава се претвара у логор. Они од којих се очекује још, више немају. Овај пут се зове *румунизација* (ЕКНР, Н 2369, 9).

Осим наведених примера из корпуса нових речи, код Б. Ћорића налазимо и деривате: *авганистација*, *албанизација*, *вјетнамизација*, *иракизација*, *иранизација*, *југославизација*, *југословенизација*, *косови-*

³⁷ О историјату изучавања овог творбеног типа и речничким потврдама деривата в. Ћорић 2008:111–115.

зација, скандинавизација, црногоризација; београдизација, новосадизација, сарајевизација. Иако је у основи овог творбеног типа регуларна метонимија, значење деривата од властитих именица се не изводи из денотативних компоненти значења појма у основи, него суфикс *-изација*, у споју са основама властитих именица актуелизује конотативне компоненте имена у основи, и то углавном оне са негативним значењем. Актуелизација негативне конотације овим суфиксом може се потврдити и примерима изведеним од антропонима, типа: *митоизација*, *стаљинизација*, а и примерима дериватима код Б. Ћорића: *божовићизација*, *туђанизација*, *хомеинизација*, *шешелџизација* (нав. дело: 115).

2.2. Остале творенице, настале од имена народа, нису бројне и углавном припадају различитим творбеним типовима и различитим врстама речи, и то регуларним дериватима: *црногорство*, *српство*, *хрватство*, *словенство*; префиксалним и префиксоидним сложеницама, као што су примери: *афроцентризам*, *афроцентричан*, *покинезити се*, *поалбанизовати се*, и оказионализмима: *русификатор* и *србоубиство*.

Примери:

За беле расисте *афроцентризам* је пуки „расни ревизионизам“ (ЕКНР, Н 2366, 63). А шта су то толико *афроцентричне* „црње“ згрешиле? (ЕКНР, Н 2366, 63). Хоћу да заувек изгубим идентитет, да се *покинезим*, *поалбанизујем* (ЕКНР, Зуб, 98). Тешко (...) је развијати /културне посебности/ ако се (...) затвара у традиционално *словенство*, као и ми остали у *хрватство*, *црногорство*, *српство* итд. (ЕКНР, Југо, 144). С друге стране су Јевреји, који носе кратка одела и брију браде, или *русификатори* или револуционари, или врло често обоје заједно. (...) Они су клика радикала, масона, атеиста (ЕКНР, Лублин, 177). Празнујемо Седми јул, црни и срамни дан *србоубиства* (ЕКНР, Н 2377, 17).

Творенице овог типа карактеристичне су за политички дискурс и углавном реализују значења са негативном конотацијом. Неке од њих су мотивисане и потребом за националном идентификацијом, а негативна конотација је заснована на поларизација „ми“ и „они“, „други“. У смислу националне идентификације, у условима националне хомогенизације и осећања националне угрожености, нарочито су илустративни примери *покинезити се* и *поалбанизовати се*, који се могу перципирати као реакција на злоупотребу и манипулисање српским националним идентитетом или као жеља да се маскира проскрибовани национални

идентитет у условима ширења нетрпељивости и стварања негативне слике о српском народу.

2.3. Народи перципирани кроз емотивни однос љубави, мржње или страха у најновијој лексици српског језика су најчешће Срби, Американци и Хрвати, при чему у деривацији страним суфиксоидима *-филија* и *-фобија* конкуришу домаћи суфиксоиди *-љубац* и *-мрзац*: *англофилија*, *србофилија*, *американољубац*, *србомрзачки*, *србофобски*, *хрватофоб*, *англофобија*. У оба случаја, ове творенице употребљавају се као експресивна средства углавном са негативном конотацијом и то у политичком дискурсу.

Онда /смо/ то подметали свету и *американољупцима* (ЕКНР, Н 2427, 44). Српска је прича уверљивија од *србомрзачке* (ЕКНР, Дуга 399, 12). Посебну горчину изазивају они појединци којима је подршка нашој земљи и *србофилија* постала професија (ЕКНР, БН 96, 34). Намеравали су да испричају само део *србофобске* приче (ЕКНР, Дуга 399, 13). Александар Ранковић никада није био *хрватофоб*, нити било какав мрзитељ неког другог народа (ЕКНР, Разлаз, 51). Дневна штампа је упућивала претње Јапанцима окривљеним за *англофилију* (ЕКНР, Гилен, 89). У мом је случају, на жалост, овај лагодан и универзалан облик *англофобије* поремећен био балканском повесном клопком (ЕКНР, Сент, 12).

3. Творенице изведене различитим типовима творбе од имена места у корпусу нових речи припадају оказионализмима и употребљавају се углавном као експресивна средства са позитивном конотацијом, *адација*, *ваљевање*, *ваљевство*.

Пример *адација* показује идиолекатско, стилогено и колоквијално активирање суфикса *-ија* (исп. Ћорић, 2008: 157, 194), док изведенице од имена *Ваљево* не припадју регуларним типовима творбе.

Примери:

На питање где летујете ове године многи Београђани одговарају – на Ади Циганлији. (...) Беспарица је очигледно учинила своје, јер мало коме од присутних „*адација*“ уопште пада на памет да се упути према мору (ЕКНР, ВН 13.7.1987, 3). Неко /га/ подбада да пише о младости у Ваљево, „*ваљевству*“ и „*ваљевању*“ (ЕКНР, Епитаф, 11).

Међутим, деривати са суфиксом *-изација*, као што је пример из корпуса: *берлинизација*, и деривати потврђени код Б. Ћорића: *београдизација*, *новосадаизација*, *сарајевизација* (нав. дело: 115), и у овом сегменту

реализују негативно значење, јер и у њима суфикс *-изација* актуелизује прагматске компоненте значења са негативном конотацијом, а не денотативне које одређују значење појма у основи, што ће се илустровати примером:

Кошник тврди да неће дозволити *берлинизацију* града на Неретви (ЕКНР, Н 2355, 23).

ТВОРЕНИЦЕ ОД ПРЕЗИМЕНА И ЛИЧНИХ ИМЕНА

4.0. У овој групи речи преовлађују деривати од презимена познатих личности из различитих области културе, уметности и политике. Број деривата од личних имена је знатно мањи. Примери деривата овог типа показују која су имена из сфере духовности и културе оставиле најдубљи траг у свести носилаца савременог српског језика и у прецедентним траговима њихове језичке личности.

4.1. Без обзира на област којој припада име у основи, највећи број деривата чине придеви и прилози изведени продуктивним суфиксом *-ски/-чки* односно *-овски/-евски*, који у групи придевских деривата реализује квалитативно, а не односно значење, па се творбено значење деривата типски представља на следећи начин „који је као X / као у X-а“, при чему X представља име у основи. Овакво творбено значење наведених суфикса је условљено творбеном основом, док њихова неограничена дистрибуција на основе од презимена и личних имена³⁸ повећава творбени потенцијал самог творбеног типа. Без обзира на типску одређеност и препознатљивост ових деривата, у србистици се истиче значај одређивања значења појединачних деривата због могуће реализације специфичних значења, мање или више удаљених од значења имена у основи, и критички се констатује недовољно заступљеност деривата овог типа у нашим најрепрезентативнијим дескриптивним и другим речницима (исп. Оташевић 2008: 31–33).

4.2. Тако се из области културе и духовног наслеђа у именичким и придевским дериватима јављају не само презимена из домаће него и из светске културне баштине, као што показују примери типа: *андрићевски*, *домановићевски*, *караџићевски*, *његошевски*, *шантићевски*, *борхесовско-навићевски*; *крлежијанац*, *крлежијански*, *крлежијанство*; *дантеовски*, *бекетовски*, *борхесовски*, *камијевски*, *кафкијански*, *ничеов-*

³⁸ Деривати овог типа представљени су као потенцијално неограничена група код И. Клајна (2003: 307–308).

ски, достојевскијевски, кундеровски, фокнеровски, хичкоковски, шекспировски, ботичелијевски:

Има у њој нечег *андрићевског* (по избору „репертоара“, а у „текстуалност стратегисању“ по „овремењеном опажању“) (ЕКНР, Н 2389, 39); Као што у „фаталној“ јунакињи романа Софији, поред *гетеовске* или чак *андрићевске* Јелене, „вјечно женски“ могу одјекивати Моли Блум, и Бети Блу (ЕКНР, Н 2365, 33). Овим, дабоме, не желим да *шантићевски* завапим: остајте овде! (ЕКНР, БН 93, 25). Стога се главни актер романа (...) може указати и као кентаурски спој *ничеовских* и *достојевскијевских* страдалника идеје и зашто да не *бекетовских* „метафизичких клошара“ (ЕКНР, Н 2365, 33). Дан победе над фашизмом ... обележила је, рецимо, парабола *борхесовске* упитаности, дубине и снаге (ЕКНР, БН 91, 9). Петровићева поетика палимпсеста (...) почивала /је/ на креативном писању преко вавилонске матрице *борхесовско-навићевске* фантастике (ЕКНР, Н 2375, 33). Јадан, инертан, *домановићевски* затрављен – мртвоморски, побеђен свет (ЕКНР, КК 1983/3, 121). Егзистенцијалистички *камијевски* поглед (ЕКНР, Постмодерна, 19); Није спорно историјско, етничко, културно, *његошевско* и *караџићевско* јединство Србије и Црне Горе (ЕКНР, Н 2427, 64). Постиге низ вишеслојних значења и сугестија, често досежући *орвеловске* и *кавкијанске* импулсе (ЕКНР, Ком, 21). У њему је универзалније и пунје почело да одјекује Ногово побуњено детињство из поратних домова за сирочад, његово *крлежијанско* изругивање лажној социјалној идили (ЕКНР, Дуга 351, 8). За свој политички стубац нисам поново подсвесно изабрао *кундеровски* наслов *Неподношљива лакоћа популизма* (ЕКНР, Н 2442, 57). Своју прозу /је/ градио сажетом *фокнеровском* техником (ЕКНР, Преиспитивања, 91). По основној Золиној причи направио /сам/ своју, са *хичкоковском* конструкцијом (ЕКНР, С 470, 84). Да трагедија или комедија, *шекспировска*, буде већа, били су ми (...) у сватовима (ЕКНР, Зуб, 148); Наге девојчице, *ботичелијевски* лаке у воденој трави (ЕКНР, БН 83, 38).

4.3. Осим имена славних писаца у основи твореница јављају се и имена чувених јунака из познатијих уметничких дела, типа: *давидовски, донкихотовски, гаргантуовски, швејковски, шерлоковски.*

Примери:

/Белина/ је просто зрачила из твог наог, *давидовски* складног и изазовног тела (ЕКНР, Зуб, 241). Он (...) је, напротив, непоправљиви

донкихотовски занесењак (ЕКНР, Н 2362, 41). Генерал необичног, рекло би се *швејковског* презимена, Здењак Зезула (ЕКНР, Н 2427, 49). После ове његове *шерлоковске* „електричне вести“, нисам смео ни да је такнем руком (ЕКНР, БН 82, 49).

4.4. Творенице ове групе, карактеристичне за научни и интелектуални стил, одликују се позитивном конотацијом, а у изабраном корпусу преовлађују изведенице од имена страних писаца, док су имена уметника другог типа: вајара, сликара и филмских редитеља, малобројнија. У мањем броју се јављају имена из домаће, српске књижевности, од којих придевски деривати: *андрићевски*, *караџићевски* и *његошевски* носе смисао универзалне вредности као и деривати изведени од имена значајних светских личности, типа: *шекспировски*, *фокнеровски*, *борхеоовски*, *бекетовски* и др. Иако је корпус ограничен, показује широку основу прецедената језичке личности српског језика и српске културе која, осим својих домаћих вредности, баштини вредности светске културе. Овај мозаик допуњавају и изведенице према ликовима књижевних дела великих светских писаца, који се и код носилаца српског језика перципирају као стереотипи одређених људских особина, било врлина или мана: *донкихотовско занесењаштво*, *гаргатуовска габаритност* и сл., било универзалних вредности: *давидовска лепота* (телесна складност и сл.).

5.0. Од имена домаћих и страних историјских личности јавља се велики број твореница различитих творбених типова и врста речи.

5.1. Најбројније творенице настале су од имена Тито или Броз, Стаљин и Маркс, што показују примери: *брозист(а)*, *брововски*, *брозоидан*, *брозоносталгичар*; *титовски*, *титоизиран*, *титаниколог*; *стаљинизација*, *стаљинизиран*, *стаљинизован*, *стаљинист*, *стаљинистички*; *марксистичност*, *марксовски*, *марксолошки*.

Дошло је време под *брозистима* па је село било ружено на часовима устава, историје и предвојничке обуке (ЕКНР, Н 2428, 31). Али кад није било понуђено да се бира осим између диктатуре и диктатуре (оне, да речемо совјетске и оне мање совјетске, *брововске*) није исто која нас је стрефила (ЕКНР, Н 2463, 64). Можда и преко тог, помало *брозоидног*, црвеног тепиха, треба прећи без превише гунђања (ЕКНР, Н 2417, 37). То је проблем на који заборављају и *брозоносталгичари*. Ни сам генијални Јосип Броз звани Тито није успевао да (...) произведе довољно новца (ЕКНР, Н 2393, 11). Призор је био убедљиво *титовски* (ЕКНР, Н 2066, 13). Фадиљ Хоџа, *титоизиран* од главе до пете (...) појављује /се/ пред погинулима и

пред албанским демонстрантима 1981. (ЕКНР, Н 1882, 34). Милан Осмак, уредник у „Младости“ и *титаниколог*, написао је „Земаљски СФ“ о најчувенијој поморској хаварији у повјести (ЕКНР, С 481, 18). То је била основа старог, класичног, *марксовског* комунизма (ЕКНР, Класа, 8). *Стаљинизовани* комунисти тврде да осећање које појединца спречава да попусти пред својом партијом није извор моралне снаге (ЕКНР, Догма, 216).

Твореницама изведеним од наведених личних имена актуелизују се домаће и иностране личности социјалистичке и комунистичке епохе, па су углавном оне најбројније. Од имена Тито, Броз, Стаљин изведена су читава творбена гнезда углавном са негативном конотацијом и општим утиском тоталитаризма њихових епоха.

5.2. Из марксистичко-комунистичког периода и новијег револуционарног периода имамо и примере: *шуваризам*, *маоисткиња*, *маоцетунговац*; *гандијевски*, *горбачевизам*.

Једино *гандијевски* отпор може да нас спасе (ЕКНР, Н 2458, 63). Преко совјетског филма покушава разумјети „*горбачевизам* у теорији и пракси“ (ЕКНР, С 483, 44). На крају њеног пута (...) /је/ револуционарна герила (...). Лепа *маоисткиња* успева да побегне (ЕКНР, Зум 795, 92). Малапарте /се/ преобразио од крајњег десничара у крајњег љевичара и чак „*маоцетунговца*“ (ЕКНР, Н 2067, 35).

Негативан однос носилаца српског језика према тоталитаризму социјалистичке епохе, иначе карактеристичан за земље пост-социјалистичког периода, надилази оквире окружења, што илуструју примери *маоисткиња* и *маоцентуговац*.

5.3. Из најновијег периода код носилаца српског језика снажан негативан утисак везан је за личности Шешеља и Холбрука, чија се политика доживљавала као политика насиља и бруталности, па имамо деривате: *шешелјевац*, *шешелџизам*; *холбруковање*, *холбруковски*.

Оба пута Холбрук се користио принудним методом (...). На проveri је, на неки начин, и сам његов метод завртања руку, познат као *холбруковање* (ЕКНР, Н 2432, 52). Народ србијански воли оне који (...) излазе накрај са *холбруковским* упорностима и србофобијом којој нема краја (Н 2377, 9). *Шешелјеви* /су/ више добијали на ободу Београда, него у ратом захваћеном Шапцу (ЕКНР, Н 2393, 12). Да ли је онда наступајући *шешелџизам* тек локална елементарна непогода (ЕКНР, Н 2442, 63).

ЗАКЉУЧАК

6. На основу општег прегледа нових твореница од основа властитих именица утврђено је да је повећавање њиховог броја и појачана продуктивност појединих творбених типова у најновијем развоју српског језика условљена наглим променама и збивањима у области друштва, језика и културе. Продуктивни творбени типови се реализују у деривацији, док су други, префиксални и префиксално-суфиксални типови творбе заступљени мањим бројем примера или појединачним случајевима.

Најпродуктивнији творбени тип од имена земаља и народа представљају именички деривати са суфиксом *-изација*, који су карактеристични за политички дискурс и публицистички стил, и који реализују значења са негативном конотацијом. Суфикс *-изација*, иначе продуктиван и у споју са многим другим именичким а нарочито глаголским основама, у нашој дериватологији представља се као суфикс страног порекла. У корпусу нових речи овај суфикс се подједнако спаја са основама страног и домаћег порекла, тако да је и у сегменту твореница од властитих имена потврђена појачана адаптација страних творбених елемената и активни процес хибридизације.

У творби речи од презимена и личних имена најпродуктивнији је творбени тип придевских и прилошких деривата са суфиксом *-ски/-чки* (*-овски/-евски*), који у споју са властитим именима реализује квалификативно значење. Деривати изведени од имена историјских личности актуелизују углавном тоталитарне режиме социјалистичке епохе и карактеристични су за политички дискурс, реализујући значења са негативном конотацијом.

Међутим, бројни деривати изведени овим суфиксом од домаћих и страних презимена и имена из сфере уметности, највише из области књижевности, показују широку заснованост духовности и културе носилаца српског језика на врхунским узорима националних и универзалних вредности. Ови деривати карактеристични су за интелектуални дискурс и научни стил и реализују позитивно значење.

У општем прегледу најновијих тенденција творбе речи у разматраном сегменту лексике евидентан је континуитет непрекидног функционално-стилског прегруписавања и раслојавање новонастале лексике.

АКТУЕЛНИ ПРОЦЕСИ У ПРОМЕНИ ЗНАЧЕЊА
ЛЕКСИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*
(на примеру глагола са значењем физичког деловања)

1.0. У овом делу се, на примерима глагола са значењем физичког деловања³⁹, разматрају питања како процеси десемантизације и трансемантизације утичу на промену значења која се на формалном плану испољава у виду нове, нетипичне лексичке спојивости било у синтагматским спојевима било у реченицама. Примери су узети из језика штампе и ток-шоу емисије Утисак недеље Б92 и припадају сфери политике, бизниса и економије. Тако имамо спојеве типа:

популаризација кремације, мешање кремираних остатак покојника у такозване вештачке спрудове, курсеви за легално обијање станова, сложени финансијски производи – деривати, спекулативни фондови / приходи, олтар профитабилности, друштвена смрт, репетирање псовки, нацерене ММФ-сецикесе, белосветски монетарци, тржишна ксенофобија, економски шовинизам, дивљање тржишног фундаментализма, пробуђени проктеционизам, тешко болесни капитализам, орвелизација капитализама, страни странци, домаћи (наши) странци, америчка мењачница имена, куле слободе, рат против тероризма, глобални финансијски хаос, дужнички глиб, духовни дугови и др.;

или реченице типа:

Овај систем ствара хиперексплоатацију, доба вишка популације, резервне армије радне снаге; Министар Љајић добио уверење да истрајкачи текстилне фабрике неће наредна два, три дана сећи прсте; Упадање у туђе станове постао је бизнис; Водитељ на ручивао убиства да повећа гледаност емисије; Колико кошта једна здрава сасвим обична беба; Вишак човечанства се производи на читавој планети; Кремацију би ваљало прихватити као најбољи

* В. Ристић 2010: 215–226.

³⁹ О метонимијској деривацији глагола овог типа и њеним синтаксичким импликацијама в. Ристић 2007а: 445–459 и 2009: 181–194.

начин сахране покојника; Дуг је почео да се слави као доброћудна појава и др.

1.1. На комуникативном плану овакве промене значења појачавају већ уочен процес обезличавања комуникације. Сама појава обезличавања комуникације је тема којом се данас озбиљно баве психолози, социолози, културолози, комуниколози и др., а проблем се покушава решити на различите начине.⁴⁰

1.2. На когнитивно-прагматичком плану овакве промене значења условљавају замагљивање основних универзалних аксиолошких вредности и дехуманизацију језичких садржаја, маргинализовањем улоге човека као биолошког, друштвеног и личносног бића, као и умањивањем значаја активне улоге човека и његове одговорности за негативне економске, културне, климатске и др. појаве, које у условима глобализације добијају планетарне размере.

1.3. На вербалносемантичком плану у основи ових промена лежи преосмишљавање граматичке и семантичке валентности речи, а на когнитивном и прагматичко-мотивационом плану у основи је преосмишљавање садржаја текста / дискурса чији делови су најчешће у логичкој противуречности или су у супротности са здравом, нормалном логиком заснованој на основним вредносним принципима. Честа појава оваквих промена и иновација, и то не само у језику штампе него у већини језичких идиома, не изазива или све мање изазива забуну код носилаца српског језика, што указује на чињеницу да су их они прихватили и да их правилно интерпретирају. У механизмима интерпретације на вербалносемантичком плану велику улогу играју актуелни процеси десемантизације, који се испољавају у виду реализације појединачних семема у сазнању носилаца језика, и још чешћи процеси транссемантизације. Процеси транссемантизације се реализују у виду увођења или укидања неких компоненти значења, као и у виду актуелизације периферних компонената значења. Такве промене доводе до проширивања или сужавања полисемне структуре и/или до промене хијерархијског редоследа значења полисемних речи.

⁴⁰ Тако је пре више деценија у Америци на комуниколошким студијама уведен предмет под називом „human touch“ у дословно преводу „људски додир“ а у слободном „персонализација у масовној комуникацији“, при чему се под појмом масовна комуникација подразумева „обезличена“ комуникација. Разни покушаји пројектног враћања персонализације у комуникацију, као битне карактеристике природних језика, на чему инсистира нова комуникологија, само формално и маркетиншки унапређују комуникацију (исп. Стојановић Олга, Политика 1. август, 2009: 10).

1.4. На когнитивно-прагматичком плану механизми правилне интерпретације заснивају се на стилским обртима и другим видовима игре језичког знака и означеног који не само да изазивају „ефекат превареног очекивања“ него откривају логику апсурдне реалности засноване на тржишним вредностима захуктале глобалне економије.

2.0. Предмет овог разматрања су појаве које се јављају на вербално-семантичком плану, и то анализиране на ограниченом броју примера промене значења глагола физичког деловања и на иновацијама које се јављају у њиховој семантичкој и лексичкој спојивости. То су глаголи типа: *уздрмати (задрмати), извући, докопати се, однети, ударити, срушити, инсталирати, гушити и носити*.

2.1. У досадашњем изучавању овог типа глагола, разматрали смо појаве изазване метонимијским извођењем значења, при чему је запажено да се промене на синтаксичко-семантичком плану дешавају у виду конверзне замене улога агенса и пацијенса и у виду актантног померања логичког акцента, што се у новијим истраживањима означава појмовима „актантна стратегија“, „дијатеза семантичког типа“ или „семантички пасив“ (Ристић 2007а: 445–459).⁴¹ На семантичком плану нема значајних промена јер се и новим распоредом улога исказује иста ситуација.

2.2. Овог пута осврнућемо се на промене изазване метафоричним извођењем значења, при чему се десемантизацијом конкретних компоненти значења и трнасемантизацијом одређених компоненти исказује нова ситуација и измешта значење из конкретне сфере у апстрактну сферу. На синтаксичком плану долази до проширивања лексичке спојивости глагола са значењем физичког деловања и таксономске промене актаната, учесника ситуације, при чему у централним улогама агенса и пацијенса преовлађују актанти са денотативним обележјима [+ апстрактно], [– хумано], [– живо]. Тако се деривираним значењима глагола физичког деловања исказује не само нова него и нетипична ситуација са „акцидентним агенсом“⁴² или каузатором у позицији субјекта и са

⁴¹ О семантичким аспектима конверзије на лексичком плану и о семантичкој условљености конверзије в. Аפרесјан 1995: 256–283. Појаве овакве замене улога, било да се одражавају на синтаксичком било на лексичком плану, обухваћене су појмом дијатезе, па је, по Аפרесјану, и лексичка конверзија заснована на дијатези (нав. дело: 264, нап. 7). Е. В. Падучева дијатезу одређује као лексемски скуп семантичких улога учесника са одређеним комуникативни рангом (1988: 97–99). У ширем значењу то је подизање у виши ранг на било ком плану (синтаксичком, семантичком, комуникативном) сваке не активне компоненте и не активног, не агентивног учесника (Кустова 1998: 30). О семантичким аспектима пасива и дијатезе в. Храковски 2000: 470.

⁴² О појму акцидентни агенс и о статусу ове улоге у синтаксичко-семантичкој структури исказа в. Алановић 2005: 18–19 и Суботић–Бјелаковић 2005: 64.

нетипичним пацијенсом у позицији објекта, без обзира на његова дено-тативна обележја. На комуникативно-прагматичком плану промене се испољавају у виду хијерархијског померања централних и периферних семантичких улога, с тим што се улога типичног агенса са обележјем [+ хумано] и [+ вољност], карактеристична за транзитивне глаголе овог типа, у њиховим деривираним значењима замењује каузатором (акцидентним агенсом, инструментом, средством), док се актант са овим обележјима јавља у улози посматрача или доживљавача, али се не реализује у формалној структури исказа него се потискује у нулту позицију, позицију „за кадром“.⁴³ Наведене појаве које прате метафоричну промену значења глагола физичког деловања одигравају се на нивоу семантичких компонената, па се у новијим истраживањима овакве и сличне семантичко-синтаксичке појаве означавају термином „компонентна стратегија“⁴⁴.

2.3. Метафорична значења глагола физичког деловања и њихове нове и/или секундарне валентности реализоване су у следећим примерима:

(1а) Са уласком Бразила, Аргентине, Јужне Африке, Индије и Кине, *Г-20 /je/ уздрмао* црвоточни и преживели *међународни поредак* (НИН децембар 2008, из Монда 38: 1).

(2а) *Ови принципи* до сада су милионе људи извукли из сиромаштва (НИН децембар 2008, из Монда 38: 1).

(3а) Невиђени *финансијски потрес* ... једним ударцем *је срушио* ово *интелектуално здање* (НИН децембар 2008, из Монда 38: 1).

(4а) *Снажан ударац* (← /Високе цене су/ удариле снажно) *по кућном буџету* (НИН 3017, 23. октобар 2008).

(5а) *Капитал се докопао* радом створеног *богатства* (НИН децембар 2008, из Монда 38: 2).

(6а) Цинична *ефикасност* овде *ће* сасвим сигурно *однети победу* над сваким морализмом (НИН децембар 2008, из Монда 38: 2).

⁴³ Комуникативни ранг учесника ситуације одређује се на основу синтаксичке позиције његовог експонента. Највиши ранг има субјекат, који је на основу семантике предиката тема исказа, затим објекат, који при пасивизацији или рефлексивизацији може постати субјекат и тема. Сви остали учесници по позицији у реченици спадају у периферију. Још нижи ранг имају они учесници који се не реализују у синтаксичкој структури, али се подразумевају. Они имају „ранг нула“, који одговара позицији „за кадром“ (Падучева 1988: 86, 91, 93–94).

⁴⁴ О појмовима „актантна стратегија“ и „компонентна стратегија“ в. Кустова 1998: 20.

(7а) *Инсталирање Еулекса* (← /Европска заједница је/ инсталирала Еулекс) није ишло нимало глатко (НИН 3017, 23. октобар 2008).

(8а) *Гас гуши кућне буџете* (НИН децембар, из Монда 38, 2008).

(9а) *Нас носи бујица*, транзициона, балвани се ваљају, велики је водостај и дешавају се ови ексцеси. Извор је овде, вода се мути на извору (Б92, 26. април, 2009).

2.4. Када су у питању глаголи са значењем физичког деловања, типична ситуација основних значења ових транзитивних глагола подразумева активног учесника ситуације, вршиоца радње – агенса и пасивног учесника који трпи радњу – пацијенса. На синтаксичком плану ова типична ситуација реализује се у агентивној структури са агенсом у улози субјекта и пацијенсом у улози директног објекта, што показују група примера под (б):

(16) Жена *задрма* плот (Речник САНУ).

(26) Девојчица *извуче* из цепа напрстак и амајлију (Речник САНУ, под *извући*).

(36) Милан *је срушио* зид.

(46) Петар *је снажно ударио* Павла.

(56) Милош *је докопао* велику мотку.

(66) Он *је однео* твоју торбу.

(76) Марко *је инсталирао* програм на рачунару.

(86) Наши сељаци пчеле *гуше* и мед ваде (Речник САНУ, под *гушити*).

(96) Она *је носила* тешку торбу на леђима.

2.5. Типичност ситуације код транзитивних глагола са значењем физичког деловања у примарном значењу на синтаксичком плану остварује се уз денотативно-семантичка ограничења учесника, која у улози субјекта подразумевају човека као свесног, вољног вршиоца радње, односно учесника са семантичким обележјем [+ живо] и [+ хумано], а у улози директног објекта учесника са семантичким обележјем [–живо] и [+ конкретно, материјално]⁴⁵, али се у улози објекта јављају и учесници са обележјем [+ живо], [+ – хумано] (*докопати се нечије стоке*, *угушити човека / пчеле*) односно [+ апстрактно] (*докопати се нечијег положаја / части* и сл. односно *однети победу* и сл.).

⁴⁵ У типичној ситуацији, по Д. Кликовац, „гешталт типичне активности“, типичан агенс је човек, типичан пацијенс је предмет и типичан инструмент је такође предмет (Кликовац 2004: 288).

Пропозицијски садржај исказа типичне ситуације са овим типом глагола може се представити на следећи начина:

X (агенс, субјекат) нешто ради, физички делује на Y (пацијенс, објекат).

2.6. Група примера под (а) са неагентивним значењем исказаним финитним облицима глагола означава статичну ситуацију одражену кроз доживљај посматрача у улози адресанта, јер субјекат X са обележјем [- + живо] ништа не ради, али метафоричном модификацијом значења може бити интерпретиран као агенс (исп. Алановић 2005: 6). Ситуација са нетипичним распоредом централних актаната, неживог актанта у позицији субјекта, а живог у позицији „за кадром“, реализује се као перципирање стања објекта, изазвано, узроковано одређеним деловањем субјекта на објекат. Пропозицијски садржај ове групе примера, може се представити:

X каузатор (средство / инструмент, акцидентни агенс), субјекат доводи у неко стање Y, објекат.

Иако су искази, представљени у групи примера под (а), синтаксички организовани као саопштења о *финансијском потресу, капиталу, принципима, ефикасности, бујици ...* и др., који у одређеној ситуацији по неком свом својству делују на објекат, реално ишчитавање овог узрочно-последичног (каузалног) односа одвија се у обрнутом поретку: најпре се запажа последица, резултат (*уздрман међународни поредак, људи извучени из сиромаштва, срушено интелектуално здање, погођен кућни буџет* и др.), а затим се установљује и уводи узрочник, односно квазиузрочник (квазивиновник) пошто иза експонираног актанта у позицији субјекта стоји човек и његово деловање (*људи са својим принципима, група удружених земаља према интересима њихових становника, лоше пословање људи довело је до финансијског потреса, људи са капиталом су се дочепали туђег богатства* и др.). Такав резултат може установити само човек који прати, запажа промене у природи и друштву, спознавши, искусивши то, што се на семантичком плану исказа реализује у улози посматрача и/или доживљавача. Овај учесник ситуације, актант, деривирана значења транзитивних глагола по заједничком својству експериенцијалне семантике⁴⁶, уврштава у категорију перцеп-

⁴⁶ У руској литератури речи са учесником ситуације у улози доживљавача одређују се као речи експериенцијалне семантике (Кустова 1998: 19–40; 2002: 116–146 и Падучева 2000: 185–201).

тивних предиката, типа: *видети, чути, појавити се, показати се; за-пазити, спознати* и сл. Речи овог типа опслужују чулну и унутрашњу, емотивно-когнитивну сферу човека – сферу спознаје, искуства и сл. човекове реакције на свет који га окружује. Тако да и оваква својства, која претпостављају нарочити вид човековог контакта с објектом, спадају у експериенцијална својства (исп. Кустова 2002: 116–119).

2.7. Са становишта компонентне стратегије основно, активно, агентивно значење ових глагола у групи примера под (б) може се представити на следећи начин:

Агенс X употребљава силу у деловању на објекат Y – АСЕРЦИЈА;
Објекат Y трпи силу деловања [подвргава се сили деловања] – ПРЕСУПОЗИЦИЈА.

На основу представљеног примарног значења глагола физичког деловања евидентно је да хијерархијски распоред компонената и улога одговара њиховом статусу у типичној ситуацији, јер се агентивне компоненте значења реализују у асерцији кроз улогу типичног агенса у позицији субјекта, док се имплицативне компоненте реализују у пресупозицији кроз улогу типичног пацијенса у позицији објекта.

2.8. Са становишта компонентне стратегије, која је у основи метафоричне трансформације значења, неагентивна, деривирана значења у групи примера под (а) могу се представити на следећи начин:

Каузатор X делује на стање објекта Y – ПРЕСУПОЗИЦИЈА;
Објекат Y подлеже сили деловања – АСЕРЦИЈА.

Представљено деривирано значење глагола физичког деловања показује обрнути хијерархијски распоред компоненти и хијерархијско померање улога⁴⁷, јер се имплицативне компоненте реализују у асертивном делу кроз улогу нетипичног пацијенса у позицији објекта, док се асертивне компоненте из примарног значења, у деривираном значењу реализују у пресупозицији кроз улогу каузатора у позицији субјекта. Каузатор X (акцидентни агенс, средство / инструмент) у позицији субјекта у новој ситуацији, исказаној деривираним значењем глагола, не делује

⁴⁷ На основу статуса семантичких улога у когнитивној структури издвајају се конкретне улоге (агенс, узрок, место, почетна тачка, крајња тачка, инструмент, средство и адресат) и хиперулоге (пацијенс и каузатор), актанти који у истој ситуацији могу да реализују више улога (нпр. пацијенса и доживљавача, каузатора и агенса и сл.) (в. Падучева 1988: 93, 97 и 2000: 186).

сам по себи него при одређеним, додатним условима који су резултат човековог деловања (в. т. 2.6).

3.0. Процесе десемантизације и трансемантизације, који доводе до промене значења глагола физичког деловања и до нове спојивости, показаћемо детаљнијом анализом прва два примера из групе (а):

- 1а) Г-20 /је/ уздрмао црвоточни и преживели међународни поредак.
- 2а) Ови принципи до сада су милионе људи извукли из сиромаштва.

Иновације су евидентне у нетипичном споју глагола и актанта у позицији субјекта или објекта (из примера *Г-20* и *принципи* у позицији субјекта и улози агенса и *међународни поредак* и *милиони људи* у позицији објекта у улози пацијенса), али се искази са овим спојевима од стране адресата не примају као неисправни, јер се новина нетипичних валентности неутралише трансемантичким варирањем и хијерархијским померањем компонената.

Тако се у споју *уздрмати поредак* глагол реализује у значењу 'учинити несигурним, пољуљати, поколебати', забележеном у Речнику МС (*уздрмати нечије финансије / нечији положај*), а деривираним из примарног значења овог глагола 'продрмати, задрмати, протрести (некога, нешто)'. У споју *извући милионе људи (из сиромаштва)* реализује се значење 'избавити, ослободити', евидентирано у Речнику САНУ (*извући некога из неугодног стања / из нечијих руку / из затвора*), а деривираним, такође, из примарног значења овог глагола 'вукући извадити, изнети, извести, ишчупати'.

3.1. У првом исказу реализована валентност прихвата се од стране адресата као нормална, примарна, што одговара њиховој представи о основним карактеристикама онога што субјекат означава, у наведеном примеру то је *Г-20* ('група 20 најразвијенијих земаља'), тим пре што појам у позицији субјекта има све параметре карактеристичне за улогу типичног агенса као вољног вршиоца радње са обележјима [+ живо], [+ хумано]. Међутим, глаголи *уздрмати* по свом основном, примарном значењу физичког деловања 'продрмати, задрмати, протрести (некога, нешто)', као и други глаголи у наведеним примерима, у асерцији реализује сему физичког контакта између агенса и пацијенса, што у наведеном примеру изостаје. Она се у реализованом значењу и не подразумева, али се сема (неконтактног) деловања, као интегрална сема полисемне структуре глагола и целог семантичког поља, задржала. Она се померила у пресупозицију, чиме је омогућила проширивање, извођење новог апстрактног значења са идентификационом семом 'учинити несигур-

ним, пољуљати, поколебати', чија се метафоричност и стилска маркираност појачавају нетипичним, неубичајеним избором придева уз објекат: *црвоточни и преживели међународни поредак*.

3.2. У другом исказу: Ови принципи до сада су милионе људи извукли из сиромаштва, спојивост *извући милионе људи (из сиромаштва)* перципира се сасвим нормално јер је заснована на значењу 'избавити, ослободити' деривираним из основног значења овог глагола 'вукући извадити, изнети, извести, ишчупати' које је у Речнику САНУ потврђено спојевима типа: *извући своју руку из његове / напрстак из џепа / лађу на земљу / некога испод непријатељске ватре / некоме језик из вилица*. И овај глагол по свом основном значењу припада групи са значењем физичког деловања, који у основном значењу у асерцији реализују сему физичког контакта између агенса у позицији субјекта и пацијенса у позицији објекта. Она се у деривираним значењу губи, али се у пресупозицији задржава сема (неконтактнoг) деловања на објекат, која као интегрална сема, као и у основном значењу, захтева вољног вршиоца радње, агенса са карактеристикама [+ хумано] и/или [+ живо].

Међутим, субјекат у наведеном примеру не задовољава ове карактеристике, али се спој *принципи су избавили милионе људи* перципира као нормалан, јер деривирани значење 'избавити, ослободити' са компонентом неконтактнoг деловања, реализованом у пресупозиционом делу изведеног значења, омогућава таксономско проширивање у избору актаната и на апстрактне реалије у свим улогама, чиме се метафорика значења, регистрована у Речнику САНУ, подиже на још апстрактнији ниво. Неагентивни апстрактни субјекат *принципи*, акцидентни агенс, уводи у деривирани значење глагола сему 'чинити, утицати' и промену његовог значења у смислу 'чинити, утицати да се неко/нешто избави, ослободи (из нечега)', значење које није евидентирано у речницима. Позицију актаната у улози ситуације, околности попуњава апстрактна именица *сиромаштво*: *извући (некога) из сиромаштва*, чиме се подржава већ евидентирана појава у Речнику САНУ, што показују примери: *извући некога из неугодног стања / из преписа*, док у осталим примерима у Речнику ову позицију заузимају лексеме са обележјем [+ конкретно]: *извући некога из нечијих шака / из затвора*.

4.0. Тако се, шире гледано, на лексичкосемантичком плану и сам процес семантичке деривације глагола физичког деловања – увођење нове идентификационе семе и потискивање семе тог ранга из основног значења – као и свака промена значења речи коју омогућују интегралне семе, може представити као процес транссемантизације, процес који омогућава креативну употребу речи са новим лексичким и семантичким

спојевима и њихову правилну интерпретацију. Регуларност овог процеса заснива се на семантичком варирању интегралних компонената које осигуравају правилну интерпретацију нових спојева и таксономско проширивање актаната, учесника ситуације, и које омогућавају да се нове валентности, иначе ниже по рангу од уобичајених, типичних, хијерархијски подижу и перципирају као обичне (исп. Аксарина 2009: 200).

4.1. Сам процес транссемантизације, који се одиграва паралелно са процесом десемантизације, реализује се у виду додавања, укидања и премештања одређених компонената значења или унутар појединачних значења, семема или унутар полисемне структуре. Процес транссемантизације може се одвијати и премештањем компонената из асертивног дела у пресупозициони део и обрнуто, као и премештањем логичког акцента на имплицативне компоненте значења. Промене које прате процес транссемантизације и десемантизације глагола физичког деловања омогућавају да се циљна, свесна радња приписује споредним улогама: средству, инструменту и/или последици, док се човек, као вољни учесник ситуације, који по правилу у сферама, засведоченим у нашим примерима има велику моћ деловања, не реализује у формалној структури исказа. Његова улога се маскира потискивањем у нулту позицију, позицију „за кадром“, чиме се на комуникативном плану појачава процес обезличавања и мистификације.

4.2. На плану глаголске семантике процесуалност физичког деловања се у деривираним метафоричним значењима укида, па глаголи реализују значење збивања, стања, на основу чега се читава група транзитивних глагола овог типа преводи у групу перцептивних глагола (в. т. 2.6). На синтаксичком плану виши ранг заузимају споредни учесници ситуације (каузатор, средство, инструмент), док се ранг улоге са типичним денотативно-семантичким обележјем [+ хумано] синтаксички снижава до улоге посматрача / доживљавача и њеним потискивања у нулту позицију⁴⁸ (у анализираном примеру агенс са овим обележјем исказује се шифром *Г-20*, и јавља се као акцидентни агенс). На когнитивно-прагматичком плану оваква дехуманизација садржаја исказа се компензира подударашњем ове улоге са прагматичким улогама адресанта и адресата (исп. Кустова 1998: 37).

4.3. Деривирана значења глагола реализују исти број актаната, учесника ситуације (глаголи остају двовалентни), али се њихова де-

⁴⁸ Учесник ситуације није реализован ни једним чланом реченице уколико се по смислу глагола подразумева само на плану реченице, јер се подудара с једном од прагматичких замена: говорником, посматрачем и др. (Падучева 1988: 86, 91, 93–94).

нотативно-семантичка обележја мењају. Тако се у позицији субјекта, неагентивног, акцидентног агенса, јављају ентитети са обележјем [+ апстрактно], [- + живо], [+ конкретно], [+ хумано] [- вољност], а у позицији објекта ентитети са семантичким обележјем [+ конкретно], [+ апстрактно], [+ хумано]. У наведеним примерима је највећи број денотата са обележјем [+ апстрактно]: *принципи*, *финансијски потрес*, *капитал*, *цинична ефикасност* и неексплицирани субјекат: *високе цене*. Осим њих, поред агенса са обележјем [+ хумано] (у примерима 1а и 7а: *Г-20* и неексплицирани: *Европска заједница*), у улози субјекта јављају се актанти са денотативним обележјима [+ материјално, конкретно] (у пр. 8а и 9а: *гас* и *бујица*), а изведена значења овог типа карактеришу и метонимијски и метафорични механизми промене.

4.4. Код изведених значења глагола као главна компонента јавља се спознаја, искуство, перцепција, запажање јер се реализује у асертивном, пропозитивном делу изведеног значења у виду компоненте 'реакција живог учесника ситуације'. Међутим, на синтаксичком плану субјекат спознаје се не јавља у позицији субјекта него у улози посматрача / доживљавача, а адресант и адресат који попуњавају ову улогу остају „за кадром“ (в. нап. 43 и 48). Изведена значења су маркирана додатним семантичким условима који се односе на субјекат, објекат и посматрача / доживљавача, на основу којих се мења комуникативни статус исказа који из личне сфере прелази у безличну сферу комуникације.

5.0. Промене изазване десемантизацијом и транссемантизацијом, представљене на примерима глагола са значењем физичког деловања, сврставају се у компонентну стратегију. Компонентна стратегија, како је показано, одликује се померањем компонената из асертивног у пресупозициони део значења и преношењем логичког акцента на имплицативне компоненте основног значења, а не на актанте као код актантне стратегије (в. Ристић: 2007а: 445–459 и 2009: 181–198). Циљ компонентне стратегије није у померању логичког акцента, него у максималном коришћењу потенцијала основног значења, јер свака имплицативна компонента основног значења може да постане главна у изведеном значењу. Овакво померање компонената не проистиче из комуникативне потребе да се истакне неки аспект основне, постојеће ситуације. Изведено значење најчешће одговара сасвим другој ситуацији, а говорник просто користи предикат основне ситуације да означи ту нову ситуацију, што је могуће на основу сличности неких фрагмената тих двеју ситуација.

5.1. Захваљујући оваквом деривираним значењу, глаголи физичког деловања са неагентивним субјектом саопштавају не само о спознаји, перцепцији, запажању човека у улози посматрача / доживљавача него

и о субјекту који се по неком свом карактеристичном својству јавља у улози каузатора, виновника те спознаје. То својство може бити лексички реализовано, као у неким примерима: *невиђени финансијски потрес, високе цене, цинична ефикасност, транзициона бујица*, али и не мора (што показује други примери). Међутим, оно је увек садржано у пресупозитивном делу семантике исказа, па тако га можемо идентификовати, нпр.: *ојачани Г-20, исправни принципи, грамзиви капитал, упорна Европска заједница, висока цена гаса* и сл.

5.2. У каузативној ситуацији коју исказују глаголи физичког деловања, у зони резултата, чији је носилац објекат, пацијенс, не реализује се компонента 'реакција живог објекта' ни када се у овој улози нађе актант са обележјем [+ хумано] и [+ живо], нити се она подразумева (в. пр. 2а, 7а и 9а). Међутим, компонента 'реакција живог учесника ситуације' ипак се реализује, али у зони посматрача / доживљавача и у позицији „за кадром“, што и изведена метафорична значења глагола физичког деловања, као и њихова метонимијска значења, сврстава међу јединице са експериенцијалном семантиком (исп. Ристић 2007а: 445–459). Због снижене позиције улоге доживљавача ова компонента се реализује у пресупозиционом делу значења, а њени лексички експоненти могу бити реализовани у било ком члану исказа.

5.3. Тако, различит смисао компоненте 'реакција посматрача / доживљавача' може бити реализован у одређеним лексичким јединицама уз објекат, што се види из примера: *милиони људи* (су извучени из сиромаштва) 'што је велики успех', (уздрман је) *црвоточни и преживели међународни поредак* 'што је добро', (финансијски потрес је срушио) *ово интелектуално здање* 'што је велика штета', (капитал се дочепео) *радом створеног богатства* 'што је неморлно'; затим уз глагол, предикат: *снажан ударац* (на кућни буџет) 'што ће се тешко издржати'; уз субјекат: *цинична ефикасност* (ће онети победу над сваким морализмом) 'што није добро, није хумано' и сл., *транзициона бујица* (нас носи) 'не можемо се томе одупрети'; или тај смисао може бити реализован у другом делу исказа, као у примеру: (инсталирање Еулекса) *није ишло нимало лако* 'ни Европска заједница није свемоћна', 'што се није очекивало' и сл., па и самим избором глагола, предиката: *гас гуши кућни буџет* 'што се тешко може поднети'.

6. Глаголи физичког деловања типа: *уздрмати, извући, срушити, ударити, докопати се, однети, инсталирати и носити*, уз метафоричну деривацију, реализују и промењени хијерархијски статус централних и периферних улога у односу на њихову типичну уређеност у основним, примарним значењима. У основи овакве замене улога су процеси транс-

семантизације, који се на синтаксичком плану реализују у неагентивној форми исказа, са промењеним денотативно-семантичким обележјима актаната у односу на њихова типична обележја, карактеристична за активну дијатезу.

ГРАМАТИЧКЕ РЕЧИ У ДЕСКРИПТИВНОМ РЕЧНИКУ*

1.0. У овом делу монографије, на одабраним примерима обраде граматичких – функцијских речи у Речнику САНУ, указано је на потребу установљења системских лексикографских поступака у обради прилога, предлога, везника, партикула и узвика. Циљ је да се што потпуније представе њихове лексичко-граматичке карактеристике које нису били запажене у другачијим, пре свега у граматичким описима ових јединица. Истакнута тема и циљ разматраће се са аспекта реализованих лексикографских поступака и нивоа изграђености лексикографског метајезика српске традиционалне дескриптивне лексикографије коју најрепрезентативније представља тезаурусни Академијин Речник.

1.1. Представљање лексикографских поступака подразумева издвајање релевантних елемената лексикографског описа, у које, осим метајезика и техничких поступака у формирању леве и десне стране речничког чланка, спада и опис структуре речничког чланка (исп. Тафра 2005: 158).

1.2. Примереност лексикографских поступака у представљању граматичких речи вредноваће се по критеријуму системности и прецизности, тачности која се остварује доследном применом прописаних правила лексикографске обраде и доследном употребом лексикографског метајезика и у делу лематског и делу семантичког представљања лексема. Формирање лематског дела речничког чланка, његове леве стране, у Речнику САНУ засновано је на правилима традиционалне граматике, док су у семантичкој обради и дефинисању лексичких јединица основна правила установљавана на тековинама лингвистичких сазнања од пре педесет година, а у току дугогодишње израде речника усавршавана

* В. Ристић 2009д.

и допуњавана у складу са развојем Београдске лексикографске школе (исп. Ристић 2007: 131–149).

1.3. Међутим, и у лематској и у семантичкој обради граматичких речи, с обзиром на природу њиховог граматичког, неденотативног значења, тезаурусна дескриптивна лексикографија није имала узор ни у дотадашњој лексикографској пракси, а ни у њиховој граматичкој обради. У граматичкој обради ове несамосталне, функцијске речи остајале су на маргини интересовања и биле су обрађиване уз основне, главне врсте речи или значајније теме. Тако да је дескриптивна лексикографија, описујући функцију и семантичке реализације појединих лексема, пружила информације о граматичким и семантичким карактеристикама не само појединачних функцијских речи – њихових лексикографских портрета (в. пр. обраде наведених лексема), него је у својој дугогодишњој пракси тражила начине да уједначеним описом представи њихове микросистеме, односно њихове лексикографске типове (в. коментаре начина обраде код појединих врста речи).

2.1. У вези са критеријумом прецизности, тачности у дефинисању речи, биће наведена општа правила из Упутстава за израду Речника САНУ, која су релевантна и за дефинисање граматичких речи. Заправо, по Упутствима, тачна и прецизна је она дефиниција која не садржи ни мање ни више елемената него што је потребно (нав. дело: 41), што се у лексикографији одређује као достатност дефиниције. На основу захтева тачности и прецизности, обавеза лексикографа је да одреди инваријантно значење које ће да дефинише, а не да дефинише контексте употребе појединих лексема, док се достатност дефиниције постиже навођењем довољног броја граматичких и семантичких информација на основу којих се једно реализовано значење лексеме разликује од других њених семантичких реализација. Зато се дефиниција, према препорукама из Упутстава, може допунити напоменама у загради, глосама. Глосе, у којима се наводе ограничења граматичке / морфолошке спојивости, дају се на почетку дефиниције и обичним слогом, а глосе, у којима се наводе ограничења лексичке / семантичке спојивости, дају се на крају дефиниције и курзивним слогом, као и сама дефиниција. По Упутствима, напомене у заградама не односе се на „лексички садржај речи“, већ представљају обавештење „о њеној примени“ (нав. дело: 43).

2.2. За лексикографске поступке у обради граматичких речи важно је и правило о хијерархијској уређености полисемне структуре, наведено у Упутствима: „При груписању значења водити рачуна о томе да се иде од обичнијег ка ређим значењима и од конкретнијих ка апстрактнијим. Затим давати необична и покрајинска значења. Значења треба,

по могућству, да иду једно за другим по сродности, да се тако рећи преливају једно у друго“ (44).

Указаћемо на различите лингвистичке домене на којима је засновано наведено правило. Правилно структурирање полисемне структуре, као што се види, засновано је на језичком осећању носилаца српског језика о „обичности“ употребе и о фреквенцији, што припада домену језичке личности. Оно је засновано и на критеријуму концептуалне организације лексичког система по коме се апстрактна значења концептуализују на основу конкретних, чиме се скреће пажња на чињеницу да процеси семантичке деривације у лексичком систему примарно иду у смеру конкретна значења → апстрактна значења. Наведено правило о месту необичних и покрајинских значења истиче важност препознавања центра и периферије у организовању полисемне структуре лексеме и њиховог адекватног хијерархијског представљања, а редослед навођења значења по сродности, по „преливању значења“ једно у друго, указује на појаву ланчаног повезивања значења у оквиру једне полисемне структуре.

У правилу о хијерархијској уређености полисемне структуре заступљен је и прототипски приступ организацији лексичког значења, јер се основно „обично значење“, које се препознаје и издваја у практичној лексикографији, заснива на „директном, доминантном смислу“⁴⁹, као и прототипично значење, које се теоријски издваја и разматра у оквиру когнитивне лингвистике.⁵⁰

3.0. Уважавајући све оно што је у досадашњој литератури писано о граматичким – функцијским речима, питање њиховог статуса у лексичком систему српског језика поставићемо у наведене оквире назначене у Упутствима за израду Речника. У њима се, осим наведених, дају општа и појединачна правила за обраду тзв. непроменљивих врста речи, у које се традиционално убрајају: прилози, предлози, свезе (везници), узвици и речце (партикуле).

3.1. У општим правилима препоручено је да се основне информације о припадности врсти речи дају у делу леме у виду скраћенице граматичке ознаке (прил., предл., св., узв.), с тим што у обради узвика и речца, партикула ознаке „узвик“ и „речца“ у многим случајевима улазе

⁴⁹ Доминантни смисао Ладислав Згуста дефинише као оно значење на које већина говорника неког језика мисли ако јој се одређена реч покаже изоловано, без икаквог контекста (Згуста 1991: 66).

⁵⁰ У лексикографији, како потврђује и наведено правило из Упутстава, неопходно је утврђивати значења и најопштије повезивање међу њима, што се постиже на два начина: редоследом наведених значења и симболима којим се указује на њихову хијерархијску уређеност (означену бројевима и словима) (исп. и Кликовац 2006: 39–40).

у саму дефиницију, на њеном почетку, па их у тим случајевима не треба давати и као граматичку ознаку (нав. дело: 31–32 и чл. 303–312).

3.2. У препорукама за обраду појединачних врста непроменљивих, граматичких речи уочене су неке њихове опште лексичко-граматичке карактеристике, од којих је, како показују примери из Речника, за њихово лематизовање и системску лексикографску обраду најкомплекснија појава конверзије. Зато ће у овом раду бити разматрани проблеми који се јављају у вези са конверзијом, творбеним процесом преласка једне врсте речи у другу променом функције⁵¹.

4.1. Тако је у вези с прилозима, у чл. 303 до 307 Упутстава, уочена продуктивност творбеног процеса настајања прилога од придева, што представља типичан случај конверзије.⁵² Због тога се за овакве прилоге, ако су „обичнији“, препоручује уношење у Речник и ако их у грађи „случајно нема“, и то према одговарајућим придевима потврђеним у грађи. Међутим, полисемну структуру оваквих прилога, по Упутствима, треба представљати поједностављено, општом дефиницијом, типа „на ... начин“, допуњеном синонимним прилозима или прилошким изразима који одговарају значењима одређеног придева, не издвајајући појединачна значења као код придева. За прилоге изведене од деноминалних придева на *-ски* и *-чки* даје се други тип опште дефиниције: „као Х“ (при чему се Х замењује именицом од које је придев изведен).

4.2. Касније, у обради начинских прилога, показало се да поједностављени начин дефиниције није могуће применити на све прилошке лексеме него да је неопходно проширивати лексикографске поступке у њиховој обради због развијања нових семантичких и стилских значења којих нема код придева (исп. Грицкат 1989: 24).

4.3. У Упутствима је проблем конверзије код других врста речи у многим случајевима уочен и представљан на нивоу полисемије, а не на нивоу деривације, творбеног процеса, који је нарочито карактеристичан за граматичке речи, што смо и сами у нашим истраживањима начинских прилога и партикула показивали (Ристић 1990: 42, 44, 53, 120, 122, 146,

⁵¹ За системско представљање овог процеса у лексикографији, чини нам се, да је најприхватљивији приступ Бранке Тафре (2005: 99–160), по коме се конверзија одређује као творбени процес настајања нове речи. Нова реч у односу на основну има друго лексичко и граматичко значење и промењена граматичка својства, и то мање морфолошка а више синтаксичка (нав. дело: 100). Творбени процес конверзије означава се у литератури и другим терминима: преобразба, мутација, транспозиција, трансфигурација, хипостаза (нав. дело: 99, нап. 142).

⁵² О начинским прилозима насталим на овај начин, њиховим лексичким и граматичким особинама в. Ристић 1990.

150, 156 и Ристић у Ристић–Дугоњић 1999: 98–99). Граматичке речи углавном имају ограничен број примарних јединица, лексема, али њихове парадигме представљају отворен низ који се допуњава другом врстом речи, њиховим облицима и конструкцијама.⁵³

4.4. Другачији однос према конверзији види се из предлога за решавање овог проблема у лексикографији, датог у Упутствима у чл. 313, по коме се прелази речи из једне категорије у другу, који су чешћи код непроменљивих речи, чак и кад су оне домаће, показују на тај начин што се ознака о припадности врсти речи даје уз основну реч-одредницу или уз ону која је чешћа по употреби, с тим што се под засебном тачком значења, у загради, неподвучено, наводи у којој се служби она још употребљава. Тако неки прилог може бити у служби везника, или у служби предлога, а везник у служби узвика итд. У Упутствима се наглашава да од тога треба разликовати случајеве кад реч одишта припада двама категоријама, те је треба показати у двама одредницама, нпр. прил. *близу* и предл. *близу*.

4.5. У Речнику се јављају и случајеви конверзије код којих се различите функције исте лексеме нису представиле ни као посебне одреднице, па ни као издвојена значења у оквиру једне одреднице, него је у њиховој обради примењен лексикографски поступак двоструке односно троструке граматичке маркираности одредничке речи, чиме се показује да одређена лексема напоредо реализују различите функције. Тако је лексема *e*, представљена у једној одредници, маркирана као „узвик и речца“, што се могло применити и у случају лексема: *благо*, *де*, *ама*, *море* и сл. Двоструку маркираност имају лексема *где* „прилог за место (ређе за правац и време) и везник“ и *како* „прилог за начин и везник“, које су дате као део дефиниције, а не као део леме. Троструку маркираност има лексема *кад(a)*, па у лематском делу стоји „прилог за време, везник и речца“. У случају лексеме *a* различите функције и други релевантне чињенице били су довољни разлози да се ус-

⁵³ Тако је Б. Тафра графиком показала мрежу конверзије (стр. 106), па се на основу ње и њеног описа види да именице и глаголи дају највећи број конверзива у виду граматичких речи; именице дају: прилоге, предлоге, везнике, узвике и партикуле, а глаголи: партикуле, везнике, узвике и прилоге. Придеви, заменице и бројеви дају само прилоге, док су саме граматичке речи веома продуктивне као основне речи у процесу конверзије, добијања нових граматичких речи. Из прегледа се види да су најпродуктивнији прилози од којих настају све друге врсте граматичких речи, па чак и именице; од предлога и везника само прилози, а од партикула само везници (*тек*, *нека*, *још*) (нав. дело: 106–108), иако наши резултати истраживања показују гушћу мрежу конверзије код партикула, везника и узвика (исп. Ристић у Ристић–Дугоњић 1999: 98–99, и нап. 12 и 13, стр 99).

танове и посебне одреднице: за везник (лексема без акента), за узвик (лексема са различитим фонетским и интонацијским реализацијама и самосталном позицијом у исказу) и за речцу, партикулу (лексема са акцентом и независном позицијом у исказу) (исп. Ристић у Ристић–Дугоњић 1999: 99).

4.6. Иначе се у лексикографији у препознавању конверзије и начину њеног представљања јавља читав низ проблема. Најчешће се јавља проблем да ли ће се две лексичке јединице или више њих, једнаке по облику, представити у једном речничком чланку или у више њих. С тим у вези поставља се питање препознавања и раздвајања конверзије и хомонимије,⁵⁴ затим разликовање конверзије од промене функције одређене врсте речи, као и од других видова контекстуално употребљене речи у другој функцији (исп. Тафра 2005: 100).⁵⁵

4.7. Зато се и у Речнику САНУ, осим установљених начина представљања различитих случајева конверзије, јавља већи број примера неуједначене обраде лексема које припадају истој врсти речи и њихов различит граматички и лексемски третман. Разлози су у томе што није увек било лако утврдити не само некритеријално одабране параметре „чешће употребе“ и „порекла“ лексичких конверзива него и примарну функцију лексема које припадају граматичким речима. То ће се у разматрању лексикографских поступака код појединих врста речи и показивати.

Прилози

5.0. Лексикографски поступци у представљању конверзије и у обради прилога биће показани на различитим типовима прилога: временским, месним и начинским, међу којима су и заменички прилози. Запажа се да су заменички прилози типа: *онда*, *онде*, *онако*, по свом лексичко-граматичком значењу много ближи другим граматичким врстама речи од начинских прилога који су конверзијом настали од придева.⁵⁶ Често су граматичке функције код неких од њих тако испреплетане да се реализују напоредо, што се у Речнику показује двоструком односно

⁵⁴ О разликама између конверзије и хомонимије и о критеријумима њиховог раздвајања в. Тафра 2005: 113–114 и 101–104, док Бранко Тошовић не прави разлику између ове две појаве, разматрајући их у оквиру феномена лексичко-граматичког камелонства (2006: 62).

⁵⁵ О неким критеријумима за раздвајање речничких одредница у случају конверзије начинских прилога и партикула в. Ристић 1990: 53.

⁵⁶ О сличности заменичких прилога и граматичких речи в. Ристић 1990: 43–44, где је наведена и друга релевантна литература.

троструком граматичком маркираношћу (в. т. 4.5). Па ипак, и за начинске и за заменичке прилоге је карактеристично да као основне речи у процесу конверзије реализују углавном исте врсте речи: партикуле, везнике и предлоге.⁵⁷

5.1. У обради временског заменичког прилога *онда*, на основу тога што је лексема маркирана општом ознаком „прил.“ испред свих реализованих значења и функција, евидентно је не само да није уочена конверзија него да нису препознате друге, неприлошке функције па и значења ове лексеме. Међутим, из дефиниција и примера се види да само прво, примарно временско значење, дефинисано предлошко-падежним именичким синтаagmaма и синонимом „у оно време, у оном тренутку (о коме је реч), тада“, ову лексеми сврстава у прилоге. Остала значења су, према правилима Упутстава, морала бити и граматички дефинисана према функцији, и то као везничка за *онда* 2 са сва три подзначења, хијерархијски представљена малим словима азбуке, и синонимична са везницима *затим* и *потом*, и као партикулско, за *онда* 3, дефинисано као „према томе, дакле; у том случају, тада“.

У оба случаја везничке и партикулске функције и значења лексема *онда* могле су бити представљене у виду посебних одредница, тим пре што посебност везничке функције потврђује и израз *онда ... онда*, а партикулске израз *на шта онда*, који се, како је назначено у Речнику, употребљава у разговорном језику „кад се жели истаћи да оно о чему се говори није важно“.

5.2. Заменички месни прилог *онде* маркиран као прил., осим месног значења и прилошке функције представљене у *онде* 1 „на (у) оном месту (о коме је реч); у оној средини“ и *онде* 2 „тамо, на то (оно) место (о коме је реч)“, реализује везничку, односно конекторску функцију и значење у *онде* 3 „у оном моменту, тренутку“ (пр. Настави слушати ... спремна пружити помоћ *ондје*, гдје би разговор слабио) и *онде* 4 „у оном случају“ (пр. Судија пресуђује *онде* где има спора), што се ни у обради овог прилога није показало одговарајућим лексикографским поступком препорученим у Упутствима.

5.3. Лексема *онако* маркирана граматичком ознаком прил. има 15 основних значења, од којих 4 имају и подзначења: прво значење 7 подзначења, друго једно (најчешће с везником „и“) (*и*) *без тога* (*и*) *ван тога*; (*и*) *иначе*, *свакако*; треће 9 подзначења, четврто и пето значење по 3 подзначења. При свему, само значење *онако* 1.а. има прилошку функ-

⁵⁷ О заменичким прилозима као основама за конверзију партикула, везника и предлога в. Ристић 1990: 44.

цију: „на онакав начин, на онај начин“ (пр. Они *онако*, а ми овако; Онда је цар хтео *онако*, а сад хоће овако).

У свим другим бројним реализацијама лексема *онако* реализује функције и значења партикула или везничку функцију у корелацији са другим везницима, што је, свакако, морало бити представљено у виду посебних одредница са граматичком ознаком „речца“ и „везник“ или троструким маркером за све реализоване функције, као и лексема *када*. То показују дефиниције и примери употребе, од којих ћемо навести само неке ради илустрације:

онако 1.б. „(у поређењу) на исти или сличан начин, готово исто или потпуно исто“ (Како дошло *онако* и прошло) *онако* 1.г. „на обичан начин, без ичег посебног ...“ (Видоје није везан ... него *онако* под стражом одведен). Значење *онако* 3 је у већини подзначења појачано са речима „тек“ или „само“, па *онако* 3.а. има значење „без друге намере, без ... нарочитог циља“ (Хтео сам *онако* да се прошетам по мору); *онако* 4.а. значење „без накнаде, бесплатно ... бадава“ (Нигде нема хлеба тек *онако*); *онако* 5.б. „каже се у ситуацији када се избегава именовати нешто незгодно, непријатно, ружно и сл.“ (Је ли није неко од ових, уз пут, *онако*?); *онако* 7 „(у одговору на постављено питање) ништа посебно, ништа нарочито, осредње“ (Је ли ти био какав ђед? – *Онако*; Како си? – *Онако*); *онако* 15 „у причању без одређенијег начинског значења, више као поштапалица“ (Вјере ти ... реци ми, ко је *онако*, међу вама, био највише мени противан?).

5.4. Начински прилог *одока* маркиран граматичком ознаком као прил. реализује 5 значења, датих под малим словима азбуке, и у свима њима реализује прилошку функцију. Његово предлошко-падешко именичко порекло, представљено коректно прописаним лексикографским поступцима и у делу леме, и у дефинисању, и хијерархијском уређењу полисемне структуре, показано је и уједначеном употребом истог типа дефиниција у виду предлошко-падежних именичких синтагми и прилошких синонима. Овај тип дефиниције препоручен је у Упутствима за прилоге настале од предлошко-падежних облика именица,⁵⁸ па су

⁵⁸ О овом типу дефиниције, као и о другим типовима дефиниција и о варијантама тих дефиниција у обради прилога у Речнику САНУ, чиме се остварује уједначеност лексикографског метајезика, као једног од битних захтева и традиционалне и савремене лексикографије, в. Грицкат 1983: 22–24. По И. Грицкат, у обради прилога јављају се следећи типови дефиниција: 1) синонимска дефиниција, 2) „на ... начин“ (празнина се попуњава придевом који је у основи прилога); 3) предлошко-падежна конструкција; 4) глаголски прилог садашњи; 5) „као + именица“; 6) инструментал именице (нав. дело: 22).

значења прилога *одока* дефинисана на следећи начин: „без мерења, по слободној процени ... отприлике“, „без прецизности ... произвољно“, „без удубљивања у нешто ... насумице, површно“, „без довољно размишљања, не тежећи прецизном, тачном избору“, „без прецизног усмерења“.

Предлози

6.0. Начин обраде предлога и њихов лексичко-граматички статус, одређен у Упутствима у чл. 308, налаже само опште лексикографске поступке. По њима лема садржи одредничку реч, при чему се једносложни предлози редовно уносе без акцента. Међутим, пошто на њих понекад прелази акценат, акценатски лик треба навести у загради, обичним словима, одмах иза одреднице. Делу леме припада и граматичка ознака за врсту речи у виду скраћенице „предл.“, која долази иза заграде са наведеним и/или другим променама одреднице. Десна страна речничког чланка код предлога у делу дефинисања почиње обавезно навођењем падежа с којима они стоје, док се јављају и примери у којима се информација о падежу даје у лематском делу (нпр. код предлога *због*).

Лексикографски поступци у обради предлога биће показани на примеру два предлога: *око* и *на*.

6.1. Предлог *око* представљен је у 6 значења од којих *око 1* и *око 5* имају велики број подзначања.

Лема предлога *око* садржи одредничку реч, граматичку ознаку врсте речи и падеж уз који предлог иде; информација о падежу се даје у загради обичним слогом испред свих реализованих значења. Основно релационо граматичко значење предлога, реализовано у виду архисеме, исказује се доследно у свим семемама примереном метајезичком јединицом „указује“ уместо „означава“ (в. Гортан–Премк у т. 6.3), па се и идентификационе семе у свим семемама, по правилима хијерархијске уређености значења, наводе одмах иза архисеме. Њима се указује на тип релационих односа: просторних, временских, количинских и објекатских, којим предлог *око* с именицама у генитиву попуњава глаголске валентности: прилошких одредаба (места, времена и количине) и објекта, па се метајезичка уједначеност у идентификовању основних значења може показати обједињеним деловима дефиниције:

око предл. (с генитивом) *указује*: 1. на просторне односе, 2. на неки појам као приближну ознаку времена, 3. на неки износ, величину као приближну меру и 4. на објекат, мотив.

6.2. Предлог *na* реализује мноштво значења, чија је полисемна структура представљена у три веће целине одвојене римским бројевима, па се структура речничког чланка, захваљујући уједначеном метајезику дефиниција, може уопштено представити на следећи начин:

на предл. I (са ак. и лок., ређе са прилозима и прил. изразима) *одређује* 1. место; 2. околности; 3. појам с којим се врши контакт; 4. ... акцију, радњу; 5. оно што омогућава вршење глаголске радње; 6. начин вршења глаголске радње; 7. ближе одређује именичку или придевску реч; 8. узрок вршења гл. радње; 9. време вршења гл. радње; 10. појам ... обухваћен гл. радњом; 11. део тела захваћен болешћу; 12. појам који је носилац или узрок стања, процеса;

II (са ак.) *одређује* 1. циљ ... сврху; 2. и 3. појам коме се нешто упућује, даје ... дистрибуира; 4. појам коме се упућује какво саопштење; 5. оно што се оглашава, објављује; 6. уз гл. *венчати се*; 7. уз гл. *држати*; 8. (уз бројеве и друге речи са значењем мере);

III (са лок.) [*одређује*] 1. предмет поврх кога ... се нешто налази; 2. уз гл. *захвалити се*, *захваљивати се* (вероватно је грешком изостављен општи део дефиниције који је наведен у угластим заградама).

Речнички чланак предлога *na* поред леме, у којој се на прописани начин наводи предлог, даје ознака његове граматичке припадности и падежи уз које се употребљава, одликује се и веома сложеном полисемном структуром која је хијерархијски уређена у 3 веће целине одвојене римским бројевима, у оквиру којих су представљена главна значења под арапским бројевима и подзначења под словима азбуке. У првом делу чланка под римским I представљена су значења овог предлога са акузативом и локативом, под римским бројем II значења само са акузативом и под римским бројем III значења само са локативом.

На основу овако уређене полисемне структуре уочљиво је да је предлог *na* по својој релационој функцији примарно предлог акузатива, јер у заједничком делу чланка у свим значењима и подзначењима најпре се одређују специфичности акузативних синтагми, па тек онда локативних, и полисемна структура тог дела је најбројнија по основним значењима, има их 12, и бројним подзначењима у већини значења у централном делу. На периферији је представљена ограничена семантичка спојивост предлога *na* са именицама у значењу 11. и 12. Значења предлога *na* само са акузативом реализују се у седам значења од којих многа имају и подзначења, док је на периферији представљена ограничена спојивост овог предлога уз неке глаголе, уз бројеве и друге речи са значењем мере. Значења само са локативом у трећем делу реализују

се у два значења од којих је друго, такође, лексички ограничено само на глаголе захваљивања.

И у обради релационе функције овог предлога постигнута је завидна систематичност, прегледност, и доследност у начину дефинисања појединих реализација на свим нивоима полисемне структуре. Уочава се уједначеност метајезичких јединица у дефиницијама, па информација о падежу долази прва у заградама тако да чини и лематски и семантички део речничког чланка, а граматичко-лексичка архисема се идентификује у све три целине речју са релационим значењем, истина овог пута речју „одређује“ уместо „указује“ којом је идентификована архисема предлога *око* (в. т. 6.1). Следеће по рангу семе, које указују на релације именичких синтагми у попуњавању глаголске валентности и одредбене функције, исказују се описним деловима дефиниције устаљеним метајезиком.

6.3. У прегледу начина обраде предлога у Речнику САНУ и у Речнику МС Даринка Гортан–Премк у раду издваја три модела: 1. *предлог заједно са самосталном речју означава предмет*; 2. *предлог са самосталном речју означава положај, место*; 3. *предлог одређује место*, при чему препоручује трећи модел који највише одговара релационој функцији и значењу предлога, јер се у њему „предлог ... детерминише као самостална лексема којом се одређује релација према именичком појму уз који стоји и према појму управне речи“ (1984: 35). Оваквим начином дефиниције, према овој ауторки, даје се информација о граматичкој позицији предлога и о њиховој семантичкој идентификацији, а метајезички израз „одређује“ прикладнији је за релационе речи у дефиницији него израз „означава“ који је примеренији пунозначним речима (нав. дело: 39). На овај начин, представљен одговарајућим лексикографским поступцима у обради предлога, показује се да су предлози речи са својим самосталним, истина, апстрактним значењем које се може одредити изван синтагме у којој се реализује, али и речи чије се граматичко значење реализује као опште падежно значење али и као модификација општег падежног значења (нав. дело: 36–37). У дефиницији се релације, исказане предлогом, идентификују као глаголске валентности одређеног типа одговарајућим метајезичким јединицама.

6.4. У полисемним структурама наведених предлошких значења није реализована ни једна друга функција осим предлошке, јер лексема исте по облику али са сопственим акцентом реализују друге функције, па су представљене, углавном, као посебне одреднице. Тако је акцентована лексема *на* у функцији партикуле дата као посебна одредница са

одговарајућим граматичким маркером (в. т. 8.1), као што су у посебне одреднице раздвојени предлог *близу* и прилог *близу* (в. т. 4.4).⁵⁹

Дакле, случајеви конверзије код предлога, па и везника, имају и своја формална, акценатска обележја, што отклања могућност лексикографске забуне и даје могућност разликовања конверзивних и хомонимних лексема, као и могућност њиховог транспарентног представљања, у првом случају у виду посебних необројчених одредница, а у другом случају у виду посебних обројчених.

Везници

7.0. За обраду везника у Упутствима, чл. 310, дају се само опште напомене у вези са формирањем леме речничког чланка, и то да се као одреднице везници, као и предлози, наводе без акцента (мада се дају и напомене о акценту), и да се означавају граматичком ознаком у виду скраћенице „везн.“.

Лексикографски поступци у обради везника у Речнику САНУ биће показани на примеру везника *а* и *и*.

7.1. Везник *а* представља једну од првих одредница у изради првог тома речника, док још није била утврђена методологија обраде везника, па речнички чланак ове лексеме показује све недоумице у лексикографској обради једне овако сложене граматичко-лексичке јединице, и у делу формирање леме и у делу дефинисања значења. Тако је ознака његове граматичке припадности дата скраћеницом „св.“ према старијем називу за везнике „свеза“, која је касније замењена скраћеницом „везн.“. Делови речничког чланка нису разграничени левом и десном страном, јер у обради сама граматичка ознака, дата у виду скраћенице, истовремено представља и део опште дефиниције којом се идентификује граматичко-лексичка архисема за сва реализована везничка значења, што се, у целини гледано, може представити на следећи начин:

А³ св. 1. супротна, 2. саставна, 3. раставна, 4. за појачавање, 5. плеонастично у стиховима ради допуне броја слогова.

На основу броја и потврда појединачних реализација евидентно је да везник *а* има два основна, примарна значења: супротно и саставно,

⁵⁹ У представљању генитивног предлога *због*, међутим, нису примењени прописани лексикографски поступци, ни у лематском делу ни у представљању конверзије, па је информација о падежу дата у делу леме истим типом слова као граматички маркер и није издвојена у заграду, док је функција везника представљена у оквиру полисемне структуре као значење *због* 2 на следећи начин: „(са додатком „што“, у везничкој функцији) заст.“

у оквиру којих је реализовано по шест семантички реализација, семема са великим бројем потврда.

Ова везничка лексема реализује се у хомонимијској парадигми, што се у лексикографији показује степеновањем одредница. Везник *a* је степенован експонираним бројем 3, који се наводи одмах изнад одреднице. Речнички чланак везника *a* је хијерархијски структуриран у пет већих целина означених арапским цифрама, а свака целина, према граматичко-семантичким реализацијама, подељена је у мање целине означене малим словима азбуке. Под бројевима од 1 до 3 дефинисан је граматичко-семантички тип везе, а под бројевима 4 и 5 дефинишу се и друге реализације ове лексеме које су на периферији полисемне структуре и излазе из оквира граматичке функције везника.

Функција појачавања, која се реализује на прелазу између везничке и партикулске функције, представљена је на следећи начин: „у приповедању, при истицању последице претходног исказа: 1) погодбеног: *онда*“ (Ако нећеш, *a* ти пољуби па остави); „2) допусног: *бар, ипак ...*“ (Ако нијесам кумовао, *a* ја сам кроз плот гледао); „3) при поређењу нечег што је после претходног исказа утолико пре разумљиво (обично са *не*): *joш мање, joш више ...*“ (Од јутрос не могу да седнем, *a* не да идем).

Иако је лексема *a* у функцији и значењу партикуле, с разлогом, представљена као посебна необројчена одредница, на основу наведене реализације значења и примера употребе везника *a*, евидентно је да су, неосновано, њему приписана невезничка, партикулска значења и функције, које су, према препорукама Упутстава, могла бити издвојене у посебна значења са знаком партикулске функције.

Истакнуто је да у обради везника *a* методологија није била изграђена, међутим, како је показано, у лексикографским поступцима и метајезику, поред ситнијих пропуста и недоследности, већ је у обради овог везника назначен систем установљена одређених лексикографских поступака, који ће у каснијим томовима бити дорађиван, што је евидентно у лексикографским поступцима обраде везника *и*.

7.2. Значење везника *и* је представљено у 5 реализација под бројевима, али се полисемно-функционална структура хијерархијски разлаже и у оквиру значења под словима и даље под арапским бројевима са заградом, што се на основу устаљених поступака може уопштено представити:

и везн. 1. саставни; 2. стоји узастопно испред више речи или израза, па ... реализује и функцију истицања; 3. за истицање оног члана саопштења који је носилац реченичне интонације; 4. допусни; 5. без значења, у песмама.

У обради везника, како се може видети на примеру два везника, речнички чланак није разграничен на два дела, на лему и на семантички део, дефинисање. Тако је граматичка ознака истовремено и део дефиниције којом се идентификује граматичко-лексичка архисема, док се у другим деловима дефиниција, за појединачне основне реализације значења, идентификује тип везничке функције. За везник *и* је идентификована функција саставног везника у првом и другом значењу, док се већ у значењу 2. реализује и функција партикулског истицања, која је евидентна у трећем и четвртном значењу. Према правилима Упутстава требало је таква, невезничка значења и функцију издвојити у посебне тачке полисемне структуре, мада разматране чињенице иду у прилог томе да је невезничку, партикулску функцију лексеме *и* требало представити у оквиру посебне одреднице, партикуле *и*, која није у Речнику издвојена.⁶⁰

7.3. У погледу метајезика дефиниција код везника тежило се уједначености, па се основне граматичко-лексичке реализације исказују дефиницијама којим се истиче везничка функција или описује текстуална позиција и дискурсна ситуација употребе. Тако се у дефинисању везника *а* употребљавају формулације типа: „(са свезом *да* и *да не*) за искључивање ... (обично уз одречну реченицу)“; „у приповедању, за истицање истовременог ... изненадног збивања ... (кашто појачано са *то*)“; „(ретко) за означавање делимичне супротности ...: *него*, *већ*“; „за истицање нечег супротног ономе што би се очекивало према реченом у претходној реченици“; „за истицање неког ограничавања претходног исказа: *на ипак*, *притом*“; „за означавање различитости међу двама истовременим радњама или напоредним особинама: *док*, *међутим*“ и сл. Ни у дефиницији везника, као ни у дефиницијама других граматичких речи, с правом се не оперише речју „означава“ или неком другом која би упућивала на денотацију.

7.4. У обради везника, а и других функцијских речи, важни су семантички критеријуми и одређивање њихових инваријантних значења у свим реализацијама употребе да би се могле препознати и издвојити њихове различите функције и случајеви конверзије, случајеви у којима нема формалне разлике међу лексемама (исп. Пешикан 1981: 278). Значајно је и правилно установљење хијерархијске уређености значења полисемне структуре, којим се, поред осталог, може представити и историјски развој значења лексеме (нав. дело: 278–279).

⁶⁰ Међутим, лексема *и* у функцији узвика обрађена је као посебна одредница и реализује 4 значења.

ПАРТИКУЛЕ

8.0. Обрада речца, партикула, дефинисана је у Упутствима у чл. 312, при чему се препоручује да само главне од њих треба дати као одреднице, и дефинисати на следећи начин: „партикула за појачавање“, „партикула за подстицање“, док је за партикуле, као делове који се додају речима, а које нису предмет нашег рада, прописано посебно правило.

Начин обраде партикула у Речнику САНУ биће показан на примеру партикула *на*, *ипак*, *ево*, *ено* и *ето*.⁶¹

8.1. Акцентована лексема *на* представљена је као посебна одредница, са граматичком ознаком „речца“ у четири значења под бројевима, при чему само треће застарело значење реализује три подзначења представљена под словима. И код ове партикуле формално није издвојен лексематски део речничког чланка, јер граматичка ознака представља општи део дефиниције за сва реализована значења, па тако имамо:

на ... речца 1. којом се *указује* да се некоме нешто даје, пружа: *ево*, *држи*, *узми*; 2. (у експресивном изражавању, често у споју „ево ти га на“) *указује* на неочекивани исход или изненадну промену стања, ситуације; 3. а. *за појачавање* и *истицање* појма уз који стоји; б. *за истицање* истовремености двеју радњи ...; в. (уз прилог „сад“) *за истицање* временске блискости; 4. (обично поновљено) *у служби узвика* којим се дозивају, вабе или смирују животиње.

Лексичка сема којом се идентификује значење партикула у дефиницијама исказује се ограниченим бројем метајезичких речи: „указује на ...“, „за појачавање и истицање“ и „за истицање“, које се иначе препоручују за дефинисање партикула, а описне дефиниције се допуњавају синонимима. У глосама се указује на тип дискурса, нпр. *на 2*, или на ограничену спојивост, колокацију, нпр. *на 3в*. Промена функције представљена је у оквиру полисемне структуре под тачком 4, па је функција узвика, с разлогом, представљена на начин прописан Упутствима.

8.2. Лексема *ипак*, у Речнику погрешно означена као прилог, реализује два основна значења од којих је друго заст. у значењу *опет*, *поново*. Значење 1. реализује два подзначења под словима:

ипак прил. 1. кад се *истиче* да нешто ... не изостаје иако би то нормално следовало према изнесеним или познатим околностима: *и поред тога*, *и поред свега*, *упркос (тим) околностима* а. (у корелацији са

⁶¹ О граматичким, лексичким и прагматичким карактеристикама партикула, и о досадашњим изучавањима ове проблематике в. Ристић–Дугоњић 1999: 93–139, 140–146.

везницима: *иако, мада, премда* и сл.) ...; б. ... често у вези са супротним везницима.

У обради ове партикуле није одвојен лематски део речничког чланка, јер се граматичка ознака у скраћеном виду употребљава и као део дефиниције, а описним делом дефиниције представља се ситуација употребе, док се њено значење идентификује синонимним партикулским изразима.

8.3. У обради партикула *ево, ето* и *ено*, које чине уређен микросистем презентатива, у броју издвојених значења и начина дефинисања углавном постоји сличност, али је начин хијерархијске устројености полисемне структуре другачији код партикуле *ено*, код које су значења издвајана под словима, од начина обраде *ево* и *ето*, код којих су препознана паралелна значења прецизније и тачније дефинисана и издвајана под бројевима.

Ове партикуле реализују и функције предиката и везника, које с разлогом нису издвајане у посебне одреднице, него су представљене у оквиру полисемне структуре.

У обради наведених партикула лематски део речничког чланка није одвојен, па граматичка ознака чини део дефиниције која се у појединим значењима допуњује описним дефиницијама. У њима се употребљавају речи метајезичког типа којим се исказују различите реализације значења и дискурсне ситуације употребе или граматички контекст употребе.: „за показивање“, „казује ...“, „кад се указује ...“, „показује“, „употребљава се“, „у недоумици, колебању, резигнацији“. Неке дефиниције се допуњавају синонимима. Најпрецизније и најтачније је обрађена партикула *ето*, код које су под тачком 2. и 6. издвојене другачије, непартикулске функције: функција глагола, предиката и функција везника. Функција глагола код партикуле *ено* погрешно је одређена као узвик, а код партикуле *ево* није ни препозната као другачија функција, мада је издвојена у посебно значење и потврђена примерима.

Узвици

9.0. На основу правила обраде узвика, према Упутствима, чл. 311, лематски део речничког чланка садржи акцентовану одредницу и њене акцентоване варијанте, ако их има, и граматичку ознаку врсте речи у виду скраћенице „узв.“. Ако дефиниција почиње речима „узвик за ...“ (што је често најзгодније), скраћеница „узв.“ изоставља

се, сем ако није још и другим подацима одвојена од почетка дефиниције.⁶²

Лексикографски поступци у обради узвика разматрани су на примерима различитих типова узвика: за исказивање осећања, расположења: *a, ex*, за дозивање, обраћање: *exej, ej*, ономатопеичним узвицима: *кврц, бам* и узвицима за деловање на саговорнике у различитим говорним чиновима: *a, on, ona, живео*.⁶³

9.1. Лексема *a* маркирана као узв. реализује полисемну структуру организовану у десет значења, у којој је само десето, ономатопеично, значење реализовано у две варијанте: за подражавање граје и зевања, дремљивости и умора. Остала значења карактеристична су за праве узвике: за подстицање, за чуђење, дивљење, за изненађење, за изражавање злурадости, за присећање, за исказивање претње.

Лексема *a* у значењу потврђивања, одобравања и одбијања, одрицања реализује функцију партикуле, што у обради није назначено.

9.2. У обради узвика *ex, exej, ej, on, ona*, применом прописаних поступака, представљене су све реализације употребе уједначеним метајезиком, при чему се дефиниције по потреби допуњавају напоменама у глосама, типа „понекад са карактеристичном узвичном интонацијом и продуженим вокалом“, „обично уз вокатив“, „даје се до знања саговорнику важност исказаног садржаја“ „тражи се сагласност саговорника“, „као упозорење, опомена саговорника“. По напоменама, којима се одређују контекстуално и прагматички условљена значења, узвици су блиски партикулама.

У лексикографском поступку сегментације речничког чланка, у обради наведених узвика, није издвојен лематски део, јер граматичка ознака дата у виду скраћенице представља и део дефиниције, што је поступак мимо правила датих у Упутствима. Граматичка ознака врсте речи може бити део дефиниције код везника и партикула само када се употребљава у нескраћеном виду, што показују примери дефинисања ономатопеичних узвика.

⁶² Узвици се као посебна врста речи одликују следећим особинама: непроменљиве врсте речи, немају референцијално ни номинационо значење, на синтаксичком плану чине изоловане јединице адекватне реченици, на комуникативном плану представљају јединице за успостављање контакта, деловања и управљања и на функционалном плану представљају ситуативна средства емоционалног карактера којим се изражава комплексна ситуација у којој се спонтано реагује на добијене поруке или надражаје (Тошовић 2006: 62).

⁶³ О типовима узвика по значењу и пореклу в. Тошовић 2006: 62–63.

9.3. Ономатопеични узвик *кврц* и *бам* представљени су на следећи начин: *кврц* (обично поновљено) оном. 1. а. узвик за означавање кратког и слабијег шума, шкрипања, ударца, пуцкетања ...;

бам ... оном. узвик за подражавање јаког звука ...

Узвик *кврц*, као еквивалент ономатопеичног глагола *кврцнути*, у свим значењима се јавља у позицији предиката, па и у значењу 2, које је погрешно издвојено као прилошка функција.⁶⁴

9.4. Узвици настали од одређених глаголских облика обрађени су под глаголом. Тако је узвик *живео* (*живела* и сл.) обрађен под изразом глагола *живети*, без граматичке назнаке његове функције, а дефиницијом су, поред значења, дефинисани и говорни чинови: „у поздравима, здравицама и сл. као израз жеље за нечији дуг живот и напредак, одобравање нечијих поступака, дивљења итд.“; „у поклицима којима се манифестује став према нечему, као израз ... истицања значаја“.

9.5. Бројну групу узвика чине узвици глаголског порекла.⁶⁵ Бранко Тошовић их у својој новој класификацији глаголских речи сврстава у екскламовербе који припадају екстравербима, класи речи која обухвата речи глаголског карактера које долазе из других врста речи (2006: 69). Они се, како аутор с правом примећује, не уклапају у традиционалну дефиницију узвика, јер неки од њих нису непроменљиве речи, јављају се у функцији предиката и имају лексичко значење. У Речнику САНУ узвици, настали од глаголских облика, не издвајају се у посебне одреднице, као ни друге граматичке речи настале конверзијом на овај начин, него се обрађују у оквиру глаголске одреднице, било у делу полисемне структуре било у одељку под изразима.

Закључак

10. У овом одељку су установљени лексикографски поступци за поједине врсте граматичких речи: прилоге, предлоге, везнике, партикуле и узвике, и то на основу устаљеног начина обраде, евидентираног на ограниченом броју лексема у дескриптивном Речнику САНУ, као и на

⁶⁴ О предикатској функцији узвика и о узвцима глаголског порекла в. Тошовић 2006: 63–70.

⁶⁵ Бранко Тошовић (2006) их означава различитим називима: узвици-предикати (65), предикатски узвици (67) и глаголски узвици (68), и издваја следеће типове: *боц*, *цуп*, *ћап*, *шкљоц*, *шмрц* и др., затим узвици који се јављају као пароними са глаголима: *буп*, *пљас*, *трас* и др. и узвици који имају глаголску парадигму: *хајде*, *хајдемо*, *хајдете*, *замисли/замислите*, *молим*, *опрости/опростите* и др. (64).

основу правила обраде граматичких речи у Упутствима за израду овог речника.

Установљено је да се за сваку врсту речи посебно могу дефинисати одређени лексикографски поступци. Недоследности у примени лексикографских поступака јављају се из различитих разлога. Тако се јављају тешкоће у одређивању примарне функције и значења појединих врста граматичких речи, као и одређивању граница између њих, чија се нејасност и растегљивост непрекидно појачава великим приливом новонасталих јединица у различитим творбеним процесима. Оне, проширујући ограничени број примарних јединица једне врсте речи, појачавају хетерогеност скупине.

11. У лексикографској обради граматичких речи недоследности се јављају најчешће због конверзије, која се различито представља јер се не препознаје као продуктивни творбени процес, карактеристичан нарочито за граматичке речи, које променом функције постају нова врста речи. На основу наведених препорука из Упутстава и на основу разматраних примера евидентно је да се промена функције једне речи у Речнику САНУ не узима као једини критеријум за издвајање нове речи-одреднице, па остаје нејасно на основу чега се издвајају случајеви речи које се представљају у посебним одредницама, као и случајеви доследног издвајања начинских прилога насталих од придева.⁶⁶

12. У другим случајевима проблем се решава, као што је истакнуто, у оквиру полисемне структуре основне лексеме при чему се разликују три случаја, према степену лексикализованости процеса: 1) лексикализација високог степена која се огледа у примарности једне и друге функције, што се показује равноправним статусом делова речничког чланка, нпр. код лексема: *нека*, *нити*, *ни*, *него* везничка и партикулска функција, а што је могло бити представљено и посебним лексемама; 2) као незавршени, нелексикализовани творбени процес, који се представља у хијерархијски устројеном поретку различитих реализованих функција једне лексеме-одреднице, при чему се изведене функције представљају на периферији речничког чланка, нпр. нелексикализовани случајеви конверзије граматичких речи од облика именица, глагола или прилога и 3) као потенцијални творбени процес, контекстуално условљена промена функције, који се ниже рангира у оквиру више рангираног значења

⁶⁶ Тако су у посебне одреднице издвајани исти облици везника и партикула (*а*, *да*), док су слични случајеви, нпр.: *нека*, *нити*, *ни*, *него* везничке и партикулске функције представљени под једном одредницом у виду равноправних одељака речничког чланка (в. Ристић у Ристић –Дугоњић 1999: 99, нап. 12).

лексема или се представља на периферији речничког чланка (в. везничку функцију предлога *због*). Посебне случајеве преплитања функција и значења, који нису наведени у Упутствима, а потврђени су у лексикографској обради, чине одреднице маркиране са две односно три граматичке ознаке, као што су нпр. заменички прилози *где*, *како* и *када*.

НЕКИ АСПЕКТИ ГРАМАТИЧКОГ И СЕМАНТИЧКОГ СТАТУСА ЗАМЕНИЧКИХ РЕЧИ*

(на примеру заменице *сам*, *-а*, *-о* и неутрумских облика
показних заменица: *то*, *ово*, *оно*)

1.0. У вези са темом, од досадашњих дефиниција заменица, прихватамо дефиницију Н. Шведове, по којој заменице означавају неки смисао (исп. и Клајн 1985: 36),⁶⁷ и по томе се разликују од речи које именују (именица, глагола, придева, прилога, предикатива и др.), које повезују (предлога и везника) и које квалификују (партикула, модалних речи, узвика). Означавајући смислове глобалних појмова материјалног и духовног света, оне продубљују, диференцирају, сучељавају и рашчлањују те смислове. Управо преко заменица ови глобални појмови добијају основну класификацију: особину, припадност, време, место, количину и сл. За разумевање статуса и карактеристика разматраних заменица из дефиниције бисмо истакли и то да се смисаоно пространство које обухватају заменице осмишљава сегментима одређености, неодређености и одричности, а у сваком од њих реализује се супротстављеност по критеријумима усредсређености – неусредсређености и јединичности – мноштва (Шведова 1998: 7, 24, а исп. и Клајн 2000: 69–70).⁶⁸ Заменица *сам* и показне заменице јављају се у сегменту одређености усредсређеног типа, с тим што заменица *сам* реализује и квантитативно значење јединичности, издвајања, изузимања.

1.1. Заменице образују ограничен скуп са фиксним бројем јединица и, како новија истраживања показују, са системским односима међу њима у мањим групама, нпр.: *овај*, *тај*, *онај*; *који*, *чији*, *какав*, *колики* и

* В. Ристић 2007б.

⁶⁷ Б. Кунцман-Милер износи другачије мишљење, по коме именице, глаголи, придеви и сл. означавају предмете радње а заменице не означавају ништа, него упућују на класу референата: на говорника, саговорника, припадност, својство (Кунцман-Милер 2004: 57–58).

⁶⁸ Овакво рашчлањивање, по Н. Шведовој, одражава степен и структуру човековог знања, па одређености одговара смисао 'знам', неодређености смисао 'знам непотпуно, не до краја или нисам уверен у свом знању', а одричности смисао 'не знам и зато негирам' (Шведова 1998: 7, 24).

др. На лексичком и на синтаксичко-семантичком плану заменице треба представљати типски у оквиру тих мањих група, микросистема и серијала (в. Пешикан 1967: 245–246; Шведова 1998: 38; Клајн 2000: 69–70 и Кунцман-Милер 2004: 60–62).

1.2. Од општих карактеристика, релевантних за тему, навешћемо и оне које су представљене у монографији *О функцији и природи заменица* И. Клајна (1985). По овом аутору заменице су граматикализоване речи као и глаголи од којих заостају само по променљивости облика, али не и по сложености морфосинтаксичких функција (исп. Пешикан 1967: 246).⁶⁹ Оне су једина врста речи која нема искључиво своју функцију, а њихова употреба је везане за комуникацију, за ситуацију говора, више од било које врсте речи (исп. и Кунцман-Милер 2004: 57–58).⁷⁰ Имајући, поред осталог све ово у виду, аутор је још пре тридесетак година истакао да би у граматикама требало представити синтаксу заменица, тим пре, што се она, за разлику од глагола, не може представити у синтакси реченице (Клајн 1985: 6–7, 26).

1.3. У консултованој литератури о заменицама истиче се да су оне хетероген скуп јединица и да би се пре могле објединити као класа него као врста речи, али се истовремено запажа да сваки покушај новог разврставања ових јединица по класама није дао задовољавајуће резултате, не само у смислу хомогенизације издвојених класа него и у смислу отварања нових проблема око сврставања појединих јединица или неких њихових микросистема.⁷¹ Према свему што је у досадашњој литератури показано, а и на основу сопственог запажања, ми остајемо при традиционалној одређености заменица као врсте речи и поред хетерогености јединица њиховог ограниченог инвентара на плану и морфологије, и семантике, и синтаксе, и дискурса / текста. Такође, сматрамо да се њихов

⁶⁹ М. Пешкан, који је у свом раду о заменицама дао функционалну и семантичку категоризацију ове врсте речи (1967: 245–267), истиче да систем заменичких речи није уређен као систем деклинационих и конјугационих речи, али да се „упркос јасној укршености функционалних категорија“, овај систем потпуније може представити „само на темељу лексикографске грађе“ уз сагледавање и њихових синтаксичких карактеристика (нав. дело: 246).

⁷⁰ Ж. Станојчић у Граматици Станојчић–Поповић заменице, супротно од овог става, дефинише као врсту речи чија је главна служба у језику упућивање на лица, ствари и особине, односно на речи које те појмове означавају (Станојчић 2004: 97–101).

⁷¹ Неки проблеми, који се јављају при издвајању и сврставању придевских заменица у посебну врсту / класу речи, у детерминаторе, евидентни су у Граматици Мразовић–Вукадиновић (в. т. 2.2.), а на ширем универзалном и теоријском плану, на проблематичност оваквог представљања придевских заменица указао је И. Клајн (1985: 27–36).

опис у граматикама мора проширити и на синтаксички план, како би се утврдиле специфичне карактеристике јединица и микросистема, као и заједничке карактеристике које их обједињују у посебну, јединствену врсту речи.

2.0. У даљем излагању биће представљене оне карактеристике заменица *сам*, *-а*, *-о* и *то*, *ово*, *оно* по којима се оне издвајају као дискурсни маркери граматикализованог типа, што им даје карактер функцијских речи, чије се значење и функција одређује на основу контекста. Основне семантичке и морфолошке карактеристике, на основу којих су углавном представљане заменице у граматикама, нису довољни параметри на основу којих се може ова њихова функција представити, и уопште на основу којих се може показати разноврсност функција и значења заменица на синтаксичком и дискурсном плану. Тако су микросистеми заменица у нашим граматикама представљени углавном површно и недовољно, док неке од њих које не формирају парадигму са другим заменичким речима, него се јављају изоловано, као што је заменица *сам*, само су набрајане у оквиру морфо-семантичких типова заменица.

2.1. Површни увид у учесталост и разноврсност употребе заменице *сам* показује да се њен опис мора проширити на синтаксички / дискурсни и прагматички план, тим пре што ни у систему аналога нема велики број јединица којим се њена употреба може заменити. Значења која реализује у контексту са смислом усмерености, заснивају се на квантификацији и детерминацији, што заменицу *сам* с једне стране повезује са логичким речима, посебно са партикулама, а с друге, са придевима и придевским заменицама. Ове карактеристике условљавају њене позиције у исказу, тексту и дискурсу, као и њену дистрибуцију, а то се једино може представити на синтаксичком, а не на морфолошком плану.

2.2. Заменицу *сам*, *-а*, *-о* Н. Шведова сврстава у одређене заменице које исказују сегменте основног значења заједно са личним, присвојним и одређеним придевским заменицама. За разлику од личних заменица, које се одликују одређеношћу, заменица *сам* се одликује и усмереношћу, што јој даје могућност спојивости са личним заменицама: *ја сам*, *ти сам*, *он сам* и сл. (исп. Шведова 1998: 15). По И. Клајну, заменица *сам* налази се на граници између придева и заменица, као и речи: *исти*, *сав*, *цео*, *многи* и др. (Клајн 1985: 27). По морфолошким карактеристикама ова заменица се сврстава у придевске заменице, али за разлику од њих, како ће се показати, реализује и друге функције и позиције у реченици осим атрибутивне, детерминативне, која је углавном карактери-

стична за придевске заменице.⁷² У Граматици Мразовић–Вукадиновић заменица *сам* (308–309), заједно са придевским заменицама, обрађена је у оквиру класе детерминатива кад се употребљава уз именице и личне заменице (Мразовић–Вукадиновић 1990: 242–255). Детерминативна функција појачавања ове заменице илустрована је примерима: *Сам Петар ми је ово рекао* (Лично Петар...), *Он сам ми је то рекао*; *Говори о самој себи* (нав. дело: 244). Кад се употребљавају самостално ове јединице су представљене као заменице (нав. дело: 308–331), а њихова функција је одређена као замењивање именичких фраза и упућивање на њих, што је, за заменицу *сам*, илустровано примерима: *Сама сам га изабрала*, *Сам си то хтео*, *Сами смо то одлучили* и др., у којима се, како се у тој граматици истиче, заменица *сам* употребљава само у номинативу у функцији субјекта (нав. дело: 316).⁷³

2.3.1. Полисемна структура заменице *сам* у Речнику МС представљена је у шест семантичких реализација, семема, сврстаних у два основна значења, док је придевско значење издвојено у посебну тачку, с тим што је у ово значење погрешно уврштено и значење 'без примесе, чист, прави, несумњив', које се по начину реализације, ипак, пре може приписати заменици *сам* него придеву *сам*, што показују примери из речника и корпуса⁷⁴:

- (1) Грофица ... иначе бијаше *сама искреност и природност* (Речник МС 5: 96).
- (2) Купе од њега ... стару краву ... *сама кост и кожа* (Речник МС 5: 619).
- (3) Она је била *сам точак времена* ... сунчани сат био је у њеној крви (Костић 2001).
- (4) Сви су ту, *све сам голаћ* из прве буне (Костић 2001).
- (5) *Све сама тмина и незнађе* (Костић 2001).
- (6) Све страшни неразумљиви гријеси, *све само зло* без нужде и смисла (Костић 2001).

2.3.2. Овде бисмо истакли и значење непосредне просторне и временске усмерености, које се реализује најчешће у споју са пред-

⁷² О разликама у употреби између придева и придевских заменица в. Клајн 1985: 28.

⁷³ У другим новијим граматицама ова заменица је само наведена у општим класификацијама. У Граматици М. Стевановића (1975) уз наведену заменицу *сам* дат је пример: *Оставили сте ме сама* (310–311), који потврђује употребу придева *сам*, а не заменице.

⁷⁴ Примери за заменицу *сам* узети су из Речника МС и Електронског корпуса Ђ. Костића (Костић 2001), а примери за показне заменице само из Костићевог корпуса. У овом корпусу нису употребљавани знаци интерпункције, а у наведеним примерима су, ради јасноће, употребљени према нахођењу аутора ове монографије.

лошко-падежним одредбама места и времена, а што показују следећи примери:

- (7) Слон ... рашири мало стражње ноге и помокри се гласно и обилно Авдаги *пред сам ћепенак* (Речник МС 4: 683). (8) Батаљон првог борбеног реда ... и ... батаљон ... пешадијског пука ... нападали су *сам Црни врх* (Речним МС 4: 720). (9) Већ *од самога првог трена* као да је показивао знакове ... љубави за љепотом (Речник МС 5: 619). (10) Он је говорио топло *из самог срца* (Речник МС 5: 618). (11) Продру у *само Ваљево* (Речник МС 5: 619).

2.4. Наведена значења су карактеристична по томе што се заменица *сам*, као и већина придева, може јавити и у облику одређеног вида, што показују пр. 9 и 10, као и примери типа: *Све сами дукати, Личило је на сами рај, Одећа од саме свиле, Накит од самога злата; Пред сами Божић ..., Уочи самог Ускрса, Попео се на сами врх, Сачекао испред самога моста* и сл. Од словенских језика паралелу овакве употребе налазимо у руском језику, у коме су на дијахроном плану облици *сам* и *самый* функционисали као облици неодређеног и одређеног вида исте заменице, што се касније у савременом језику диференцирало у две посебне заменичке лексеме (исп. Урисон 1995: 82–140). Разматрана значења заменице *сам*, маркирана у савременом српском језику и компонентом одређеног вида, у савременом руском језику исказују се заменицом *самый* (исп. Урисон: 1995: 127, 135–136, 137–138 и Шведова 1998: 9–10).⁷⁵

3.0. Заменица *сам* реализује значење истоветности, што јој даје анафорички карактер, док је значење издвајања, јединствености или јединичности приближава логичким речима типа: *само, једино, осим* (исп. Урисон 1995: 82–125). Модални оквир и пресупозиције је чине сличном партикулама. Ове карактеристике заменицу *сам* чине јединственом у

⁷⁵ О семантичкој и формалној сличности лексеме *сам* и *самый* у савременом руском језику в. Урисон 1995: 128. За диференцијацију ових лексема у савременом руском језику вероватно је одиграла улогу и разлика на семантичком плану, јер је значење облика *сам* било маркирано компонентом ' + живо ' а облика *самый* компонентом ' – живо ' (нав. дело: 129). У савременом српском језику нема показатеља да је такве диференцијације на семантичком плану било у ранијим епохама, што је, вероватно, поред осталог, утицало не само на то да иста заменичка лексема обухвата сва значења, него да се губи разлика у употреби облика неодређеног и одређеног вида (Не може му *ни сами председник државе / министар / Бог* и сл. помоћи), па и употреба облика одређеног вида. То је, вероватно, и разлог, што овај облик није евидентиран у нашим граматикама ни у консултованој литератури. Међутим, његово постојање потврђује тип промене придева одређеног вида, што је на морфолошком плану евидентно у облицима мушког рода.

систему заменица (исп. нав. дело: 85). За разликовање значења, које је код заменице *сам* контекстуално условљено, веома је важна и њена позиција у исказу, дистрибуција и спојивост.

3.1. Тако детерминативна позиција уз именице и личне заменице, као и функција одредбе, сигнализирају реализацију значења издвајања, истицања речи уз коју је заменица употребљена. Ово значење издвајања објекта из мноштва објеката реализује се на прагматичком и метатекстуалном плану.

3.1.1. На прагматичком плану издваја се објекат по значају за самог говорника, независно од структуре самог исказа, нпр.:

(12) *Сам аутор ...* био је прави паша, најбогатији син Енглеске (Речник МС 4: 369). (13) *Сам Костур* је типска грчка варош у којој се губи ... турска мањина и сасвим незнатан број полупогрчених Срба (Речник МС 4: 664). (14) *Сам закон* [је] саздан на другим основама (Речник МС 4: 219).

3.1.2. У другом случају, на метатекстуалном плану, та важност је ослабљена, а важност објекта остварује се да би се истакла неочекивана тема исказа, што показују примери типа:

(15) Он пере. *Сам мотор* је заурлао (Костић 2001). (16) *Ајништајн* се *сам* у више махова одлучно ограђивао од таквих покушаја (Костић 2001). (17) Но, *сама* је *кућа* била готово пуста (Костић 2001). (18) *Сам положај* који је Србија заузела ... налагао јој је неку врсту демонстративног преоружавања (Речник МС 4: 966).

3.1.3. Иако се значење заменице *сам* у оба случаја може записати: *сам X* (исп. Урисон 1995: 86–87, 90), разлике се испољавају у модалном оквиру исказа. У првом случају у модалном оквиру се реализује прагматичка компонента 'важно за говорника', која се у другом случају десемантизује у метатекстуалну компоненту 'важно за организацију исказа'. У случају реализације прагматичке компоненте говорник издваја X-а из мноштва, јер је за говорника важнији од осталих, што показује и следећи пример:

(19) Та пустошна студен додирну и *само срце* (Костић 2001).

У случају реализације метатекстуалне компоненте, заменица *сам* маркира неочекивани, нетривијални избор теме реченице, при услову да се објекат истакнут заменицом *сам* као тема реченице у ближем предтексту не јавља ни у улози теме ни у улози реме. То показује и пример типа:

(20) Њу је морао да докрајчи *сам Радекић* (Костић 2001).

И у једном и у другом случају, да би се реализовао потпуни комуникативни садржај, употреба заменице *сам* је обавезна.

4.0. У реченици се као квантификатор заменица *сам* јавља у функцији модификатора глагола. Значење се може представити: *X сам P*. У исказу са заменицом *сам* нова информација није да неко обавља радњу, него да он то чини самостално, при чему значење исказа може варирати у смислу: '*сам X P* (нико други уместо X-а)', са модалним оквиром оповргавања пресупозиције слушаоца о правом вршиоцу радње, или у смислу: '*X сам P* (нико не помаже X-у)' са модалним оквиром оповргавања опште пресупозиције о радњи и вршиоцу радње.

4.1. Први случај, у коме спојивост заменице и глагола није семантички ограничена, илуструју примери типа:

(21) Нитко ... није *сам бројио* новце, већ је само судио одока (Речник МС 4: 56). (22) Нека он *сам каже* своје име! – опазите учитељ (Речник МС 4: 144). (23) *Точи* и *сам* шта се стидиш (Костић 2001). (24) *Отворио је професор сам* (Костић 2001).

4.2.0. У другом случају, у коме је спојивост заменице семантички ограничена на глаголе са општом пресупозицијом о неопходној помоћи или утицају у вршењу радње, збивања и сл., јавља се двојаки носилац предикације.

4.2.1. У типичној ситуацији то је учесник са обележјем '+ хумано', а у другом са обележјем '- живо и - хумано'. Типични случај илуструју примери:

(25) Она би вуну *сама прала, гребенала* ... прела... па сновала и од тога ткала красне ћилиме (Речник МС 5: 908). (26) Откако је остао без свог цариградског лекара Тахир-бег *је сам видао и превијао* своје ране (Костић 2001). (27) Он *сам понесе* ствари (Костић 2001).

4.2.2. У истом значењу и функцији ова заменица употребљава се, како је истакнуто, и у ситуацији у којој су носиоци предикације именице са значењем ствари, предмета и апстрактних појмова:

(28) Здрава здравцата пушка ... *прите* баш *сама* (Речник МС 5: 982). (29) Снага вере и воље *сама је у стању да* и од најобичнијих људи *направи* достојне сатруднике на великом народном делу (Речник МС 5: 655). (30) Овај курвин ауто *сам је стао* (Костић 2001). (31) Рука *се сама маши* чашице (Костић 2001).

4.2.3. Примери у друга два блока показују да заменица *сам* реализује значење модификације глагола и у ситуацији када се очекује нечија помоћ субјекту радње или нечији утицај на збивање, стање. Нова информација није да неко обавља радњу, него да он то чини самостално, без ичије помоћи утицаја, при чему се уз асерцију 'нико не помаже X-у P' у модалном оквиру исказа оповргава нека општа пресупозиција о радњи P (и њеном вршиоцу X), заснована на прототипичној ситуацији помоћи односно узроковања, изазивања када су у питању неживи учесници ситуације.

4.2.4. У првом блоку примера реч је о томе да 'нико не P *уместо* X-а', а другом и трећем блоку примера имамо ситуацију да 'нико не P *заједно* са X-ом'. При томе, компонента оповргавања потенцијалног мишљења о томе ко се јавља субјектом P, представља спону између ова два значења, чији се смисао 'упркос очекивању' реализује у модалном оквиру исказа.

5.1.0. У примерима типа:

(32) *А што си ти увек тако пизмичав на богатство? Сам си из имућне куће* (Речник МС 4: 415),

своју употребу заменица *сам* заснива на значењу истоветности субјекта различитих радњи. Њу показују и следећи примери:

(33) *Учила га [синчића] свему ... Сама му је претходила примером* (Речник МС 5: 77). (34) *Дружио се с најмодернијим писцима и сликарима у својој младости, па је и сам сликао и писао*, али само за себе (Костић 2001). (35) *Момчило је видео да га младић искрено цени и воли и сам га је заволео* (Костић 2001). (36) *Свезао је рукама кољена па и сам шутио* (Костић 2001).

Обавезну употребу заменице у примерима овог типа илуструје и пример:

(37) *Уча рече Гвоздену да построји чете, а сам пође да разгледа положај* (Костић 2001).

5.1.1. Синтаксичка улога заменице *сам* у примерима наведеног типа заснива се на истоветности субјекта радње у две различите ситуације, при чему се заменица *сам* може заменити личном заменицом: *сама му је претходила* → *она му је претходила*, *сам га је заволео* → *он га је заволео* и сл. Заменица *сам* у овом случају маркира чување фокуса на раније изабраном објекту. Остављајући дани објект у фокусу, говорник истиче његову важност. Значење се може записати: *X P, сам Q*. Употреба

заменице *сам* у овом случају је умесна само ако ситуација 'X Q' у неком смислу одговара ситуацији 'X P', као што потврђује већина примера, или обрнуто, ако је довођење у везу тих ситуација неочекивано, што показују издвојен пример (37).

5.1.2. Оваква употреба заменице *сам*, по Н. Шведовој, реализује се на плану широког круга смисла и функција општих заменица, при чему заменица *сам* преузима на себе функцију дискурсног маркера повезаности супротстављених делове текста, са значењем различитих поступака једног истог субјекта, од којих један, пратећи умањује улогу другог. У овим примерима заменица *сам* доприноси да се схвати прави смисао исказаног садржаја (исп. Шведова 1998: 36). Овакво довођење у везу различитих ситуација подржано је контекстом, а значење сличности / несличности ситуација исказује се саставним везницима, а не заменицом *сам* (исп. Урисон 1995: 91–92). На синтаксичком плану ова употреба заменице *сам* у позицији субјекта маркирана је и употребом везника *и* или *а*, па сложену реченицу чије клаузе повезују наведени везници, осим значења истоветности субјекта, обједињује и идеја повезивања две ситуације.

5.2. Заменица *сам* маркира и контекст у коме се реализује истоветност ситуација, али са различитим субјектима. Та истоветност није објективна, него је установљује говорник, који, упоређујући ситуације, уочава да се са субјектима дешавају исте промене, при чему се у фокусу пажње говорника налази само субјекат маркиран заменицом *сам*. Истоветност ситуација и различите субјекте не исказује заменица *сам* него везник *и*, што је евидентно у сложеној реченици, типа:

(38) *Поезија [је] стара као човечанство и истовремено млада као и само оно што је младо* (Костић 2001).

Оваква везана употреба заменице *сам* и везника *и* у простој реченици сигнализира да је њеном актуелизованом садржају претходила друга са истим садржајем, али са различитим субјектом, што показују следећи примери:

(39) *Аристотел ... постаје у том питању и сам политичар* (Речник МС 4: 456). (40) *Краљ је и сам тронут наредио да кочија иде кораком* (Костић 2001). (41) *И сам сам био за то да се укине кметство* (Костић 2001).

6.1. Следећи круг значења заменицу *сам* сврстава у кванторске речи. У примеру типа: *Иван је победио и самог Милана*, аналогом заменице *сам* јавља се партикула *чак*. Компонента 'упркос очекивању', ре-

лизована у модалном оквиру исказа, повезује ово значење са значењем у коме заменица реализује функцију модификације предиката (в. т. 4.0. до 4.2.4), а карактерише га блокирани спој са интензификаторском партикулом *и/ни*, што показују примери:

(42) Ђаво га однео ако и лажу за ту Влашку ... нека буде и што друго па *нека буде и сам затвор*, главно је да се живи (Костић 2001). (43) Други ништа *не примећују*, изгледа, *ни сам Веса* (Костић 2001). (44) *И сам Давна*, за кога турски свет није имао тајни, *питао се* понекад у чуду где је везир пронашао ову необичну тевабију (Костић 2001).

6.2. На квантификативном значењу издвајања заснива се и детерминативна употреба заменице, при чему издвојени објекат говорник сматра изузетним, најважнијим. Примери:

(45) У томе је стигао и *сам престононаследник* (Костић 2001). (46) Милун ... прети ... да ће тужити ... капетана *самом министру* (Речник МС 5: 619). (47) Да ми *сам Господ* друкчије каже, е валај би се ... порашкали и виђели ко остаје на биљегу (Костић 2001). (48) Звуче као да их је некада изрекао *сам млади Иго* (Костић 2001). (49) Његову хумку *само небо* понекад озари својом светлошћу (Костић 2001).

7.0. Различита значења и функције заменице *сам* не повезују смисаоне инваријанте, што је карактеристично за пунозначне полисемичне речи, јер су њена значења веома удаљена. Ипак закономерност ланчаних прелаза, који се остварује смислом усмерености, издвајања, обезбеђује и семантичко јединство ове заменице. И по овим својим особинама заменица *сам* је слична функцијским речима (исп. Урисон 1995: 92–93).

7.1. У свим представљеним случајевима заменица *сам* реализује деиктичко значење типа усмерености, усредсређености на одређено лице, предмет, појаву и појам чиме се фокусира, истиче, наглашава важност његове улоге у реализацији комуникативног садржаја, било са прагматичког становишта било са становишта регулације комуникативне структуре текста / дискурса. Она, као и друге фокалске јединице, није носилац информације пропозиционог садржаја, него актуелизује издвојени садржај и модификује пропозицију, реализујући модалне и пресупозитивне компоненте, чији је смисао условљен ситуацијом, контекстом. Њена функција се на формалном плану исказа реализује као функција модификације или детерминације, што јој даје карактеристике конгруентних лексичких јединица на основу чега се у граматикама сврстава у придевске заменице.

8.0. Супстантивизирани неутрумски облици показних, деиктичких заменица *то*, *ово*, *оно* повезани су са заменицом *сама*, *-а*, *-о* по граматикализованом начину актуелизације издвојених садржаја или сегмената текста, као и по регулисању његове структуре.

Значења и употребу ових показних заменица у идентификационим и упитним реченицама показују примери типа:

(50) Нек пале, *све су оно* турске куће (Костић 2001). (51) А овај овде *ово је* шеф, мој шеф (Костић 2001). (52) Револвер, бомба, експлозив, *то је* оно што сте ви научили (Костић 2001). (53) Шта ли је он *то* урадио? Да ли је сурвао степениште? (Костић 2001). (54) Али *ово није* пас из мог детињства (Костић 2001). (55) „*Биће то* црвен ауто“, рекао је (Костић 2001). (56) Ама, ко нам *је оно* причао? (Костић 2001). (57) Чије *је то* време? (Костић 2001).

8.1. Деиктична употреба усмереног, усредсређеног типа, како заменице *сам*, тако и заменица *то*, *ово*, *оно* заснива се на комуникативно-прагматичком односу, а не на граматичком, синтаксичком односу, што им омогућава да као дискурсни маркери врше функцију тематско-ремаатске актуелизације садржаја било да се употребљавају као зависни чланови именске синтагме (заменица *сам*), било као самостални чланови исказа, текста / дискурса (заменица *сам* и неутрумски облици показних заменица). Деикса⁷⁶, иначе, представља битно обележје заменичких речи, при чему се испољавају неке њене заједничке, специфичне карактеристике у случају деиксе усмереног, усредсређеног типа. Она се код заменице *сам* реализује као унутрашња деикса ендифоричног типа, а код неутрумских облика показних заменица као демонстративна, спољашња деикса егзофоричног типа. Усмерена деикса, и у једном и у другом случају, реализује се у карактеристичној позицији ових заменица, у нарочитом типу упућивања и у карактеристичном садржају на који се упућује, било да је тај садржај реализован у виду антецедента, учесника ситуације, што је случај са заменицом *сам*, било у виду саме ситуације (неутрумски облици показних заменица).⁷⁷ Ове заменице, као и све друге, како је запазила Н. Шведова, обезбеђују меру разумљиво-

⁷⁶ Деикса, по И. Клајну, обухвата демонстративно показивање на предмете и појаве или упућивање на појмове у мислима, на денотате (спољашња деикса или егзофора) и анафоричко указивање на антецедент, речи у контексту (унутрашња деикса или ендифора). Ендифора се дели на анафору, којом се упућује на сегмент из претходног текста, антецедент, и катафору, којом се упућује на сегмент наредног текста, постцедент (1985: 40–43).

⁷⁷ О функцијама ендифоричких заменица в. Клајн 1985: 51–52.

сти семантичког садржаја и посебан смисао сваке појединачне реченице, после свих предикативних условљености структуре и неминовне контаминације значења појединих њених делова. Оне, осим што чувају општи смисао одређености и усмерености, имају улогу индивидуализације језичког смисла. Ова индивидуализација, поред осталог, може се остваривати и посредством узајамног деловања заменичких речи, од којих једна указује на одређеност, а друга уводи смисао изузимања појединачног из бесконачног мноштва 'одређености' (Шведова 1998: 37–38). То показује и зависност детерминативног типа заменице *сам* у споју са личним заменицама, као и зависност упитно-односних заменица и неутрумских облика показних заменица:

- (58) *Ја сам* пођох с мојим пашалуком (Речник МС 4: 369). (59) Више неће *он сам*, лично, помаћи прстом да је [продају] остваре (Речник МС 4: 673). (60) *Што оно* говори Доље? (Костић 2001). (61) *А кад је то* било? (Костић 2001).

8.2. Типична анафоричка функција показних заменица и заменице *сам* одликује се слагањем у роду и броју са именицом, антецедентом. Ово слагање је само помоћно средство да се идентификује актуелизована референција с обзиром на већи број могућих антецедената у претходном тексту (Клајн 1985: 46). Заменица *сам*, без обзира на то да ли се јавља као зависан члан именске синтагме или као самостални члан исказа, задржава конгруенцију не само да би маркирала актуелизовани антецедент, него и да би сигнализирала одређени, ендофорични, унутрашњи тип деиксе, код кога се у позицији антецедента налазе актанти, учесници ситуације означени именицама или личним заменицама. Међутим, неутрумски облици показних заменица управо својим неконгруентним обликом сигнализирају тип деиксе спољашњег, егзофоричног типа у актуелној комуникативној ситуацији, у којој се или демонстративно показује на предмете и појаве или се упућује на појмове у мислима, на денотате.

9. Неутрални супстантивизирани облици демонстративних заменица *то*, *ово*, *оно* своје деиктичко значење реализују у оквиру смисла основне заменице *што*, када се тај смисао односи на целу ситуацију: *То* не бива, Чула се нека бука ... *то* долази воз у станицу; Прошло је *томе* тридесет година; Ти не смеш *то* и сл. (исп. Шведова 1998: 27). Ова њихова чисто деиктичка функција, осим указивања на предмете, појаве или појмове, одликује се просторном и временском деиксом, чиме се усмерава пажња не само на учеснике ситуације, него и на ситуацију са просторним и временским координатама. Оваква нереле-

реницијална, демонстративна употреба показних заменица обезбеђује им независну синтаксичку позицију карактеристичну за именице и именичке синтагме, чиме се укида и њихов зависан, конгруентан однос према сегментима на које указују, што се на морфолошком плану регулише неутрумским, супстантивизираним облицима показних заменица. Синтаксички независан статус неутрумских облика показних заменица у овим ситуацијама, реализован често као субјекатска позиција исказа, није условљен предикатно-аргументном структуром, односом, него структуром текста / дискурса и односом учесника према актуелизованој ситуацији. Зато се њихов статус, по нашем мишљењу, не може дефинисати синтаксичком функцијом на синтаксичком плану него комуникативном функцијом на дискурсном / текстуалном плану. То је и разлог, како сада видимо, да досадашњи покушаји дефинисања ове њихове функције на синтаксичком плану, уз сву аргументацију засновану на синтаксичким правилима, чини се, нису дали позитивне резултате (в. Клајн 2000: 76–87 и Ковачевић 2006: 103–113).

10. На основу свега изнетог о статусу придевских заменица *сам* и неутрумских облика показних заменица у субјекатској позицији, можемо закључити следеће:

Субјекатска позиција неутрумских облика показних заменица и заменице *сам* представља маркирану употребу и изузетак са становишта типичних карактеристика придевских заменица, али са становишта општих карактеристика типичних заменичких речи (личних и именичких заменица) ова позиција потврђује опште правило и иде у прилог традиционалног схватања о општим заједничким карактеристикама заменичких речи и њиховог издвајања у јединствену, посебну врсту речи. Проблематизовање овакве и сваке друге нетипичне употребе заменичких речи појединих микросистема, оправдано је са становишта оних карактеристика на основу којих су ти системи установљени, па и изнесене аргументације наведених аутора у њиховом представљању не могу се доводити у питање. Међутим, у контексту општих, заједничких карактеристика заменица, како на синхроном тако и на дијахроном плану, требало би преиспитати валидност изнесених аргумената и закључака.

На основу општих семантичких и морфолошких карактеристика заменичких речи, специфичних граматикализованих функција и значења придевских заменица *сам*, *-а*, *-о*, као и неутрумских облика показних заменица *то*, *ово*, *оно*, показано је да се широки дијапазон значења и функција заменица испољава на синтаксичком / дискурсном, а не на морфолошком плану. На основу тога је закључено да заменице,

као најфреквентније језичке / комуникативне јединице, у граматицама и научним елаборација треба представљати и на синтаксичком, а не само на морфолошком плану.

ГЛАГОЛИ ВИЗУЕЛНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

1.0. У овом делу монографије, на основу лексичкосемантичке и граматичке анализе примера употребе глагола *видети* и *гледати* на примерима из Речника САНУ, установљене су опште карактеристике поткласе глагола визуелне перцепције, који припадају класи перцептивних глагола.

1.1. У перцептивне глаголе, осим глагола вида спадају и глаголи слуха, укуса, мириса и осета, чије се значење идентификује примитивом 'перципирати'. Сваки од пет видова перцепције одликује се са по три регуларне серије глагола, које организују семантичку парадигму са укупно 15 јединица, као основу општег лексикографског типа класе перцептивних глагола (исп. Апресјан 1995: 357–358). У српском језику ту парадигму чине следеће јединице: *видети* – *бити виђен* (од некога) – *гледати*, *чути* – *бити чут* (од некога) – *слушати*, *мирисати* (осећати мирис) – *мирисати* (запахнути мирисом некога) – *мирисати* (*помирисати*), *осећати укус* – *бити укусан* – *пробати*, *осетити* – *изазвати осет* – *додиривати*. Као што је показано, ова класа глагола представља релативно прост и добро организован систем, што пружа могућност лакшег утврђивања појединачних лексикографских портрета и одређених типова унутар класе и поткласе, као и унутрашње везе између лексикографских типова и начина концептуализације стварности у сфери перцепције (исп. нав. дело: 355–356).

1.2. Семантичка парадигма од 15 јединица у српском језику, као и у неким другим језицима (нпр. руском и енглеском), није у свим случајевима попуњена глаголским лексемама, него се уместо њих употребљавају слободне или полуслободне везе речи, нпр. у српском *осећати укус*, *бити укусан* (за перцепцију укуса) или се у трочланој парадигми користи многозначност једног истог глагола, нпр. у српском глагола *мирисати* (исп. нав. дело: 358).

1.3. У анализи наведених глагола имали смо у виду и то да перцептивни глаголи спадају у класу стативних глагола и да имају све каракте-

* В. Ристић 2011.

ристике статива: морфолошке, синтаксичке и семантичке.⁷⁸ Они имају својство полуфактивности, и у неким случајевима могу бити носиоци фразног акцента, а у српском језику и изразиту способност управљања реченицама повезаним односним речима типа: *ко, шта, где, откуда, кад, колико, како*, нпр.:

(1) Ја сам видео *Ко је отворио врата / Шта је он донео* и сл.

1.4. Главни у овој класи јесу глаголи вида, затим слуха, па онда остали, што се на семантичком плану одражава у мањој продуктивности процеса метафоризације код глагола визуелне и аудитивне перцепције, док је за друге перцептивне глаголе управо карактеристичан продуктиван процес метафоризације (исп. нав. дело: 363).

2.0. У анализи се полази од већ установљене чињенице да примарна ситуација перцепције укључује два основна учесника – онога који перципира и оно што се перципира.⁷⁹ На основу овога могу се издвојити две примарне серије глагола (или других предикатних речи) којим се истовремено исказује стање првог и другог актанта перцептивне ситуације.

2.1. Прву серију чине глаголи код којих се прва семантичка валентност попуњава именом субјекта перцепције, а друга валентност именом објекта перцепције у активним конструкцијама, типа:

Са прозора одмаралишта *деца* су видела *глатку површину реке*.

За ову серију карактеристично је појачавање видске опозиције у смислу свршености радње, активности, а с тим у вези и реализација компоненте фактивности, као и неутрализација компоненте циљне усмерености визуелне перцепције, што ограничава реализацију употребе глагола типа *гледати* у овој серији. Ту разлику најбоље илуструју примери употребе оба глагола у истој реченици:

⁷⁸ О основним опозицијама: радња – стање и акционални – стативни гл. у класификацији глаголских класа в. Апресјан 2006: 88.

⁷⁹ Однос између учесника догађаја код перцептивних глагола одређен је њиховим општим значењем активности и припадношћу стативним глаголима. Имајући то у виду, у перцептивној ситуацији могу бити реализовани актанти са следећим семантичким улогама: агенс (код глагола са значењем активног деловања субјекта перцепције), субјекат (код глагола са значењем пасивног односа субјекта перцепција), објекат (код глагола са значењем субјекта перцепције који осећа деловање објекта перцепције) и предмет (код глагола са значењем онога што се налази у фокусу пажње субјекта или агенса) (исп. Апресјан 1995: 357, нап. 6).

И док је имао очи да *гледа*, могао је да *види*: најдраже од свих бића ... скакало је око њега (Андрић, СКГл НС 52, 424).

Бранковић само себе *гледаше*, од народа се одвајаше и не *виђаше* далеко (Дан. Ђ. 7, 111).

Тако се у корпусу јављају бројни примери прве серије глагола *видети*, а нису нађене потврде за глагол *гледати*. У случајевима преклапања значења у већини примера ови глаголи су међусобно незамењиви, међутим, у појединачним примерима та је замена могућа, што показују примери типа:

Примери незамењивости:

ВИДЕТИ (некога, нешто) (*у*)*гледати*, *опазити*, *опажати*, *посматрати*.

По начину његовог поступања јасно *видимо* / **гледамо* да не зна шта се догодило (Ред.).

фиг. Кућа мене ни *видјети* / **гледати* неће | Док осветим побратима свога (НП, БВ1912, 251).

искусити, *уверити се*.

Ко је *видио* / **гледао* да хајдук господарем земље и народа бити може (Бат. 1, 299). Сад већ приспева нараштај који није *видео* / **гледао* батина, није видео кад кога бију (Лаз. Л. 2, 199).

Примери замењивости:

Кад је *виђу* / *гледам* ђе се смије млада | Свијет ми се око главе врти (Њег. 7, 155). Не знам како ћу [писмо] моћи довршити, јер једва на очи *видим* / *гледам* (Гар. И. 2, 32). Ти си то све *на своје очи видјела* / *својим очима гледала* (Шен. А. 5, 310).

2.2. Другу серију чине конверзивни глаголи⁸⁰ или глаголски изрази пасивне конструкције, код којих се прва семантичка валентност попуњава именом објекта перцепције, а друга валентност именом субјекта перцепције, нпр.:

(2а) Са прозора одмаралишта *деци* је била видна *глатка површина реке*.

⁸⁰ О значају односа конверзије у семантичком систему језика и у класификацији глагола, као и о гнездима конверзива, од којих сваки омогућава подизање ранга сваког учесника ситуације до првог ранга, позиције субјекта, в. Апрејсан 2006: 82.

Ова серија је потврђена само појединачним примерима из речника:

ВИДЕТИ (некоме, од некога) *бити виђен, опажен*.

Није хтео да с Краљем *буде сад од кога виђен* (Цес. 5, 137).

ГЛЕДАТИ (некога некако, некаквим) *матрати, држати; третирати*.

И свуда је он ... стварао пијани, бијесни вртлог ... слијепо ... уживајући да *буде гледан као први* (Цес. 5, 21).

Веома је честа употреба и конверзивне пасивне конструкције са формантом *се* и са неисказаним субјектом перцепције, нпр.:

(2б) Са прозора одмаралишта *се видела глатка површина реке*.

ВИДЕТИ (уз глаголе хтети, волети, марити и сл.) *бити запажен, примећен*.

С лепојкама тешко иде: | Хоће свуда да су прве, | Хоће свуда да *се виде* (Јов. В. М. 2, 15). *Хтео је* као и сви уметници и он сам највише да *се види* (Ђорђ. Т. 16, 81).

ГЛЕДАТИ: У ратно вријеме *није се* тако точно *гледало* на године (Кол. 1, 7).

2.3. Субјекат перцепције може перципирати неки објекат не само пасивно, него и активно, циљно усмеравајући перцепцију да би добио одређене информације о свету који га окружује. Зато је могуће издвојити и трећу серију глагола перцепције, коју у српском језику представљају глаголи типа *гледати*. Њима се исказује активно, усмерено учешће субјекта у перципирању нечега, нпр.:

(3) Са прозора одмаралишта *деца су* радознано *гледала у глатку површину реке*.

Тако се код глагола визуелне перцепције, као и код других перцептивних глагола, реализује трострука опозиција смисла: перципирати – бити перципиран – искористити способност перципирања.

У Речнику је мањи број потврда са примарним значењем визуелне перцепције, и то су примери типа:

ГЛЕДАТИ

(неко ка некоме, нечему, у некога, у нешто, некога, нешто) *обухватати погледом, посматрати, мотрити; управљати, упирати поглед, очи*. Кад се баје, у очи се *гледа* (Павлин. 1, 177). *Гледа* како цвијет покрај листа пупа (Назор 19, 60).

(неко некога, нешто, у некога, нешто) (у народним песмама) *нишанити, циљати, гађати*. На Ивана јуриш учинио, | *Гледа* копљем у срце јунака (НП Вук 3, 397).

ВИДЕТИ (*про*)*читати*. Побратиме, Лимо харамбаша! | Књигу *виђи*, не почаси часа, | Брже зови Ђура барјактара (НП Вук 3, 300).

проверавати, прегледати. Онај трговац, што му је паре дао, чекао га је ... да *виде* рачун, шта је зарадио (НПр, БВ 1887, 364).

ВИДЕТИ СЕБЕ *угледати самог себе, свој лик (у огледалу и сл.)*.

Кад се после болести први пут *виде* у огледалу, запрепасти се (Ред.).

Међутим, велики је број метафоричних значења са смислом глагола интелектуалних радњи: става, суда, мишљења (о некоме нечему), пажње, контроле, проверавања, очекивања, наде, настојања, тежње, интересовања, бриге, старања, предвиђања и сл.; затим глагола осећања: љубави, мржње, неподношења; глагола кретања и положаја у простору: сретање, виђење / виђање (с неким), усмерености, управљености (према нечему), што показују примери типа:

ГЛЕДАТИ

(неко нешто) *обраћати пажњу, пажљиво пратити са очекивањем, надом; полагати наду (у некога)*. И сав свијет *гледа* ... шта ћу рећи (Шант. 2, 41).

(неко некога) (обично уз одричне облике глагола *моћи*, често појачано допуном „очима“) (*не*) *трпети, (не) подносити*. Село га је волило и штимало. Само поп и кнез *нијесу га* никако могли *гледати* (Коч. 4, 16). Њих два лепо *не могаше да се гледају* (Весел. 8, 171).

(нешто к/ка нечему, на нешто, у нешто) *бити окренут према нечему*. Врата ... *гледају на исток* (Дан. Ћ. 12, 655). Соба је *гледала у двориште* (Козарч. 2, 142).

(неко, неко некога, нешто) *проверавати, испитивати*. *Гледао сам* у српској историји, ал' нигде не нађох да је први Немања имао ћерку (Јакш. Ћ. 7, 85).

старати се да нешто буде спремљено, обављено, сређивати; готовити, припремати (оброк). Кад баба изађе да гледа вечеру ... остасмо само ја и она (Лаз. Л. 1, 9).

(неко некога, једно у друго) *показивати симпатије, наклоност (према особи другог пола), волети, водити љубав (с неким).* Је ли ... по вашем закону да дјевојка ваше вјере – гледа Турчина (Андрић 2, 18).

ВИДЕТИ

(неко некога, нешто) *испитати, проучити, упознати.* Пошто смо видели Милоша у унутрашњој политици, треба да га видимо и у спољашњој (Јов. С. 11, 19).

(при)пазити. Јега ... узме дете у руке, па му тепа, док Мирјана види и спреми вечеру (Весел. 8, 124).

(неко, нешто у некоме, нечему нешто) *налазити; сматрати, мислити.* Наука види све у еволуцији, а песник у вечности (Дуч. Ј. 6, 279).

(неко нешто) *замислити, замишљати; предвидети, предвиђати.* Чим се напије, он [Ћоркан], заљубљен, види себе „у срцу“ и „какав јест“ (Андрић 3, 31).

(неко некаквим) *осетити се, осећати се.* Радо би се свраћао к сусједу ... Ту би се видео мирнији, покојнији (Драж. 2, 54).

2.4. Може се издвојити и четврта серија глагола који означавају активно деловање објекта на нечија чула: *пасти / падати у очи* (појавити се, појављивати се, искрснути), нпр.:

(4) Иза одмаралишта *видела се* (појавила се, искрсла је) *глатка површина реке.*

Ова серија је мање регуларна него прве три, али је у српском језику много заступљена, неупоредиво више од друге серије пасивне употребе, која је у Речнику, као што је показано, засведочена само појединачним примерима. Она је и морфолошки маркирана употребом речи *се* уз глаголе, па је у великом броју примера тешко разграничити безличне, пасивне и медијалне употребе ових глагола. То показују примери типа:

ВИДЕТИ СЕ

(неко, нешто) *пасти / падати у очи*

Безличне конструкције

(нешто) Није вријеме дошло да гинемо него да *се види* ко је какав (Андрић 7, 320).

(некоме нешто) *бити видљив, очигледан, приметан, примећивати се*. *Види му се* мријет му се неће | а јест нешто што га наприед креће (Маж. И. 1, 12). Мајка би ми тако радо помогла ... али баш *јој се види* да не може (Шапч. 7, 132).

У личном гл. облику

(неко некоме нешто) *запазити, приметити*. *Куне се у све на свету а видиш му да лаже* (Ред.). *Циганине, ти у неђељу кујеш?* – Па како *ми добро видиш* (НПосл Вук).

(неко од некога нешто) *(на)учити од некога гледајући*. – Што чине ђеца? – Што *виде од оца* (НПосл Вук). *Од кога си то видео?* – чуди се понекад мати свом детету (Ред.).

(неко, нешто) Кроз поноћ нему и густо грање | *Види се* звезда тихо трептање (Јакш. Ћ. 1, 69). Са врха Ловћена *види се*, кажу, италијанска обала (Ред.).

(некоме нешто) У могъ вранца деветъ покроваца, и опетъ му се *ребра виде* (НЗаг, ЛМС 80, 108).

(на неком месту, у некој ситуацији, стању) *бити затечен, наћи се, обрети се*. *Кад се царев зет види на невољи*, спреми се и отиде (НПр Вук, 185).

(неким, некаквим) *чинити се, изгледати*. Ви сте као окречени гробови, који *се споља виде лијепи* а унутра су пуни костију мртвачкијех (Вук 11, 24).

(некоме неким, некаквим) *Милан ми се види мудар и озбиљан* (Шапч. 7, 202).

ГЛЕДАТИ СЕ

(неко, нешто) *чинити се, изгледати*. Само на вршку брега висока, | ... једно *се* дрво големо *гледа* (Кост. Л. 6, 158).

(некоме неко, нешто некакав) *Ситан им се на очи гледаше* (НП, БВ 1912, 182).

У српском језику глаголи визуелне перцепције реализују примере употребе у виду још две серије.

2.5. Пету серију чине узајамно повратни глаголи, код којих се реализује ситуација напоредне и реципрочно усмерене активности субјекта и објекта, што показују примери типа:

ВИДЕТИ

(без допуне) *Срећан ти пут и: у здрављу да се видимо* (Јакш. Ћ. 5, 180).

(с неким) *састати се, сусрести се*. Имао [сам] срећу у Каслу с Вама се видјети и познати (НПр Вук, I).

ГЛЕДАТИ

(без допуне) Обје странке заколутале очима, *гледају се* као курјаци (Цар Ем. 5, 287). *Гледали смо се у очи* (Матић М., Реп. 1959, 11-12/3).

2.6. Шесту серију показују примери употребе у којима ситуација активно делује на субјекат перцепције, и то само код глагола *видети*, што показују примери његове повратне форме и медијалног значења типа:

ВИДЕТИ

(нултовалентни) безл. *бити видно. Види ли се?* (Вук, Рј.). Треба да стигнемо у село док *се види* (Ред.).

(некоме) Ко хоће *да му се види*, нека носи свијећу наприједа (НПосл Вук).

(некоме нешто) У челенки два камена драга, | *Војводи се види путовати* | ... У по ноћи, кано и у подне (НП Вук 2, 483).

(неко на неком месту, у некој ситуацији, стању и сл.) *бити затечен, наћи се, обрети се*. Кад *се* царев зет *види на невољи*, спреми се и отиде (НПр Вук, 185). Ови [трговци] *се виде у чуду* и потрче Јованчи (Мих. Ст. 1, 70). Он *се виде у једном ходнику*, који је блештао од сјаја толико, да му очи засенуше (Весел. 10, 149).

покр. (неко) *добити менструацију*. Нисам *се видела* већ три месеца (Змај 4). Ако којој по несрећи падне да *се* баш тога дана [на млади петак] *види*, нека кошуљу не пере до светог Матеја (Радић Д. 5, 96).

(неко некаквим) *осетити се, осећати се*. Радо би се свраћао к сусједу ... Ту би *се видео* мирнији, покојнији (Драж. 2, 54).

3.1. Анализа примера из Речника САНУ показала је да глагол *гледати* не реализује значења прве серије, мада су такве реализације могуће (в. прим. могуће замене у т. 2.1). У четвртој серији јавља се само невелики број примера употребе глагола *гледати* у повратној форми (в. пр. у т. 2.4). У шестој серији реализују се само медијална значења глагола *видети*. Истакнута ограничења проистичу из разлога што у првој серији глаголи визуелне перцепције активирају видску опозицију свршености и компоненте фактивности, карактеристике којих нема код глагола типа *гледати*, док се у четвртој серији реализује ситуација ак-

тивног деловања објекта перцепције, која опонира ситуацији активног деловања субјекта, карактеристичној за реализацију значења глагола типа *гледати*. Значења ова два глагола се преклапају у другој серији, у конструкцијама пасивне употребе, и у серијама реализације значења њихових повратних форми, у трећој серији са рефлексивним значењем, у четвртој серији у повратној форми и у петој серији са реципрочним значењима.

3.2. У основном, генеричком значењу у оба глагола најчешће се активира видска опозиција, па су у том случају у истим значењима глаголи међусобно незамењиви, док је у случају видске неутрализације могућа њихова синонимична употреба, што показују примери типа:

ВИДЕТИ

примити, примати утиске чулом вида (светлосне, слике предмета). Нит' бијаше зв'језде ни мјесеца; | Али Мутап и по мраку *види* / *гледа (НП Вук 4, 300). Ја на очи *не видим* / *не гледам од муке (Весел. 6, 261). Коњи много боље *виде* / *гледају него људи (Вуков. А. 1, 44). Слепац *не види* / *не гледа (Ред.). Не знам како ћу [писмо] моћи довршити, јер једва *на очи видим* / *гледам* (Гар. И. 2, 32). *фиг. Бранковић само себе гледаше*, од народа се одвајаше и не *виђаше* далеко (Дан. Ђ. 7, 111).

ГЛЕДАТИ

примати чулом вида (светлосне) утиске, служити се чулом вида. И исцијели га да нијеме и слијепи *стаде* говорити и *гледати* / *стаде *видети* (Вук 11, 13). И док је имао очи да *гледа*, могао је да *види*: најдраже од свих бића ... скакало је око њега (Андрић, СКГЛ НС 52, 424).

фиг. бити поцепан, подеран (о обући). И ципеле му већ *гледају* / **виде*, и бунда му губи косу (Каш., Трокошуљник, Београд 1930, 215).

(очима) Убила ме мемла од камена, | Ја *не могу ни очима гледат'* / **не могу ни очима видети*, | Камо л' с Мусом мејдан дијелити (НП Вук 2, 404). Као да се очима само *гледа* / *види*, а само слухом живи (Дуч. Ј. 5, 155).

примати светлосне утиске (о чулу вида, очима). Сваки уд на човечјем телу има свој посао: око *гледа* / *види*, уво слуша (Поп. Гавр. 8, 146).

фиг. давати, одражавати лик, слику (о огледалу). Огледало, да би *не гледало* / *не видело* (НП Андрић Н. 2, 252).

3.3. Показало се да се у случајевима преклапања значења код разматраних глагола јављају две могућности: 1) Реализовање односа синонимије и могућност међусобне замењивости у случајевима неутрализације видске опозиције и укидања компоненте фактивности, што је нарочито евидентно у трећој серији; 2) Синонимија се не реализује, нити је могућа међусобна замењивост у случајевима активирања видске опозиције и компоненте фактивности, што за последицу има, како је већ показано, рестрикцију серијалне употребе перцептивних глагола типа *гледати*.

4.1. Семантичко-синтаксичка анализа спроведена у овом истраживању показала је да се регуларно функционисање јединица поткласе глагола визуелне перцепције одвија у оквирима описаних серија, што даје могућност синтаксичко-семантичког моделирања њиховог интегралног описа, и то како појединачних глаголских лексема, њихових портрета, тако и уређених парадигми, њихових типова. Типичне су ситуације у којој двовалентни глаголи визуелне перцепције реализују своја примарна и семантички деривирана значења у активним, ређе пасивним конструкцијама. За глаголе типа *видети* то су реализације у оквиру прве, ређе друге серије, а за глаголе типа *гледати* то су реализације у оквиру треће, ређе друге серије.

4.2. Ови глаголи се јављају и у нетипичним ситуацијама, најчешће са промењеном валентношћу, и то као једновалентни, по правилу у генеричком значењу, а најчешће са речју *се*, било да се ради о повратној форми, безличној или медијалној употреби. И ово истраживање је показало да присуство речи *се* уз глаголе визуелне перцепције, као и уз друге дитранзитивне глаголе, најчешће укида синтаксичку опозицију субјекат – објекат, што се на формалном плану испољава у промени валентности глагола било да се она смањује (примери једновалентне и нултовалентне употребе), било да се повећава (примери тровалентне употребе) (исп. Самарцић 2006: 179–192). У овим случајевима реч *се* је сигнал за промену места одређених улога у синтаксичкој структури, при чему се улога објекта перцепције најчешће реализује у позицији субјекта и у форми номинатива, или се улога субјекта перцепције реализује у позицији логичког субјекта и форми датива. У тровалентним реализацијама, осим улога субјекта и објекта перцепције, реализују се и улоге пацијенса, посматрача, средства, каузатора, локализатора, улоге које се у реченици јављају у позицији индиректног објекта, логичког субјекта или обавезних допуна.

ЗАКЉУЧАК

5.1. У истраживању је, на основу лексичкосемантичке и граматичке анализе примера употребе глагола *видети*, *гледати*, установљено да су ови глаголи типични представници поткласе глагола визуелне перцепције, чија су правила употребе у српском језику реализују у оквиру шест серија, али са различитом дистрибуцијом. Употребе двовидског глагола *видети* немају дистрибутивних ограничења и његово значење реализује се у свих шест серија, па се овај глагол може сматрати прототипичним представником глагола визуелне перцепције. Три прве серије засноване су на прототипичној ситуацији визуелне перцепције са регуларним синтаксичким распоредом улога субјекта и објекта перцепције, док су остале три серије мање регуларне, што се на синтаксичком плану реализује најчешће у укидању улоге субјекта перцепције и експонирању улоге објекта перцепције уз употребу речи *се* уз глаголе (у безличним конструкцијама и медијалним значењима) и/или померањем улоге субјекта перцепције у трећу синтаксичку позицију у форми логичког субјекта у дативу.

5.2. На основу већ утврђене и наведене регуларне уређености парадигми основних (типичних) перцептивних глагола, као и на основу регуларне уређености парадигми основних (типичних) глагола визуелне перцепције, установљене у овом истраживању, претпостављамо да ће се семантичко-синтаксичке карактеристике и других глагола визуелне перцепције кретати у задатим серијалним, видским, ситуационим и др. оквирима, утврђеним на примеру њихових типичних представника: двовидског глагола *видети* и несвршеног глагола *гледати*.

СТАТУС ЦРКВЕНЕ ЛЕКСИКЕ У КОРПУСУ
САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*
(на примерима из Речника САНУ)

1.0. На одабраним примерима из Речника САНУ биће представљен статус црквене лексике⁸¹ у лексичком систему савременог српског језика и начин њене лексикографске обраде у тезаурусном речнику. У питању су карактеристике лексичког слоја који је примарно везан за црквену сферу употребе, али се у многим случајевима црквена лексика по секундарним значењима употребљава и у световном језику, чинећи значајан део општег лексичког фонда и његовог творбеног и семантичког потенцијала. Овакав развој лексике једног веома значајног и по многим аспектима специфичног функционално-стилског сакралног комплекса, велики делом реализован и ван тог комплекса, засведочен је у корпусу великог академијиног Речника у периоду од два века, и на одговарајући начин лексикографски обрађен у до сада израђених 18 његових томова.

1.1. Остављајући по страни многа питања везана за статус црквене лексике у лексикону савременог српског језика, њене засведочености у наведеном корпусу, па и начину њене обраде у тезаурусном речнику, какав је Речнику САНУ, циљ нам је да укажемо на значај овог лексикографског дела и његовог корпуса не смо за српску културу и српску лингвистику него и за српску православну духовност.⁸²

* В. Ристић 2010а.

⁸¹ Под појмом „црквена лексика“ у нашем истраживању подразумевамо лексику црквеног, сакралног језичког комплекса, који са својим бројним функционалним стиловима и жанровима стоји наспрам световног језичког комплекса.

⁸² Појам „православна духовност“ узимамо у смислу како је одређен код К. Кончаревић „Све оно што обухвата православно Предање и наслеђе – теологију, литургију, подвиг, културу“ (2006: 18).

1.2. Истовремено се надамо да ћемо тиме отворити неколико важних питања. Са културолошког и социолингвистичког аспекта битно је питање нормативног статуса црквене лексике у корпусу савременог српског језика у најновијем периоду његовог развоја. Са православно-црквеног аспекта је битно питање отварања функционално-стилског сакралног комплекса и његових идиома према световном језику у доменама заједничких актуелних садржаја као што су морално, духовно и национално стање припадника српске црквене и друштвене заједнице. На институционалном нивоу то је и питање успостављања конструктивне сарадње црквених и световних институција од изузетног националног значаја. У домену језика и духовне културе то би била сарадња Богословског факултета и његовог Института са катедрама за српски језик и Институтом за српски језик САНУ, водећим институцијама у земљи за језичка питања. Таква сарадња је неопходна, утолико пре што је у школске програме укључена и верска настава, што у првом кораку налаже увођење предмета у високошколске програме – изучавање савременог српског језика на Богословском факултету, као и изучавање црквеног језика и његовог сакралног функционалног комплекса на филолошким факултетима у Србији.

2.0. Корпус Речника САНУ, почев од његове широке временске и просторне омеђености још у току заснивања крајем 19. века, па преко периодичних допуњавања у току израде из актуелних извора савременог књижевног и народног језика разних функционалних стилова и идиома, из писаних извора и из народних говора, па све до 90-их година 20. века, у целини гледано, евидентира и презентује велики део језичке грађе и прати развој српског језика од прве половине 19. века до последње деценије 20. века.⁸³ Репрезентативност овог корпуса потврђује и чињеница да је у свом том периоду континуирано подржавана идеја о избалансираности грађе по временским, просторним и функционално-стилским критеријумима⁸⁴, тако да се у заокруженом корпусу од укупно 4 369 извора нашао и сразмеран број извора из области религије, 24 дела.⁸⁵ Ако се погледају бројке (в. нап. 85), еви-

⁸³ О историјату оснивања рада на Речнику и прикупљања корпуса в. Ивановић 2007: 53–78 и Ристић 2007: 131–149, а о репрезентативности корпуса Речника за савремени српски језик в. Ристић 2008а: 407–427.

⁸⁴ Ови извори у већини били су заступљени и до 60-их година 20. века (о броју извора по областима до првог тома Речника в. Белић 1959: XIII).

⁸⁵ Сразмерност ће се илустровати наведеним бројкама. Већину извора чине прозна белетристичка дела, док остале изворе чине дела различитих функционалних стилова и збирки речи: преведена дела 284, збирке речи 248, речници 214, дневни и недељни

дентно је да су религијски извори у односу на изворе других функционалних стилова и области заступљени у прилично значајном броју и уравнотежено. Међутим, хронолошка заступљеност тих извора показује велику неуравнотеженост, јер већина њих припада времену друге половине 19. века до 40-их година 20. века, времену у коме је црква активно суделовала у духовном и друштвеном животу српске православне заједнице. Тако, од 24 извора, који у наслову имају речи православље и црква, 19 припада наведеном раздобљу, од којих четири извора носе наслове великог православног духовника и мислиоца, владике Николаја Велимировића. Најстарији су извори: *Законъ о црквенимъ властима православне вѣре*, Београд 1862. и превод Ђ. Даничића, *Писма о служби божјој у православној цркви ...*, III изд., Београд 1867. Пет извора из времена социјализма чине углавном преводну литературу, чиме се, такође, показује одсуство аутентичних дела наше православне и духовне литературе. Осим наведених извора, црквену лексику у корпусу Речника потврђују домаћи или преведени извори из других области: белетристички, философски, етнолошко-етнографски, речници, енциклопедије, уџбеници и збирке речи из народних говора. У изради најновијих томова Речника консултује се Енциклопедија православља из 2002. године.

2.1. Пошто се израда Речника од првог тома (1959) до 90-их година 20. века одвијала у периоду социјализма, у коме је, као што је познато, црква била потпуно потиснута из друштвеног, културног, духовног, па и приватног живота, начини обраде црквене лексике, као и многих других слојеви лексике, носе мање или више обележја тадашње актуелне идеологије (исп. Гадамски 2001: 251–261 и Бугајева 2006: 137–138), што се одразило и на нормативни статус ове лексике у корпусу Речника САНУ. Тако је у *Унутствима* за израду Речника, чл. 76 о дефиницији и дефинисању, истакнуто да дефиниција треба да буде „дата из садашње перспективе и на висини савремених знања и схватања“ (истакла С. Р.), па нпр. реч „блаженство“ треба протумачити као „осећање највећег задовољства“ а не као „осећање као у рају“ или сл. „без обзира на то што се реч највероватније одиста некада тицала представе о стању у рају“. Међутим, у обради ове речи, као и многих других црквених речи, лексикографи се нису држали

листиви 97, историја 93, поезија 84, законски списи 74, драме 51, енциклопедије 38, часописи 32, религија 24, антрополошко-географски извори 24, уџбеници 20, термилошки речници 15, лексикони 15, граматике 13, правописи 13, филозофија 12, медицина 12, математика 10, педагогија 9, финансије 7, (ауто)биографије 5, естетика 4 и путописи 4 (исп. Ристић 2007: 418, 424).

наведене препоруке, него су, руковођени потврдама њене употребе, поред наведеног општег значења *блаженство 1*, засведочили и 3 њена религиозна и црквена значења, као и таква значења код других лексема овог деривационог гнезда маркирана као религиозна: *блажен 3*, *блаженик*, *блаженица* и *Блаженица* 'Блага Марија', или као црквена: *блаженства* (мн.) 'стихови који се певају на православној литургији пред читање апостола'.

2.2. У *Упутствима* у вези са црквеном лексиком налазимо само чл. 318, у коме стоји: „Скраћеница цркв. тиче се значења и показује да је предмет или појава из црквеног живота; нпр. блаженство“, у Речнику *блаженство 5* 'саставни део титуле црквеног поглавара', док су у *Скраћеницама*, приручнику за израду Речника, дати следећи квалификатори за речи из религиозне сфере: рлг. (религија, религиозно); цркв. (црквена реч); правосл. (православни) и теол. (теологија, теолошки). У Речнику се многи црквени и религиозни садржаји означавају лексемама маркираним и другим квалификаторима, нпр. празн. (празноверје, сујеверје) или етн. (етнологија, етнографија).

3.0. Црквена лексика уз другу лексику српске православне и световне духовности у Речнику САНУ и његовом корпусу, поред осталог, одражава општу слику народне религије и духовности која се развијала не само под утицајем цркве и православља, него и под утицајем променљивих друштвено-историјских и културних прилика. Она само у свом основном, појмовном значењу чува обележја сакралног функционалног стила односно црквеног језика⁸⁶, од кога је у језичкој реалности одвајају векови, јер је, по Х. Јанарасу, Црква у првих осам векова, као и у њеном историјском континуитету на истоку, „заснивала *катихезу* верника, односно објављивање и преношење своје истине, углавном на богослужењу. Унутар литургијског круга служби Цркве (вечерња, јутрења, Литургије, часова) богословље бива поезија и песма – више се искуствено доживљава него што се разумева са рационалном доследношћу“ (2004: 34) (истакао Х. Ј.).⁸⁷

3.1. Језик цркве у целини, са два основна функционална стила, богослужбеним (литургијским) и богословским (теолошким) (Бајић 2007:

⁸⁶ О црквеном, богослужбеном језику у историјској перспективи, у садашњем времену и у перспективи његовог развоја в. Бајић 2007.

⁸⁷ По Х. Јанарасу карактеристике изворног црквеног језика су да је данас то језик догме који „излаже истину Цркве“, „апофатичност знања“ и који је у хришћанском богословљу „многа више језик поезије и слика него језик конвенционалне логике и схематизованих појмова“ јер се њиме „изражава дубљи смисао“ ближи „животном искуству“ (2004: 29–32).

31), као и са веома бројним функцијама⁸⁸, по К. Кончаревић, изискује интердисциплинарни, интегрални теолошко-лингвистички приступ (2006: 25). У духовном смислу он се одређује „као ’тело’ теологије, богослужења, аскетике и хришћанске културе“ којим се „остварује богопоштење и богопознање“, а по „христолошком карактеру“ реализује „призивање човека ка Христу и Телу Његовом“ (нав. дело: 18–19). Међутим, црквена лексика излазећи изван оквира црквеног језика, уклапа се у лексички систем српског језика и представља значајну спону његова два велика језичка комплекса, световног и сакралног, црквеног.

4.0. Статус црквене лексике и начин њене обраде у општим речницима српског језика може се пратити или преко одређених тематских група или према њеном пореклу. У литератури се издваја више тематских група (в. Гадамски 2001: 255), а предмет разматрања у нашем раду биће углавном неке базичне црквене речи, као што су *Бог, Господ, Богородица*⁸⁹, *апостол, јеванђеље, исповест, исповедати / исповедити* и др.⁹⁰

4.1. Статус црквене лексике у Речнику САНУ, без обзира на порекло (црквенословенизми, србизми и позајмљенице, углавном грецизми), одређује се на основу актуелности њиховог значења и степена адаптације. Тако црквенословенизми и србизми из писаних извора ранијих периода, чије је значење изгубило актуелност у савременом језику, али који су творбено-морфолошки адаптирани, најчешће имају статус застареле лексике, архаизама и историзама, па су нпр. речи типа: *благочастив, благочашће* маркиране као застареле, док су неадаптиране речи овог творбеног типа у ранијим томовима Речника маркиране као црквенословенизми: *богослуженије, богохраними, благочастије*, јер по својој структури припадају лексички ранијих епоха у развоју српског књижевног језика: славеносрпском, рускословенском или српско-словенском. Оне се, без обзира на порекло, које је иначе веома тешко разграничи-

⁸⁸ О функцијама језика цркве и сакралне речи в. Кончаревић 2006: 27–28 и Бајић 2007: 32–49.

⁸⁹ О речима *душа* и *дух* које спадају у ову тематску групу, о концептуализацији њиховог значења и значења других речи из сфере духовности носилаца српског језика, на корпусу Речника САНУ и других дескриптивних речника, в. Ристић–Дугоњић 1999: 155–219.

⁹⁰ О базичним појмовима богословља, заснованим на језику грчке философије, в. Јанарас, а то су појмови типа: Једносуштни Бог, Троишпостасни Бог, суштина, ипостас (45–52); личност (90–92); душа (84–88); човек (96–100); Црква (180–181); појмови свете тајне: причешће, крштење, помазање; затим, исповест, Свештенство, Брак и јелосвећење (195–198).

ти⁹¹, од 11. тома Речника маркирају јединственим квалификатором сткњ. (стара књижевност и књижевнojeзичко наслеђе) (исп. Јовановић 1981: 13). Међутим, велики број лексике наведеног порекла уврштава се у слој савременог лексикона, захваљујући семантичкој, морфолошкој или творбеној адаптацији. Тако нпр. сложенице са препозитивним формантима *благо-*, *мило-*, *богу-* представљају актуелну лексику савременог српског језика, његовог општег лексикона или одређених функционалних стилова и стилске маркираности, што показују примери типа: *благодарност*, *благоданост*, *благоданост*, *благоданост* или лексику из религиозне сфере: *богомученик*, *богодананхнут*, *богоданодобник* и сл. (исп. нав. дело: 12–13).

4.2.0. Осим просторне и временске засведочености, статус црквене лексике у корпусу Речника одређен је и хијерархијским распоредом у полисемној структури лексема.

4.2.1. Већина црквених речи своју сферу употребе потврђује основним, примарним значењем, што ће се показати на примерима лексема *бог*, *господ*, *апостол*, *исповест (исповед)*, *исповедати / исповедити*:

БОГ ... 1. у једнобожачким религијама и по неким идеалистичким филозофским схватањима: *врховно биће које је створило свет, које управља њиме, највиши духовни принцип*; исп. божанство: створи Бог небо и земљу; Бог који је створио свет; одговарати пред Богом; молити се Богу; Бог ти је узео све твоје; фиг. 1) *онај који има велику моћ, власт; оно што је свемоћно*: он је сад мој бог; он је бог у касабима; банка је бог; 2) *личност која представља нешто савршено, недостижно*: бог музике, он је просто бог, ти си бог за то; 3) *личност која ужива нечију највећу љубав и поштовање*: ви сте бог у нашој кући; 4) *оно што је за некога најважније, све и сва*: многимима је трбу бог; новац му је бог; 2. *с бледим основним значењем, за исказивање разних осећања у устаљеним фразама* (представљено у 9 тачака под словима); 3. *Христос, Исус*: Свети Јован крстио Бога, Младинче св. Марије наш Бог; 4. у *многобожачким религијама*: *натприродно биће, божанство*: шумски бог, бог богова, бог рата / правде / поезије.

Полисемна лексема *бог* у корпусу савременог језика је много више потврђена у секундарним, деривираним значењима и у фразама. Избледела значења семеме *бог* 2 јављају се у виду фраза у одређеним говорним чиновима: *благосиљања*, *заклињања*, *преклињања*, у заклетви,

⁹¹ В. Јовановић 1981: 12–13.

уверавању, у братимљењу, сестримљењу, у надању и уздању у успех, у изражавању задовољства, олакшања, у неизвесности, сумњи, на почетку казивања о великим догађајима, у страховању, жељи да до нечега не дође, у проклињању и клетви. Веома велики број употребе ове лексеме реализује се у фразеологизмима и устаљеним изразима који су представљени у посебном делу речничког чланка, на нешто више од 6 стубаца Речника. Ова лексема нема развијено морфолошко деривационо гнездо, али је занимљива употреба хипокористика *бого* и *бога* у народним говорима, или при помињању бога: *мили Бого, молити се добром Боги, шта је Бога дала; Лозу нашу Бого благослови, Бого је Бого, премудро замисли свемир вишњи Бого, не даде Бого*, или у изразима за изражавање дивљења, чуђења и сл. *бого, бого моја, бого вољени, бого драги*.⁹² Јавља се веома богато творбено гнездо сложеница са препозитивним делом *бого-*, који је у Речнику дефинисан на следећи начин: „у сложеницама изведеним од речи бог, најчешће са религиозним значењем: богоборац, богодан, боголик, богољубље“, а у речнику је засведочен велики број сложеница овог типа из црквене и световне сфере, различитог нормативног статуса, са позитивним и негативним значењем, као што су примери типа: *боголичан, богољубац, богомољац, богословље, богоугодник; богопсовац, богомрзац, богогрдник, богхулан* и др.

Религиозно примарно значење речи *господ I* представљено је у Речнику на следећи начин: „у свечанијем, експресивном говору: бог ... (обично о хришћанском богу или Исусу Христу, често ради појачавања значења, уз речи које их означавају)“, а потврђено примерима, типа: *Господ* нека учини што му је драго, *Господу* се молити, *Хвала Господу* Богу. Истом кругу црквених речи припада и реч *Богородица* дефинисана на следећи начин: „према хришћанском учењу, мати Исуса Христа, сина божјег“, док су речи са истим значењем *богомајка* и *богомати* неадекватно дефинисане као 'мајка божја'.

апостол ... грч. 1. рлг. а. *сваки од дванаест Христових ученика*; б. *проповедник хришћанства код неког народа (обично први)*; 2. *фиг. проповедник, одушевљен поборник, следбеник (неког учења, мисли, покрета и сл.)*: апостол социјалистичког учења, идеје налазе својих апостола, нови друштвени апостоли ругају се савременој науци, песник гласовити апостол љубави, правити се апостолима слоге, бити апостол лепога и доброга, он је највернији Матошев апостол;

⁹² О стилским одликама богословских текстова и значајним смисаоним ефектима антитезе в. Јанарас 2004: 33.

3. цркв. *богослужбена књига православне цркве која садржи дела и посланице апостола*: приложити апостол, читати апостол.

Значења *апостол 1* и *апостол 3* из домена цркве засведочена су мањим бројем примера, док су световна значења *апостол 2* потврђена бројним примерима из публицистичког и политичког дискурса, што опет потврђује мању актуелност црквених значења у времену израде речника. Творбено гнездо је деривирано на основу свих реализованих значења. На основу религиозног и црквеног значења јављају се деривати: *апостолат*, *апостолство*, *апостолисати*, *апостоловати*, *апостолички*, *апостолов*, *апостолски*, *апостолија*. Деминутивни *апостолић* и *апостоличћ* реализују значења са негативном конотацијом и маркирани су квалификатором ир. (иронично), што показује пример из народног говора: *Апостолићи*, ђаволчићи! сви ли сте једнаци (каже баба калуђерима који траже милостињу) (НПр Врчевић). Речи *апостолица* и *апостолка* 'жена апостол 2' потврђени су у публицистичком и књижевном дискурсу, такође са негативном конотацијом: *влада*, *скрбљива апостолица класицизета*; *апостолка мржње и кућног рата*.

ЈЕВАНЂЕЉЕ ... грч. 1. цркв. *део Библије, четири одвојене књиге које чине део Новог завета повезане опитом темом живота, рада и учења Исуса Христа; одређена верзија која се приписује поједином јеванђелисту (Матеју, Марку, Луки или Јовану) призната као канонска од цркве, или слична непризната, апокрифна верзија; одељак из истог дела Библије који се чита на богослужењу; књига или рукопис који садржи тај текст*: вели свето јеванђеље, превод из јеванђеља, јеванђеље је најпопуларнија црквена књига; 2. *фиг. етички принцип по коме се неко управља, оно у шта се верује као у свето, закон, догма*: речник нам је био тада као јеванђеље, прокрчити пут новом друштвеном јеванђељу.

Наведени су и варијантни облици и деривати: јеванђелист(а) и јеванђелистар.

ИСПОВЕДАТИ / ИСПОВЕДИТИ ... I. 1. цркв. *саслушати нечију исповест, обављати тајну исповести*: исповедати путнике, калуђери исповедају, поп нас је исповедао; *фиг. испитивати, искушавати*; 2. а. *бити присталица неке религије ... , признавати неку веру као своју*; б. *прослављати (светитеља)...*; 3. а. и б. световно значење 'поверити се'; II. ... се 1. цркв. *подвргавати се тајни исповести, износити грехе свештенику, духовнику*: није се исповедао, исповедати се попу; 2. а. ... *признавати нешто ...*

ИСПОВЕСТ (исповед) ... 1. а. цркв. *верски обред исказивања, признавања грехова свештенику (обично пред причест), уз испраштање тих грехова, једна од седам црквених тајни*; примери нису илустративни за религиозну сферу значења; б. ... *искрено ... признати нешто*; 2. *вероисповест, вера*.

Речи наведеног типа у световном језику прошириле су своје значење, а у црквеном језику се употребљавају једнозначно.

4.2.2. Међутим, код полисемне апстрактне лексике уочена су два начина представљања њихових семантичких садржаја. Тако је код неких лексема црквена сфера употребе хијерархијски ниже рангирана у односу на световну и представљена међу секундарним, деривираним значењима, што је опет одраз световног и/или идеолошког приступа у рангирању значења као у случају наведених лексема *блажен* и *блаженство* (в. т. 2.1). Код неких лексема нису маркиране реализације значења из религиозне сфере, иако их примери потврђују, па овакав начин деатеизације црквене лексике показују примери *грех, грехота, догма, кајати се, милосрђе, жртвовање, жртвовати, кајање, кајати се, милостиња* и сл.

ГРЕХ ... 1. а. *тежак прекршај неке од утврђених моралних (или у извесним срединама, религиозних) норми*.

Примери којим се потврђује ово значење нису илустративни за религијску сферу употребе. Ни једно од 4 значења није маркирано као религиозно, једино се овај маркер јавља за два фразема представљена под изразима:

ПРВОРОДНИ (адамов, источни, праотачки, прародитељски, први) ГРЕХ рлг. *по веровању Јевреја, хришћана и муслимана, први људски грех, који се састојао у томе што су први људи (код хришћана Адам и Ева, код муслимана Адем и Хава), противно божјој забрани, пробали плод с „дрвета познања добра и зла“: крштење ослобађа човека од првородног греха, зачети смо у источњачком греху, у рај још није продро први грех; СМРТНИ (самртни) ГРЕХ рлг. по веровању хришћана, грех због којег се губи божја милост; велики, тежак грех: на некоме лежи смртни грех, не учинити смртни грех, то је био смртни грех, прикрити свој смртни грех.*

Ни реч ГРЕХОТА 1. а. *грех (1а) најчешће у смислу огрешења о милосрђе, о човечност*, није маркирана као црквена реч иако примери показују такву сферу употребе: учинити богу грехоту, немојте старца

лагати, грехота је; грехота је: родитељима плакати кад деца умиру, не слагати се с неким, пуштати вернике да се смрзавају и сл.

4.3. Наведени примери реализације значења и начина обраде црквене лексике показују да већина њих у општем лексикону српског језика проширују значења и да су у семантичкој адаптацији подложне или процесу деидеологизације (*бог, апостол, јеванђеље, исповед, исповедати* и др.) или процесу деатеизације (*грех, грехота, милосрђе, догма* и др.) (исп. Бугајева: 139–140). У Речнику су евидентни и примери развијања нових, сакралних значења код речи из световне сфере, па се нпр. у хрватској варијанти језика јављају следећи примери, обично маркирани са кат. (католички): *господар 4, господин 7а* у значењу 'господ'; *господин 7б* у значењу 'посуда са освећеном хостијом' и *госпа 2* (Госпа) у значењу 'Богородица'.

Реализације значења црквене лексике и начини њене обраде у Речнику САНУ показују да се речи из црквене сфере уклапају у лексички систем савременог српског језика, богатећи његов семантички и творбени потенцијал и на денотативном и на конотативном плану. Оне одражавају народну религију и духовност засновану на хришћанском етичком поимању 'добра' и 'зла' (в. пр. конотативних значења речи *бог 1* и фразеологизама ове лексеме, фразеологизма *смртни грех* и примере реализације значења лексеме *грехота*; затим хипокористичку употребу лексема *бого* и *бога*, као и значење и употребу речи *апостол 2* и њених деривата).

4.4. У овом краћем осврту на начин обраде црквене лексике у Речнику САНУ, нису показани други, такође битни аспекти њене обраде, као што су прецизност, тачност и достатност информација у дефинисању сакралних значења; адекватност одређивања сигнификативних и конотативних компонената, као и постизање праве мере у одређивању обима њиховог семантичког, творбеног и фразеолошког потенцијала, која би била примерена општем речнику српског језика. У садашњим условима је јасно да се примереност може постићи исцрпним и објективним представљањем богатог слоја црквене лексике, чиме би она у речнику савременог српског језика добила оно место и статус који потврђује актуелна језичка реалност. Од тога какво место заузима религиозна лексика у речницима савременог српског језика, по речима Гадомског „зависит и то, какво место в душах наших современников займут Религија, Бог, Храм и другие вечные ценности человечества“ (2001: 261).

5.0. У целини гледано, црквена лексика у општем лексикону српског језика, како показује репрезентативан корпус Речника САНУ, у концептуализацији значења носи обележја два полазишта веровања у Бога, од три, како их одређује Х. Јанарас (2004).

5.1. Једно полазиште јавља се у виду антропоцентричне религиозности која пружа сигурност и окрепљује човека у његовој слабости и умирује његове страхове, што је нарочито евидентно у реализацији наведених значења фразеологизама лексеме *бог*; затим лексема *дух*, *душа* и *срце*, које су представљене у нашим ранијим истраживањима (Ристић – Дугоњић 1999: 169–219), а што потврђује и следећи навод: „Главни орган примања речи Божије јесте срце. Реч Божија не даје се човеку само ради знања, него и ради извршења, ради преустројавања свога живота по заповестима Божијим“ (Кончаревић 2006: 21). У црквеној лексиси ово полазиште се реализује као народна религиозност која, по Јанарасу, нуди човеку конкретне, практичне начине за остваривање сигурности и за психолошку одбрану. То је, уствари, култ којим се у виду строгих церемонија општи са божанством и постиже његова милост, а то је и етика, то су и заповести и обавезе, који су угодни Богу (нав. дело: 15–16) (в. примере реализације значења лексема *исповест*, *исповедати* / *исповедити* и лексема *грех*, *грехота* и *јеванђеље*).

5.2. Друго полазиште је засновано на личном односу, по Х. Јанарасу, полазиште сачувано у историјском предању јеврејског народа (јудеохришћанска спознаја Бога), по коме се Бог указује, открива човеку, па као сваки истински однос заснива се на вери – **поверењу, вери у историјско искуство Божјег откровења и рођење Исуса Христа** (нав. дело: 18–19)⁹³ (в. примере употребе фразеологизама лексеме *бог* и хипокористика *бого* и *бога*).

5.3. И једно и друго полазиште сачувани су у фразеологији базичних црквених речи, као што су нпр.: *бог*, *дух*, *душа* и др. (в. обраду ових речи у Речнику САНУ), које показује не само веровање у Бога, у Његову Личност, него и жељу за личним односом са њим.

6. И на крају још само један општи осврт на тему.

На основу увида у литературу евидентно је да се данас у српском и у црквеном језику одвијају процеси супротних усмерења који воде интензивнијем међусобном приближавању језика у црквеној, сакралној и световној сфери.

Актуелни процеси црквеног језика у српској православној цркви представљени су у монографији Р. Бајић (2007), а улогу језика у цркве-

⁹³ О временској универзалности наведена три полазишта в. Јанарас 2004: 20–22.

ној сфери најјезгровитије је представио Х. Јанарас: „Језик Цркве није остао интелектуално-философски него је постао песма, химна, богослужење, односно чин заједничарења и празновања. Овде задржавамо само философску љуштуру тога језика, али ... пуноћу њене „семантике“ читалац може пронаћи у богослужбеној пракси Цркве, у искуству заједнице њеног тела“ (нав. дело: 93).

Стање језика у световној сфери, како показују најактуелнија истраживања лингвиста, показује да се лексика религије и православља данас, код нас и у другим православним срединама бивших социјалистичких режима, много више употребљава у писаном језику различитих регистара и жанрова, као и у језику штампе и других средстава информисања. Њен статус се у савременом језику променио у односу на претходно социјалистичко време, али то није још регистровано у речницима савременог језика. Тако је сада много више информација о религиозној лексици и њеној употреби садржано у текстовима и дискурсима савременог живог језика него у речницима савременог језика, који још нису стигли да забележе нове појаве у развоју овог лексичког слоја (исп. Скларевска 2008: 443 и Гадомски 2001: 259).

ЗНАЧЕЊА ЦРКВЕНЕ ЛЕКСИКЕ У ОПШТЕМ ЛЕКСИКОНУ САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА* (на примерима из Речника САНУ)

1.0. У даљем излагању на одабраним примерима из Речника САНУ биће разматрани семантички, социолингвистички и прагматички фактори који прате промену значења црквене лексике у њеном укључивању у општи лексикон савременог српског језика. Промене значења најчешће се реализују у виду проширивања значења, што ће се показати на примерима лексема: *Бог, Господ, апостол, јеванђеље, исповест, исповедати / исповедити*.⁹⁴

1.1. Имајући у виду наведене промене значења и статус црквене лексике у Речнику САНУ, утврдили смо да црквена лексика са својим примарним и новим значењима представља значајан слој општег лексичког фонда савременог српског језика и његовог творбеног и семантичког потенцијала. Као део општег лексичког система, она у свом развоју с једне стране прати актуелне промене у световној, друштвеној сфери, а са друге чува изворност примарних значења из црквене, духовне сфере.

1.2. Статус црквене лексике у савременом српском језику до сада се најбоље може сагледати на корпусу Речника САНУ, јер не постоје други лексикографски и слични извори са више података и информација о овом значајном лексичком слоју (в. т. 2.0).⁹⁵ Корпус овог речника у целини гледано, евидентира и презентује велики део језичке грађе и прати развој српског језика од прве половине 19. века до последње деценије 20. века.

* В. Ристић 2010б.

⁹⁴ О променама црквене лексике и њеном статусу у савременом језику у србистици и славистици в. Јовановић 1981: 11–14 и Бугајева 2006: 137–138.

⁹⁵ Употреба лексике из црквене и религиозне сфере у тзв. живом језику, односно у језику који се данас гледа и слуша у писаним изворима и усменој реализацији многих идиома, регистара и жанрова, у језику штампе и других средстава информисања, за сада није забележена ни обрађена, јер речници савременог језика још нису стигли да забележе нове појаве у развоју овог лексичког слоја (исп. Бугајева 2006: 140 и Скларевска 2008: 443–453).

2.0. Црквена лексика уз другу лексику српске православне и световне духовности у Речнику САНУ, поред осталог, одражава општу слику народне религије и духовности која се развијала не само под утицајем цркве и православља, него и под утицајем променљивих друштвено-историјских и културних прилика. Истраживања су показала да нпр. лексема *бог* у савременом језику чува изворна полазишта и теолошки утврђене аспекте веровања у Бога, и то не само у свом основном, појмовном значењу, него и у деривираним значењима која одражавају улогу вере и православне духовности у човековом свакодневном животу.

2.1. Међутим, слој црквене лексике у световном језику губи примарна обележја сакралног функционалног стила односно црквеног језика⁹⁶, од кога га у друштвено-политичкој и језичкој реалности одвајају векови. Језик цркве се у првих осам векова свог постојања и у свом историјском континуитету у православљу заснива углавном на богослужењу, на језику поезије и песме који се више искуствено доживљава него што се рационално разуме (в. Јанарас 2004: 34). Тако се изворни језик цркве у народу доживљавао као песма и химна, као „чин заједничарења и празновања“ на богослужењу, чија се пуноћа „семантике“ реализује у богослужбеној пракси цркве не излазећи из њених оквира (нав. дело: 93).

2.2. Језик богословља, теологије, заснован на језику јеванђеља, апостолских посланица и текстова које су писали епископи првих векова, близак је језику грчке философије, и као такав био је разумљив и обичним људима, чак и у појмовима којима је црква представљала искуство Божијег откровења (нав. дело: 45-46). Зато је језик богословља, којим се описују ови појмови и садржаји, другачији од језика науке, јер је морао да изрази искуство откровења, иначе недоступно чулима, тако да буде пријемчиво за знање, за спознају вере. Данас је то и језик догме којом се, на васељенским саборима, одређују границе верске истине у односу на интерпретацију те истине од стране јереси (нав. дело: 29-30).

2.3. Тако, шире гледано, језик православне цркве, са целокупним православним предањем и наслеђем, развијајући се у оквиру службе, теологије, аскетике и хришћанске културе (исп. Кончаревић 2006: 18)⁹⁷, у савременим условима, и у домену богослужења и у домену бого-

⁹⁶ О црквеном, богослужбеном језику у историјској перспективи, у садашњем времену и у перспективи његовог развоја в. Бајић 2007.

⁹⁷ О језику цркве који изискује интердисциплинарни, интегрални теолошко-лингвистички приступ в. Кончаревић 2006: 25, а о функцијама језика цркве в. нав. дело: 27-28 и Бајић: 2007: 32-49.

словља, остаје затворен и изолован у односу на паралелне домене науке и поезије у световном језичком комплексу.⁹⁸

3.0. За статус црквене лексике у савременом лексичком корпусу битно је и њено порекло. Тако црквенословенизми најчешће имају статус застареле лексике, архаизама и историзама. Неке речи које су прошле кроз морфолошку и/или семантичку адаптацију уврштавају се у слој савремене лексике и могу припадати различитим стиловима и регистрима, нпр. речи са формантима *благо-*, *мило-*, *богу-* (исп. Јовановић 1981: 13). Неке од њих су маркиране са рлг. (религијски, религиозно), нпр.: *богомученик*, *богодонахнут*, *богодобник*, док неадаптиране речи добијају статус застареле лексике (*благочастив*, *благочашће*), или црквенословенизама (*богослуженије*, *богохраними*, *благочестије*), који се од 11. тома Речника маркирају јединственим квалификатором сткњ. (стара књижевност и књижевнојезичко наслеђе) (старији типови књижевног језика: славеносрпски, рускословенски, српско-словенски) (исп. Јовановић 1981: 11-14). Србизми и адаптиране позајмљенице (углавном грецизми) обично имају статус савремене лексике.

3.1. У савремени лексички слој укључују се црквене речи на основу свог значења које се мења и актуелизује у складу са целокупним лексичким развојем. Актуелизација значења представиће се на примеру лексема: *Бог*, *Господ*, *апостол*, *јеванђеље*, *исповест*, *исповедати* / *исповедити*, код којих је у световној употреби дошло до проширивања значења. При томе ће се испоређивати одреднице из Речника САНУ и *Енциклопедије православаља* (Енциклопедија), како би се указало на разлике које проистичу не само из сфере употребе овог типа лексике, сфере сакралног, црквеног комплекса и сфере световног језичког комплекса, него и из енциклопедијског дефинисања појмова и лексикографског дефинисања лингвистичких карактеристика речи, носилаца црквеног значења.

3.2. У савременом српском језику, поред лексеме *бог*, употребљава се више лексема са значењем овог појма, а у разматрање су узете још само лексеме: *господ* и *бого*, док су из контролног корпуса, из Енциклопедије, узете одреднице *Бог* и *Господ*.⁹⁹

⁹⁸ О могућим паралелама наведених функционалних стилова у оба језичка комплекса и о подели језика цркве на богослужбени (литургијски) и богословски (теолошки) в. Бајић: 2007: 31.

⁹⁹ У речницима синонима уз реч *Бог* наведене су следеће лексеме: *господ*, *господар*, *господин*, *створитељ*, *творца*, *вишињи*, *свевишињи*, *превишињи*, *сведржител*, *саватот*, *свезнајући*, *свемогући*, *свевидећи*, *бесмртник*, *отац небески*, *отац* (Лалевић 1974) и *Господ*, *Свевишињи*, *Отац*, *Свевидећи*, *Творац*, *Свемогућ*, *Господин*, *Створитељ*, *Вишињи*,

Значења лексеме *бог* у Речнику су представљена на следећи начин:

БОГ ... 1. у једнобожачким религијама и по неким идеалистичким филозофским схватањима: врховно биће које је створило свет, које управља њиме, највиши духовни принцип; исп. божанство: фиг. 1) онај који има велику моћ, власт; оно што је свемоћно; 2) личност која представља нешто савршено, недостижно; 3) личност која ужива нечију највећу љубав и поштовање; 4) оно што је за некога најважније, све и сва; 2. с бледим основним значењем, за исказивање разних осећања у устаљеним фразама; 3. Христос, Исус; 4. у многобожачким религијама: натприродно биће, божанство: шумски бог, бог богова, бог рата / правде / поезије.

Бројна, углавном избледела значења ове лексеме представљена су у шест стубаца у посебном делу речничког чланка под изразима.

Изводи одреднице из Енциклопедије:

БОГ ... појам који се не може дефинисати ... Биће (Суштина) коме православна теологија даје тумачење кроз служење и величање његове славе. ... Под појмом Бог подразумева се биће које је све створило, а само се не састоји од створене материје. ... Бог је натприродни творац ... Бог је први узрок света ... Бог је творац живота ... апсолутно Биће ... Бог је љубав ...

4.0. Поређење ових двеју одредница у Речнику и Енциклопедији најилустративније показује разлике поимања и дефинисања појма 'бог' у православној религији и теологији и реализације значења ове лексеме у савременом српском језику и њене лексикографске обраде.

4.1. Сакрално одређивање овог појма, као и појма *Богородица* у Енциклопедији засновано је на „апофатичности знања“, којим се оспорава могућност познавања истине о нечему из саме дефиниције, па се много више користи језик поезије, слика и симбола да би се изразио дубљи смисао близак општем животном искуству. Тако је, по Енциклопедији, Бог „појам који се не може дефинисати ... Биће (Суштина) ... које је све створило, а само се не састоји од створене материје ... његова особина није створеност, него нествореност, непроузрокованост, само-

божанство, апсолут (Ђосић 2008). Наведени примери показују разлику у правописној норми која се огледа у употреби великог слова. Данас је одступање од прописане норме у употреба великог слова нарочито карактеристично за сакралне текстове, и то не само за речи које означавају базичне верске појмове, него и за многе друге речи из црквене, религиозне и теолошке сфере.

битност ... Његово постојање је чињеница којој није потребно никакво разјашњавање ... а сазнати Бога значи открити га на извору сопственог постојања“. На сличан начин објашњава се појам Свете Тројице: „Бог је једна суштина у три испостаси, а ми не можемо знати шта је Бог, него само да Бог јесте“ и сл. У сакралном дискурсу Енциклопедије о Богу препознатљив је језик јеванђеља и апостолских посланица (исп. Јанарас 2004: 29–32) са појмовима као што су: *Једносуитни* и *Троиспостасни Бог*, појмовима којима се прави разлика између суштине и испостаси да би се лакше представило искуство Божијег откровења, па је Бог црквеног искуства Један (једне суштине) и Тројичан (трију испостаси или лица) (нав. дело: 45–46).

5.0. У световном поимању 'бога' и реализацијама значења ове лексеме, осим проширених значења: *бог 3*, *бог 4*, одражавају се многи видови народне религије и православне духовности са скоро свим аспектима значења овог симбола, наведеним и опширно обрађеним у чланку ове енциклопедијске одреднице (онтолошко, гносеолошко, аксиолошко, естетичко, социолошко и психолошко значење).

5.1. Тако се у народној духовности, као и у енциклопедијској одредници, Бог поима као суштина по себи: *Бого је Бого* (под *бого*); као врховни творца свега што постоји и као врховни господар:

У почетку створи *Бог* небо и земљу; *Бог ...* је створио свијет и све што је у њему, он је ... господар неба и земље (под *бог 1*); Премудро замисли свемир вишњи *Бого* (под *бого*).

У значењу лексеме *бог* реализује се и аксиолошко значење у виду свести о врхунској вредности овог симбола и о његовој свемоћи, па се овај појам употребљава као мерило моћи и вредности у личној и социјалној сфери:

Он је сад мој *бог*; Он је *бог* у касаби; Банка је *бог*; Многима је трбу *бог*; Новац му је *бог* (под *бог 1. 1* и *4*)).

Естетичко значење овог симбола засновано је на свести о савршенству бога и његовог лика, а реализовано је у смислу врхунске умешности, савршенства у обављању неке делатности или овладавању неком вештином:

Бетовен је *бог* музике; Он је просто *бог*; Ти си *бог* за *то* (под *бог 1. 2*)), као и у дериватима *боголик* и *боголичан*.

Психолошко значење реализује се у виду свести о богу као симболу поверења и љубави:

Ви сте ... *бог* у нашој кући (под *бог 1. 3*) и у сложеницама *богољубац* и *богољубље*.

5.2.0. У реализацији значења лексеме *бог* и у оквиру појединачних семема и у оквиру бројних фразеологизама и устаљених обрта, као и код њених деривата, могу се, са мање или више потврда, наћи сва три полазишта за веровање у Бога, представљена код Јанараса (2004: 15–22).

5.2.1. Прво религијско полазиште, које, по Јанарасу, пружа сигурност, окрепљује човека у његовој слабости и умирује његове страхове (нав. дело: 15–16), у значењу лексеме *бог* није се реализовало у виду култа, ни строгих церемонија којим се у црквеној сфери општи са божанством и постиже његова милост, него у различитим видовима непосредног обраћања богу у свакодневним животним ситуацијама. Тако се, осим примера *молити се Богу* (под *бог 1*), јављају бројни примери у којима се човек обраћа и моли Богу као блиској особи, као оцу, родитељу и старатељу (значења под *бог 2*). Ово значење, које одражава социолошко значење симбола, представљено је у 9 тачака под словима и реализовано је углавном у фразама, карактеристичним за одређене говорне чинове: благосиљање, заклињање, преклињање, заклетву, клетву, уверавање, братимљење, сестримљење, као и за изражавање различитих осећања и расположења: надања и уздања у успех, задовољства, олакшања, неизвесности, сумње; затим се реализује екскламативна употреба на почетку казивања о великим догађајима, у страховању, жељи да до нечега не дође, у проклињању и др. У исти круг значења спадају и примери употребе хипокористика *бого* и *бога* у народним говорима, у различитим ситуацијама при помињању бога:

Мили *Бого*; Молити се добром *Боги*; Шта је *Бога* дала; Лозу нашу *Бого* благослови, као и изрази: *бого*, *бого моја*, *бого вољени*, *бого драги* за изражавање дивљења, чуђења и сл.

5.2.2. Бог се у народном поимању доживљава и као врховни судија пред којим се одговара за почињена дела, па се јављају примери у којима се реализује религиозна народна етика:

Одговарати пред *Богом*; *Бог* ти је узео све твоје (под *бог 1*); Не даде *Бого* (под *бого*);

затим у сложеницама из црквене и световне сфере различитог нормативног статуса са негативним значењем: *богогрдник*, *богопсовац*, *богомрзац*, *богхулан* и др. Избледело значење ове речи са смислом одговорности и почињеног греха и њено симболичко значење потврђује и

веома велики број употребе лексеме *бог* у фразеологизмима и устаљеним изразима: *бацати се на бога камењем, отићи богу на истину, на правди бога, на силу бога, не ваљати ни богу ни људима, не дати ни богу тамјана, видети свога бога, красти богу дане* и др. У значењима ове лексеме или у њеном творбеном гнезду реализује се и значење заповести и обавезе који су угодни Богу: *богоборац, богомдан, богомољац, богоугодник* и израз са избледелим значење: *питај бога*.

5.3. Друго полазиште, које се огледа у обраћању Богу у виду тражења истине и жеђи за знањем, а које се артикулише у богословљу (теологији) (нав. дело: 16–18), није се сачувало у значењу лексеме *бог*, али се смисао у избледелом значењу сачувао у изразу: *бог свети зна*.

5.4. Треће полазиште за веровање у Бога, по Јанарасу, је лични однос, а засновано је на историјском предању јеврејског народа по коме се Бог указује, открива човеку, па као сваки истински однос заснива се на вери – поверењу (нав. дело: 18–19). Оно се у значењу лексеме *бог* реализује поистовећивањем Бога са Исусом Христом (значење *бог 3*), сачувано у народним песмама:

Свети Јован крстио *Бога*; Младинче св. Марије наш *Бог*.

Смисао веровања у Бога, у његову личност, смисао поверења и жеље за личним односом са њим (исп. нав. дело: 24–26) чува се у многим изразима са избледелим значењем: *бог с нама, бог и душа, богом братимити / сестримити, богом кумити, благи боже, боже заклони / саклони, боже ме прости, боже ме сачувај, буди бог с нами, како је милом богу воља* и др.

Поистовећивање Бога Оца и Бога Сина је и лексикализовано, па се и у Речнику и у Енциклопедији јавља лексема односно одредница *господ*. И у црквеном и у световном језику лексема *господ* употребљава се у значењу Бога или Исуса Христа, дефинисана у Енциклопедији као „име Божје које се често среће у Библији ... подједнако се односи и на Бога Оца и на Бога Сина“, док се у Речнику САНУ даје и следећа информација о употреби ове речи у световном језику: „у свечанијем, експресивном говору ... често ради појачавања значења“, са примерима:

Господ нека учини што му је драго; *Господ* (Бог) Саваот; *Господу* се молити, или пример са екскламативном употребом: *Хвала Господу Богу*.

Ово поистовећивање Бога и Исуса Христа у световном језику се одразило на дефинисање речи *богомајка* и *богомати* као „мајка божја“ односно мајка *бога 3* (Исуса Христа), јер примери показују да је у пи-

тању Богородица. Сакрално значење речи *Господ* „Бог господар анђела, небеских тела и природних стихија“, дато у Енциклопедији, није потврђено у световном језику.

6. Одредница *Богородица* у Речнику је представљена у краћем чланку: „према хришћанском учењу, мати Исуса Христа, сина божјег“, док је у Енциклопедији овој одредници, чије је значење дефинисано као „мајка Господа Исуса Христа ... символ духовности и побожности“, посвећен већи чланак него одредници *Бог* и на поетски начин је истакнут њен симболички значај и значење. По патристичкој традицији то је „непорочна Дјева Марија“ која је „неизрециво родила Бога Логоса“. У црквеној поезији она се назива „панкосмичка светлост, увек светлећа светлост која не залази, која је хармонија душе Логоса, неприступачна светлост у којој станује сам Бог“. Њену важност у православљу, по Енциклопедији, показује и завршетак молитве на литургијама: „Једнородни Сине и Слово Божје бесмртан си, а изволео си да се ... оваплотиш од свете Богородице и Приснодјеве Марије и непроменљиво си постао човек“ (под Богородица).

7. Кад је у питању лексема *апостол*, у лексикону савременог језика реализована су оба религијска односно црквена значења дата у Енциклопедији: *апостол 1* „сваки од дванаест Христових ученика“ и *апостол 3* „богослужбена књига православне цркве која садржи дела и посланице апостола“, као и исте лексеме њеног творбеног гнезда: *апостолат*, *апостолство* и *апостолски*. Међутим, у примарном значењу речи *апостол* у савременом језику није реализовано њено опште значење дефинисано у Енциклопедији ’посланик, благовесник’, чији је смисао пренесен на дванаесторицу првоизабраних Христових ученика, јер се њихова улога у сакралној сфери прима и перципира духовно. У световној сфери та улога се перципира у смислу ’борца, поборника христовог учења’, што је мотивисало ново световно значење *апостол 2* „проповедник, одушевљен поборник, следбеник (неког учења, мисли, покрета и сл.)“ и његову честу употребу у савременом језику, у публицистичком и политичком дискурсу:

Апостол социјалистичког учења; Идеје налазе својих *апостола*; Нови друштвени *апостоли* ругају се савременој науци; Песник гласовити *апостол* љубави; Правити се *апостолима* слоге; Бити *апостол* лепога и доброга; Он је највернији Матошев *апостол*.

Из овог значења и његових конотација деривирани су лексеме творбеног гнезда: *апостолисати*, *апостоловати*, *апостолички*, *апостолџија*, *апостолић*, *апостолчић*, *апостолица* и *апостолка*. Деминути-

ви *апостолић* и *апостолчић* са негативном конотацијом потврђени су примерима из фолклора:

Апостолићи, ђаволчићи! сви ли сте једнаци (каже баба калуђерима који траже милостињу), НПр Врчевић и из полтичког дискурса.

Облици *апостолица* и *апостолка* „жена апостол 2“ потврђени су у публицистичком и књижевном дискурсу, такође са негативном конотацијом:

Влада, скрбљива *апостолица* класицитета; *Апостолка* мржње и кућног рата.

8. На сличан начин се огледају разлике у значењу и проширивање значења код одреднице *јеванђеље*.

У световном језику реализује се примарно црквено значење лексеме *јеванђеље* са смислом који је дат у Енциклопедији, али се не реализује опште значење ове лексеме наведено у Енциклопедији „блага вест о спасењу човека кроз Исуса Христа“. Међутим, из њега на основу смисла 'вера у спасење', као принцип деловања, развило се ново значење у световном језику, представљено као *јеванђеље 2* „етички принцип по коме се неко управља, оно у шта се верује као у свето, закон, догма“, па се реализују примери типа:

Речник ... нам је био тада као *јеванђеље*; Прокрчити пут новом друштвеном *јеванђељу*.

Лексеме овог деривационог гнезда засноване су само на црквеном значењу, па имамо деривате: *јеванђелист(а)*, *јеванђелистар* „изборно јеванђеље, литургијска књига у којој су скупљени одломци из јеванђеља који се читају или певају недељом или већим празницима“.

9. Сам чин исповедања, као једна од светих тајни, у световном језику се именује са више лексема него у сакралном језику. Основно црквено значење самог чина исповедања, у Енциклопедији, као и остала три значења која се реализују и у лексемама савременог језика, представљено је под одредницама *исповедник* и *исповест*, док су у световном језику та значења представљена под три одреднице: *исповест / исповед*, *исповедати (се)* и *исповедити (се)*, чији деривати *исповедан*, *исповедаоница*, *исповедилац*, *исповедитељ*, *исповедник*, такође, реализују црквена значења. Полисемне структуре наведених лексема у савременом језику и лексеме *исповедник* у сакралном језику различито су организоване и њихова значења су различито рангирана у Речнику и Енциклопедији. У оквиру значења наведених црквених лексема у све-

товном језику реализовано је основно значење, које је у Енциклопедији представљено под *исповест*, док је код лексема *исповедати* и *исповест* у Речнику реализовано и значење 'исповедање вере', представљено у Енциклопедији под *исповедник*, али и као посебна двочлана одредница *исповедање вере*. Само значење *исповедник* 3 „назив за светог ... који није скончао мучеником него природном смрћу“ из Енциклопедије није потврђено у наведеним примарним одредницама световних лексема, али су оне прошириле значење са смислом 'признање неког свог поступка и искреног кајања'.

10.1. У претходном излагању је показано да црквена лексика у речнику савременог српског језика заузима значајно место и да њен развој тече под утицајем процеса карактеристичних за световни језички комплекс, али да су њена и примарна и деривирана значења утемељена на богослужбеном језику и да чувају елементе изворног православља са свим његовим верским полазиштима. Разлике у реализацији значења разматраних примера црквене лексике у световном и сакралном језичком корпусу одражавају разлике између поливалентности функционалних стилова динамичнијег световног језичког комплекса, који одговара актуелним изазовима савременог живота, и затвореног сакралног комплекса, који се развија у складу са традиционалним потребама теологије, аскетике и црквене културе. Лексика из домена богослужбеног стила у световном језику задржава своје изворно симболично значење које се континуирано предаје и прима срцем и душом, и које своју поетску семантику чува на различите начине, често и у виду фразеологизама са избледелим значењима.

10.2. Теолошки аспекти црквених речи нису се реализовали у световној сфери, јер су удаљени од народног поимања вере и религије и од народне православне духовности. Данас, када је у православљу религија препуштена само индивидуалном убеђењу, функција теологије се своди на очување богослужбених обреда и спољашњих форми религије (Јанарас 2004: 238). Покушај православне цркве да литургијским искуством и богословском речи избори свој равноправни статус са другим владајућим идеологијама нема одговарајуће ефекте на јавној друштвеној сцени развијених цивилизација.

10.3. Међутим, разматрани примери реализације значења црквених речи у савременом српском језику, и уопште бројно присуство тих речи у савременом корпусу и њихов семантички и творбени потенцијал, представљени у Речнику САНУ, показују да православно литургијско предање као „зрно пшенично положено у плодну земљу“ чува и увелико артикулише основне духовне, емотивне и етичке вредности носилаца

савременог српског језика и баштиника православне културе и духовности (исп. нав. дело: 239–240). Показано је како црквена лексика проширивањем својих значења прати развојне процесе световног језичког комплекса обogaћујући семантички и творбени потенцијал лексикона савременог српског језика.

О РЕЧИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (творбени и лексикографско-лексиколошки аспекти)

Резиме

У монографији су представљени резултати истраживања лексике српског језика у последње три године, и то из области творбе речи, лексикографије и лексикологије.

1.0. У домену творбе разматрана су најновије појаве у творби речи, углавном на примерима из електронског корпуса нових речи Ћ. Оташевића, при чему је дат преглед творбених процеса у најновијем периоду развоја лексике српског језика, као и преглед по врстама речи, а затим су детаљније истражене творенице са префиксима *не-* и *анти-*, сложене са творбеним елементима у значењу квантификације, творба нових речи од властитих именица, као и неке најновије појаве у промени значења лексике српског језика.

1.1. У прегледу најновијих процеса у творби речи, са морфолошког, семантичког, социолингвистичког и нормативног становишта утврђено је да се лексички фонд српског језика најновијег времена богати на више начина: увођењем нових речи за нове реалије и појмове из различитих области (*банкомат*, *ваучеризација*, *хакер*, *хакерски*, *хаковати*, *причаоница* са значењем 'ћаскаоница', *радараци*), позајмљивањем речи и творбених форманата из других језика, активирањем постојећих творбених модела, а у мањем обиму и променом значења речи. Запажена је појава појачане детерминологизације, при чему се овако прегруписавање термиолошке лексике у фонд опште лексике реализује у виду веома развијених творбених гнезда, нпр. речи из традиционалне и алтернативне медицине. Даље се интензивно одвија процес жаргонизације, а у деривацији је запажена продуктивност суфикса и суфисоида страног порекла, типа: *-фоб(ија)* (*акрофобија*, *албанофоб*, *албанофобија*), *-филија*, *-оидан* (*амебоидан*, *аристократоидан*, *брзоидан*, *кретеноидан*), као и

повећана адаптираност страних речи испољена у развијеним творбеним гнездима. Продуктивност моционих суфикса повећана је у сфери женских занимања и у сфери носилаца својстава, активности, поступка.

Лексички фонд у најновијој фази развоја знатно се проширује творбеним процесима префиксације и композиције у виду сложеница и полусложеница са префиксима и префиксоидима страног и домаћег порекла. Продуктивност одређених творбених типова појачана је и процесима хибридикације, што је илустровано отвореним творбеним низовима, са многим формантима: *а-*, *анти-*, *алко-*, *аеро-*, *авио-*, *агро-*, *аква-*, *арт-*, *архи-*, *ауто-*, *без-/с-*, *био-*, *ван-*, *велико-*, *видео-*, *високо-*, *више-*, *де-*, *евро-*, *еко-*, *електро-*, *енерго-*, *етно-*, *идејно-*, *кратко-*, *мало-*, *мега-*, *међу-*, *изван-*, *једно-*, *југо-*, *квази-*, *контра-*, *мулти-*, *над-*, *нарко-*, *наци-*, *не-*, *нео-*, *неуро-*, *ниско-*, *ново-*, *од-*, *опште-*, *полу-*, *порно-*, *пост-*, *пра-*, *прво-*, *пред-*, *пре-*, *про-*, *против-*, *прото-*, *псеудо-*, *психо-*, *радио-*, *раз-*, *само-*, *све-*, *хипер-*, *социо-*, *средње-*, *супер-*, *ТВ-*, *транс-* и *ултра-*.

1.2. У прегледу творбених процеса по врстама речи показано је да су најновији и најпродуктивнији процеси захватили највише именице, затим придеве и прилоге настале конверзијом од придева, док се код глагола они појављују у знатно слабијем виду. Запажено је да у творби именица преовлађује процес деривације, а јавља се и комбиновани начин творбе: деривације и композиције, префиксације и композиције, као и префиксално-суфиксална творба. У деривацији именица уједначено се интензивирају процеси мутације, модификације и транспозиције. Међутим, иновације се јављају и у основном делу твореница било да се њиме именују нове реалије из савременог окружења било да се неке групе речи, мимо досадашњих правила, уводе у одређене творбене типове без ограничења. Међу новим именицама налазимо бројне групе са значењем ималаца занимања и носилаца особина, затим велики број апстрактних именица и њима блиских глаголских именица, док су нешто малобројније именица са значењем ствари, предмета и др. конкретних реалија. Евидентно је проширивање деминуције на семантичке типове именица које нису подложне овом типу творбе, при чему се уместо позитивне конотације хипокористичног типа све више употребљавају са негативном конотацијом ироничног типа. Велики број новонасталих глаголских именица и неких апстрактних именица, нпр. деривата са суфиксом *-изација*, указују на континуитет појачане тенденције процеса номинализације и у најновијем развоју српског језика.

Код новонасталих придева евидентни су сви продуктивни типови творбе, а иновације се јављају у проширивању дистрибутивног потенцијала основа било да се ради о дериватима или сложеницама. У

придевској творби евидентне су иновације и на плану увођења и продуктивности суфикса страног порекла типа *-оидан*: *амебоидан*, *аристократоидан*, *кретеноидан*, који се у корпусу нових речи везује само за основне страног порекла. Велики број нових придева настао је композицијом или комбинованом творбом.

У творби прилога, осим деадјективних конверзива, јављају се примери десупстантивног порекла, настали универбизацијом од предлошко-падежних синтагми, што је мотивисано језичком економијом: *индексно* 'путем индекса', *скицозно* 'у виду скице', *филмично* 'путем филма' и сл. Новонастали прилози, без обзира на начин творбе, најчешће се употребљавају уз придеве у функцији модификације значења или се као предикативи јављају у лексичком језгру предиката.

Иновације код глаголске лексике јављају се у знатно мањем броју и крећу се у оквиру регуларних творбених типова, при чему ни у погледу творбених елемената ни творбених типова не појачавају продуктивност ни отвореност парадигматског низа. Већи број припада околиналним десупстантивног образовања и они илуструју идиолекатску креативност у коришћењу творбених потенцијала, типа: *рогљати се*, *искурирати*, *табуисати*, *брежуљкати се*, *истигрити се*, *наклавирирати се* и сл. Мањи број показује настављање тенденције деминуирања глагола. Примери десупстантивних глагола, типа: *амбасадоровати*, *аматериизирати се*, *фашизирати*, *шанковати* и сл., представљају иновације и са социолингвистичког и са творбеног становишта. Са творбеног становишта ови примери могу иницирати продуктивност новог творбеног типа глагола: извођење глаголских деривата од неизведених именица ималаца занимања или вршилаца радње, најчешће страног порекла, које улазе у српски језик са новим занимањима.

1.3. Истраживање твореница са префиксима *не-* и *анти-* са семантичког, функционално-стилског и нормативног аспекта показало је да су ова два форманта конкурентна у семантичком пољу негације, супротности и супротстављености. Запажено је да у семантичком пољу негације и супротности доминира домаћи префикс *не-*, а у семантичком пољу супротстављености страни префикс *анти-*, који то значење реализује примарно. Код овог творбеног типа уочено је јачање процеса хибридизације. На основу дистрибуције разматраних префикса закључено је да се квантитативни учинак хибридизације одражава позитивно на стабилизацију лексичке норме српског језика и његових функционалних стилова. То се огледа, пре свега, у одржавању превласти домаћих творбених елемената над страним, као и у процесима регулације прегруписавања новонастале идиолекатске и супстандардне лексике у

стандардну лексику. Тако је већ сада евидентна стабилнија употреба разматраних новонасталих префиксала у струковном језику, професио-лектима и на стилском плану. На стилском плану новонастале маркиране творенице са префиксима *не-* и *анти-* функционишу као јединице са ефектном стилематском снагом, при чему негирани префиксали најновијег периода одржавају континуитет са лексичким слојевима српског језика из ранијих периода.

1.4. У истраживању сложенице са домаћим препозитивним елементима у значењу квантификације: *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *полу-*, *пре-* и *средње-* показано је да повећану продуктивност и појачани процес хибридикације, у односу на досадашње стање, показује интензификатори *пре-* и *високо-*, и то у придевским и прилошким сложеницама. У овом значењском и стилском пољу, у корпусу нових речи све више их потискују творбени конституенти страног порекла, типа: *мега-*, *мулти-*, *ултра-*, *хипер-*, који се спајају и са домаћим речима, и који појачаним процесом хибридикације обезбеђују себи место у лексичком систему српског језика. Запажено је да се са творбеним процесима интензификације паралелно одвијају и творбени процеси деинтензификације, што се у корпусу нових речи најбоље потврђује продуктивношћу деинтензификатора *полу-*. Овај деинтензификатор представља најпогодније језичко средство за исказивање неизвесности која се у нашој друштвеној реалности непрекидно појачава. Творбени потенцијал деинтезификатора *ниско-* и *средње-* засведочена је невеликим бројем примера.

1.5. На основу општег прегледа нових твореница од основа властитих имена утврђено је повећавање њиховог броја и појачана продуктивност појединих творбених типова, што је условљено наглим променама и збивањима у области друштва, језика и културе. Продуктивни творбени типови у апелативизацији лексике реализују се у деривацији, док су други, префиксални и префиксално-суфиксални типови творбе заступљени мањим бројем примера или појединачним случајевима. Најпродуктивнији творбени тип од имена земаља и народа представљају именички деривати са суфиксом *-изација*, који су као апелативи са негативном конотацијом карактеристични за политички дискурс и публицистички стил. Од презимена и личних имена најпродуктивнији је творбени тип придевских и прилошких деривата са суфиксом *-ски/-чки* (*-овски/-евски*). Деривати изведени од имена историјских личности реализују значења са негативном конотацијом и карактеристични су за политички дискурс. Деривати изведени од домаћих и страних презимена и имена из сфере уметности показују широку заснованост духовности и културе носилаца српског језика на узорима националних и универ-

залних вредности. Ови деривати карактеристични су за интелектуални дискурс и научни стил и реализују позитивно значење.

1.6. У монографији је показано како процеси десемантизације и трансемантизације утичу на промену значења речи која се на формалном плану испољава у виду нове, нетипичне лексичке спојивости. Анализом примера са глаголима физичког деловања, типа: *уздрмати, извући, срушити, ударити, докопати се, однети, инсталирати* и *носити*, утврђено је да наведени актуелни семантички процеси, уз метафоричну деривацију, условљавају и другачији хијерархијски распоред централних и периферних улога у односу њихову типичну уређеност у основним, примарним значењима ових глагола. На синтаксичко-семантичком плану ове промене се реализују у неагентивној форми исказа, са промењеним денотативно-семантичким обележјима актаната у односу на њихова типична обележја, карактеристична за активну дијатезу.

1.7. На основу истраживања творбених процеса на корпусу нових речи дошло се до следећих закључака.

Електронски корпус нових речи Ђ. Оташевића по свом узорку представља углавном секундарну лексику: неологизме, оказионализме и потенцијалну лексику, лексику која у језичком стварању представља неку врсту индивидуалне креативности и „експериментисања“ са творбеним, морфолошким и семантичким потенцијалима српског језика, и то како у сегменту домаћих, тако и у сегменту позајмљених творбених елемената. Примери су у највећем броју стилски маркирани и припадају жаргонској и супстандарној лексици, лексици субјезичких идиома.

Лексика у сегменту позајмљивања показује повећану способност адаптације, што се у њеном усвајању од стране носилаца српског језика јавља као природна реакција на јачи прилив интернационализма и англицизама, који се прихвата као легитиман начин обогаћивања лексике српског језика. Показано је да појачани процес хибридикације умањује ефекат актуелног процеса интернационализације лексике, чиме се у српском језику, поред осталих начина, одржава доминација домаћих елемената над страним. Истовремено, оба процеса напоредо стварају повољне услове за стабилнији развој српског језика, чинећи га отвореним за иновације у свим сегментима духовне и материјалне културе и богатијим за функционално-стилско и идиолекатско варирање.

У прегледу творбених типова и форманта показано је и одржавање континуитета лексичких иновација започетих и запажених у ранијем периоду језичког развоја, од 60-их год. до краја 20. века. Међутим, у односу на наведени период, корпус нових речи показује убрзани пораст

лексики одређених творбених типова, броја типова серијских образовања са домаћим, а пре свега, са страним творбеним елементима, као и неограничену могућност стварања потенцијалне лексике у попуњавању њихових отворених низова. Све ово указује на проширивање потенцијала спојивости творбених елемената и на смањење дистрибутивних ограничења у њиховом комбиновању.

Уопште, запажено је да велики број нове лексике настаје у појачаним процесима интелектуализације и жаргонизације, процесима који у најновијем језичком развоју теку паралелно и без оштрих граница и чије се међусобно приближавање јавља као последица урбанизације језика. Улога процеса урбанизације у актуелном и даљем језичком развоју заслужује посебну пажњу и може бити предмет разматрања будућих истраживања. Продуктивност истих творбених типова у процесима интелектуализације и жаргонизације још више замагљује, иначе, нестабилне границе међу функционалним стиловима и језичким идиомима. Проток лексике између различитих функционалних стилова и на релацији престижни – непрестижни идиоми знатно се убрзава, чиме се у перспективи даљег развоја стварају повољнији услови за стабилизацију лексичке норме. Појачани процеси хибридизације и интернационализације стварају повољне услове за стабилнији развој српског језика, чинећи га отвореним за иновације у свим сегментима духовне и материјалне културе.

Најновије тенденције у развоју лексике српског језика показују да лексички ниво представља средиште језичке надградње, која се означава термином „интелектуализација језика“, а сама језичка надградња у својим главним токовима заснива се на аутентичним домаћим језичким моделима и потенцијалима, без обзира на појачано лексичко позајмљивање.

2.1. У монографији су, на примерима из Речника САНУ, представљени лексикографски поступци у обради граматичких речи. Установљено је да се за сваку врсту речи посебно могу дефинисати одређени лексикографски поступци, и да се недоследности у лексикографском опису јављају због проблема у одређивању примарне функције и значења појединих врста граматичких речи, као и због препознавања конверзије која се, код ових врста речи, јавља као најпродуктивнији творбени процес и која условљава промену функције и прелазак одређене лексичке јединица у нову врсту речи.

2.2. Статус заменичких речи и њихове семантичке и синтаксичке карактеристике представљени су на примеру заменице *сам*, *-а*, *-о* и неутрумских облика показних заменица *то*, *ово*, *оно*. Утврђено је да су

заменице граматикализоване јединице којима се, осим исказивања општих смислова, успоставља семантичка кохеренција на синтаксичком и текстуалном плану. Зато би и заменице, као и друге функцијске речи, ваљало и у граматицима и у научној елаборацији представљати и као синтаксичке, а не само као морфолошке јединице језика.

2.3. У интегралном приступу глаголима визуелне перцепције, на примерима употребе глагола *видети* и *гледати* из Речника САНУ, утврђено је да ови глаголи представљају типичне глаголе визуелне перцепције, јер у својим значењима и функцијама реализују све четири серије, карактеристичне за перцептивне глаголе, а под одређеним семантичким, морфолошким и синтаксичким условима још две серије, али са различитом дистрибуцијом и бројем потврда. Употребе двовидског глагола *видети* немају дистрибутивних ограничења и његово значење реализује се у свих шест серија, па се овај глагол може сматрати прототипичним представником глагола визуелне перцепције.

3.1. Један део истраживања посвећен је црквеној лексици и њеном статусу у лексикону савременог српског језика, и то на примерима из Речника САНУ. Истраживање је показало да црквена лексика представља значајан слој општег лексичког фонда савременог српског језика и његовог творбеног и семантичког потенцијала. Као део општег лексичког система, она у свом развоју прати актуелне промене не само у световној, друштвеној него и у црквеној, духовној сфери. У савременим условима њен развој изван црквеног језика иде у сусрет актуелним процесима у језику православне цркве, чиме се стварају реалне претпоставке за међусобно приближавање црквеног језика и савременог српског језика.

3.2. У анализи значења лексема: *Бог, Господ, апостол, јеванђеље, исповест, исповедати / исповедити* показано је да црквена лексика у речнику савременог српског језика заузима значајно место, и да њен развој тече под утицајем процеса карактеристичних за световни језички комплекс. Међутим, утврђено је да су и примарна и деривирани значења црквене лексике утемељена на богослужбеном језику и да чувају елементе изворног православља у свим његовим верским полазиштима. Разлике у реализацији значења разматраних примера црквене лексике у световном и сакралном језичком корпусу одражавају разлике између отворенијег и динамичнијег световног језичког комплекса, који одговара актуелним изазовима савременог живота, и затвореног сакралног комплекса, који се развија у складу са традиционалним потребама теологије, аскетике и црквене културе. Лексика из домена богослужбеног стила у световном језику задржава своје изворно симболично значење

које се континуирано предаје и прима срцем и душом, и које своју поетску семантику чува на различите начине, често и у виду фразеологизама са избледелим значењима.

ON WORDS IN THE SERBIAN LANGUAGE
(word-formation, lexicographical and lexicological aspects)

Summary

This monograph presents the results of various studies of Serbian lexis which were conducted over the last three years in the fields of word-formation, lexicography and lexicology.

1.0. In the domain of word-formation, we dealt with current issues, based for the most part on the electronic corpus of neologisms compiled by Đ. Otašević, by giving an outline of word-formation processes in Serbian lexis in the most recent period of its development, as well as an overview of word-formation processes organized according to word-classes, followed by a detailed examination of words derived from negative prefixes *ne-* and *anti-*, compounds containing formatives expressing quantification, new word-forms derived from proper nouns, as well as certain recent instances of changes in word meaning within Serbian lexis.

1.1. In the outline of the most recent processes in word-formation, presented from the morphological, semantic, sociolinguistic and normative aspect, we have pointed out that the newest layer in the Serbian lexical fund can be enriched in the following ways: by an introduction of new words for naming new objects and concepts from different fields (e.g. *bankomat*, *vaučerizacija*, *haker*, *hakerski*, *hakovati*, *pričaonica* meaning 'chat room', *radarac*), by lexical borrowing as well as by borrowing affixes from other languages, by activating the existing word-formation types, and to a lesser degree by the changes in word meaning. We have noticed the occurrence of intensified determinologization, where the shifting of terminological vocabulary into the general lexical fund is realized in the form of highly developed derivational paradigms like, for example, terms related to traditional and alternative medicine. This process is followed by an intensive process of jargonization, while the accompanying derivation is marked by the use of highly productive suffixes and suffixoids of foreign origin, such as: *-fob(-ija)* (e.g. *akrofobija*, *albanofob*, *albanofobija*), *-flija*, *-oidan* (e.g. *ameboidan*, *aristokratoidan*, *brzoidan*, *kretenoidan*), as well as an increased number of

adapted words of foreign origin occurring in diversified derivational paradigms. The productivity of suffixes denoting an occupation is increased in the set of words denoting women's occupations as well as in the one denoting the persons that have the quality mentioned or the persons who carry out the action of the verb.

The lexical fund of Serbian in the most recent stage of development has been considerably extended by word-formation processes such as prefixation and composition, resulting in the forms of compounds and semi-compounds with prefixes and prefixoids of both foreign and native origin. The productivity of particular word-formation types has risen due to processes of hybridization, which can be illustrated by word-forms containing many different word-initial formants, such as the following: *a-*, *anti-*, *alko-*, *aero-*, *avio-*, *agro-*, *akva-*, *art-*, *arhi-*, *auto-*, *bez-/s-*, *bio-*, *van-*, *veliko-*, *video-*, *visoko-*, *više-*, *de-*, *evro-*, *eko-*, *elektro-*, *energo-*, *etno-*, *idejno-*, *kratko-*, *malo-*, *mega-*, *među-*, *izvan-*, *jedno-*, *jugo-*, *kvazi-*, *kontra-*, *multi-*, *nad-*, *narko-*, *naci-*, *ne-*, *neo-*, *neuro-*, *nisko-*, *novo-*, *od-*, *opšte-*, *polu-*, *porno-*, *post-*, *pra-*, *prvo-*, *pred-*, *pre-*, *pro-*, *protiv-*, *proto-*, *pseudo-*, *psiho-*, *radio-*, *raz-*, *samo-*, *sve-*, *hiper-*, *socio-*, *srednje-*, *super-*, *TV-*, *trans-* and *ultra-*.

1.2. The overview of word-formation processes according to word-classes has shown that the newest and the most productive processes have mostly been applied to nouns, followed by adjectives as well as adverbs derived from adjectives by means of conversion, whereas verbs are shown to undergo these processes to a much lesser degree. Nominal derivation exhibits steadily intensifying processes of mutation, modification and transposition.

As for newly-formed adjectives, we found evidence of each productive word-formation type in our corpus, while innovations occur in the expansion of the distributional potential of the base in derivatives and compounds alike. Derivation of adverbs, except for deadjectival conversives, is interspersed with formations of substantive origin, which were derived from prepositional phrases by means of univerbization, a process governed by the principle of language economy, e.g.: *indeksno* ('by means of index'), *skicozno* ('as a sketch, sketchily'), *filmično* ('by way of film'), etc. Newly-formed adverbs, irrespective of the word-formation type involved in their production, are predominantly placed before adjectives, in which case they function as modifiers, or else as nominal predicates. Verbal lexis contains far smaller number of innovations, all of which lie within the framework of regular word-formation types, not intensifying the productivity or openness of paradigmatic strings either in terms of constituents or in terms of word-formation types.

1.3. The examination of lexemes containing the prefixes *ne-* and *anti-* from semantic, functional-stylistic and normative points of view has shown

that these two formants are competitive in the semantic field of negation, contrariness and contradiction. Having analyzed the distribution of the above-mentioned prefixes, we drew the conclusion that recent stylistically marked formations with the prefixes *ne-* and *anti-* function as units impregnated with expressive meaning.

1.4. The examination of compounds with native pre-positive elements expressing quantification (*veliko-*, *visoko-*, *nisko-*, *polu-*, *pre-* and *srednje-*) confirms rising productivity and an intensified process of hybridization concerning the intensifiers *pre-* and *visoko-* in adjectival and adverbial compounds. According to the corpus of neologisms, in this semantic and stylistic field they are increasingly substituted by word-formation constituents of foreign origin, such as *mega-*, *multi-*, *ultra-*, *hiper-*, which can also combine with native bases, and which, by undergoing the process of hybridization, secure a place in the lexical system of the Serbian language. It is widely thought that word-formation processes such as intensification run parallel with the reverse process of deintensification, which is corroborated in the corpus of neologisms by a productive deintensifier *polu-*. Derivational potential of deintensifiers *nisko-* and *srednje-* was confirmed by a rather small number of occurrences.

1.5. A general outline of derivatives produced from proper nouns sheds light on the fact that they are becoming more numerous as well as that certain word-formation types are becoming more productive. The most productive word-formation type among units derived from names of countries and nationalities are nominal derivatives with the suffix *-izacija*, and since they represent appellatives with negative connotation, they are characteristic of political discourse and journalistic style. As for noun bases denoting first and last names, the most productive is the word-formation type of adjectival and adverbial derivatives with the suffix *-ski/-čki (-ovski/-evski)*. Derivatives based on names of historical personalities realize their meaning with negative connotation and are typical of political discourse. Finally, derivatives based on native and foreign first and last names of well-known artists are typical of an intellectual discourse and academic style, and they realize their meaning with positive connotation.

1.6. We have shown in this monograph how processes of desemantization and trans-semantization affect the meanings of words, which at a formal level acquire the form of a new, non-typical lexical combinability. By analyzing examples of the use of verbs of physical action, such as *uzdrmati*, *izvući*, *srušiti*, *udariti*, *dokopati se*, *odneti*, *instalirati* and *nositi*, we established the fact that the above-mentioned current semantic processes, together with metaphorical derivation, allow for a different hierarchical order of central

and peripheral roles as opposed to their typical ordering in the basic, primary meanings of these verbs. On a syntactico-semantic plane, these changes are realized in non-agentive form of an utterance, with altered denotative semantic features of participants in relation to their typical features, characteristic of an active diathesis.

1.7. Our analysis of word-formation processes based on the corpus of neologisms enabled us to reach the following conclusions.

The electronic corpus of neologisms compiled by Đ. Otašević represents mainly secondary lexis: neologisms, occasionalisms and possible words, all of which are word-forms to do with linguistic creativity and experimentation with word-formation, morphological and semantic potential of the Serbian language, concerning both native and foreign word-formation elements. Corpus examples are for the most part stylistically marked, typically belonging to substandard lexis and jargon.

Borrowed words have shown greater capability of adaptation, as a result of a natural reaction on the part of the speakers of Serbian to a greater surge of internationalisms and anglicisms, namely, their acquisition being recognized by them as a legitimate way of enriching Serbian lexis. It has been pointed out that the intensified process of hybridization reduces the effect of the current process of internationalization of lexis, whereby the Serbian language system is able to maintain the domination of native over foreign word-formation components. At the same time, both processes are in their own right conducive to a more stable development of the Serbian language, making it more open to innovations in all compartments of spiritual and material culture and more suitable for functional-stylistic and idiolectal variations.

In the overview of word-formation types and formants, we have established ongoing continuity of lexical innovations dating back to an earlier period of linguistic development, namely, from 1960s until the end of the 20th century. However, unlike the time period mentioned, the corpus of neologisms points to the enrichment of lexis belonging to particular word-formation types, a number of types of serial formations with native and especially foreign word-formation components. All this indicates increased potential for combinability of word-formation components, as well as to a reduction in distributional constraints.

On the whole, we have noted that a great number of new forms is created as a result of intensified processes of intellectualization and jargonization, namely, the processes which run parallel in the most recent period of linguistic development and cannot be strictly separated, and whose mutual convergence occurs due to the urbanization of language. The role of the process of

urbanization in present and future linguistic development deserves special attention and should be a subject of great interest to future researchers. Productivity of specific word-formation types in the processes of intellectualization and jargonization obscures even more the already unstable boundaries between functional styles and linguistic idioms. The shifting of lexis between various functional styles and in terms of prestigious – non-prestigious idioms has accelerated considerably, which allows for more favourable conditions for the stabilization of the lexical norm. Intensified processes of hybridization and internationalization create a favourable climate for a more stable development of the Serbian language, making it more open to innovations in all aspects of culture, spiritual as well as material.

The latest tendencies in the development of Serbian lexis confirm that the lexical level represents the core of linguistic super-structure, which is labelled by the term “intellectualization of language“, and the linguistic super-structure itself is based on authentic native language models and potential, notwithstanding the impact of lexical borrowing.

2.1. On the examples taken from the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts, the monograph presents lexicographical procedures in the treatment of grammatical words. It has been established that specific lexicographical procedure can be fixed for each of the word-classes, and that the inconsistencies in lexicographical descriptions occur due to problems in determining the primary function and meaning of certain classes of grammatical words, and also as a result of failing to recognize the process of conversion, which represents the most productive word-formation process among function words and which triggers a change of function and shifting of a particular lexical unit into a new word-class category.

2.2. The status of pronominal words and their semantic and syntactic features have been presented and illustrated by the pronoun *sam*, *-a*, *-o* and the neuter forms of demonstrative pronouns *to*, *ovo*, *ono*. It has been confirmed that pronouns are grammaticalized units which, apart from expressing general meanings, are used in order to constitute semantic coherence at a syntactic and textual level. For that reason, grammars and linguistic studies in general should treat pronouns, as well as other function words, not only as morphological but also as syntactic linguistic units.

2.3. Adopting an integral approach to the verbs of visual perception, illustrated by examples of the use of verbs *videti* (‘see’) and *gledati* (‘watch’), taken from the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts, we confirmed that these words are typical verbs of visual perception, since their meanings and functions realize all four series, characteristic of verbs of perception, and under certain semantic, morphological and syntactic conditions

another two series, but with different distribution and probability of occurrence. The different uses of the verb *videti*, which possesses both perfective and imperfective aspect, do not have any distributional restrictions and their meaning is realized in all six series, so that this verb can be considered to be a prototypical representative of the verbs of visual perception.

3.1. This research was in part devoted to Orthodox religious vocabulary and its status in the Serbian lexicon, using the example sentences taken from the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts. Our analysis has shown that religious vocabulary represents a significant layer of the general lexical fund of the contemporary Serbian language and its word-formation and semantic potential. As part of the general lexical system, it follows the current changes in both secular and religious sphere. Nowadays, its development steps outside of religious language and reaches out towards current processes in the language of the Orthodox Church, which makes solid basis for convergence of religious language and contemporary Serbian language. In the analysis of the words *Bog* ('God'), *Gospod* ('the Lord'), *apostol* ('Apostle'), *jevanđelje* ('Scripture'), *isповest* ('confession'), *ispovedati/ispovediti* ('to confess'), it has been pointed out that both primary and derived meanings of words belonging to religious vocabulary are founded upon the language of church service and that they preserve the elements of authentic Orthodoxy with its fundamental religious tenets. Differences in the realization of meaning concerning the analyzed items of religious vocabulary both in the secular and religious language corpora reflect the differences between a more open and dynamic secular complex and a more reserved sacral complex, developing in order to meet the demands of traditional theology, asceticism and Orthodox culture. The lexis belonging to the language of church service preserves its original symbolic meaning and its poetic semantics in the secular language in different ways, frequently in the form of petrified phraseologisms.

Translated by Tatjana Ružin-Ivanović

ЛИТЕРАТУРА

- Аксарина 2009 Аксарина, Н.А., Зевгма в современной публицистической речи как отражение активных семантических процессов, *Международный научный симпозиум „Славянские языки и культуры в современном мире“*, Труды и материалы, МГУ имени М. В. Ломоносова, Филологический факультет, Москва, 200.
- Алановић 2005 Алановић, М., *Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику*, магистарски рад.
- Апресјан 1995 Апресјан, Ю. Д., *Лексическая семантика*, Избранные труды, том I, РАН, Москва.
- Апресјан 1995а Апресјан, Ю. Д., *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Школа „Языки русской культуры“, Москва.
- Апресјан 2006 Апресјан, Ю. Д., Основания системной лексикографии, *Языковая картина мира и системная лексикография*, Ответственный редактор Ю. Д. Апресјан, „Языки славянских культур“, Москва, 31–160.
- Бајић 2007 Бајић, Р., *Богослужбени језик у српској православној цркви (прошлост, савремено стање, перспективе)*, Београд.
- Белић 1959 Белић, А., Увод, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, VII–XXVI.
- Бугајева 2006 Бугаева, И. В. *Семантические процессы в религиозной лексике* // III Международные Бодуэновские чтения (Казань, 23–25 мая 2006 г.): труды и материалы, Т. 2 / Казан. гос. ун-т; под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева, Казань, 137–140.
- Бугарски 2006 Bugarski, R., *Žargon, Lingvistička studija*, Drugo, prerađeno i prošireno izdanje, Beograd.
- Гадомски 2001 Гадомский, А. К., *Религиозная лексика в словарях русского языка XX вв.*, [w:] red. L. Rožek, *Obraz świątyni w kulturze i literaturze europejskiej. T.2. Cz.2. Prace interdyscyplinarne*, Częstochowa, 251–261.

- Гортан–Премк 1984 Гортан–Премк, Д., Обрада предлога у великим описним речницима, *Лексикографија и лексикологија*, Зборник радова, Нови Сад – Београд, 35–39.
- Грицкат 1983 Грицкат, И., О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци, *Јужнословенски филолог XXXIX*, Београд, 1–41.
- Грицкат 1989 Грицкат, И., Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије, *Јужнословенски филолог XLV*, Београд, 1–26.
- Згуста 1991 Zgusta, L., *Priručnik leksikografije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.
- Ивановић 2007 Ивановић, Н., Принципи формирања и организације корпуса Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (у периоду од 1853. до 1953. године), *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова II, Београд, 53–78.
- Ивић 1979 Ивић, М., О српскохрватским прилозима „за начин“, *Јужнословенски филолог XXXV*, Београд, 1–17.
- Јанарас 2004 Јанарас, Х., *Азбучник вере*, Нови Сад.
- Јовановић 1981 Јовановић, Г., Лексика старијих типова књижевног језика у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, п. о., Београд, 11–15.
- Киршова 1993 Киршова, М., О неким врстама српскохрватских именичких сложеница, *Наш језик XXIX/3–4*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 182–196.
- Клајн 1985 Клајн, И., *О функцији и природи замењивости*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Nova serija. knj. 7, Beograd.
- Клајн 2000 Клајн, И., *Лингвистичке студије*, Београд, 55–75, 76–87.
- Клајн 2002 Клајн, И., Творба речи у савременом српском језику, *Први део, Слагање и префиксација*, Београд.
- Клајн 2003 Клајн, И., Творба речи у савременом српском језику, *Други део, Суфиксација и конверзија*, Београд.
- Кликовац 2004 Kličovac, D., *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd.
- Кликовац 2006 Кликовац, Д., *Семантика предлога*, Друго издање, Београд.
- Ковачевић 2006 Ковачевић, М., О једној специфичној синтаксичко-семантичкој употреби лексеме *то*, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 35/1, Београд, 103–113.

- Кончаревић 2006 Кончаревић, К., *Језик и православна духовност – Студије из лингвистике и теологије језика*, Крагујевац.
- Кунцман-Милер 2004 Kunzmann-Müller, В., Опис заменица у новијој српској граматици, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 33/1, Београд, 55-65.
- Кустова 1998 Кустова, Г. И., Производные значения с экспериенциальной составляющей, *Семиотика и информатика*, Выпуск 36, Москва, 19-40.
- Кустова 2002 Кустова, Г. И., Экспериенциальная сфера и концепт тяжести в русском языке, *Семиотика и информатика*, Выпуск 37, Москва, 116-146.
- Мразовић-Букадиновић 1990 Mrazović, P., Vukadinović, Z., *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Оташевић 2008 Оташевић, Ђ., *Нове речи и значења у савременом стандардном српском језику. Лингвистички аспекти*, Алма, Београд.
- Падучева 1998 Падучева, Е. В., Коммуникативное выделение на уровне синтаксиса и семантики, *Семиотика и информатика*, Выпуск 36, Москва, 82-107.
- Падучева 2000 Падучева, Е. В., Наблюдатель как Эксперимент „За кадром“, *Слово в тексте и словаре*, Москва, 185-201.
- Пешикан 1967 Пешикан, М., О систему заменичких речи, *Наш језик XVI*, Нова серија, Институт за српскохрватски језик, Београд, 245-267.
- Пешикан 1981 Пешикан, М., Даничић – лексикограф и његова обрада функционалних ријечи, *Зборник о Ђури Даничићу*, Београд – Загреб, 277-284.
- Пипер 2005 Пипер, П. и др., *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, у редакцији академика Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, Београд, 830-914.
- Поликарпов и др. 2008 Поликарпов, А. А., Кукушина, О. В., Токтонов, А. Г., Проверка теоретически предсказанных неадериватологических закономерностей данными русской корпусной неадериватологии, *Теория и история славянской лексикографии*, Научные материалы к XIV съезду славистов, Ред. М. И. Чернышева, Москва, 392-426.
- Радовић-Тешић 2009 Радовић-Тешић, М., *С речима и речником*, Учительски факултет, Универзитет у Београду, Београд.

- Ристић–Дугоњић 1999 Ристић, С., Радић-Дугоњић, М., *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд.
- Ристић 1990 Ристић, С., *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 9, Београд.
- Ристић 1999 Ристић, С., Неке карактеристике придева с префиксима *о-* и *по-* у савременом српском језику, *Наш језик XXXIII/1–2*, Београд, 53–63.
- Ристић 2000 Ристић, С., Конкуренција неких лексичких и граматичких средстава у градирању прагматичке квантификације, *Научни састанак слависта у Вукове дане 29/1*, Београд, 223–233.
- Ристић 2003 Ристић, С., Улога конкуренције у регулисању лексичке и функционално-стилске норме, *Конкуренција језичких средстава и језичка норма*, Зборник са скупа: Пети лингвистички научни скуп Бошковићеви дани, Подгорица, 195–206.
- Ристић 2004 Ристић, С., *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*, Монографије 1, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Ристић 2004а Ристић, С., Неки аспекти функционалног раслојавања језика на лексичком нивоу, *Научни састанак слависта у Вукове дане 32/1*, Београд, 147–158.
- Ристић 2004б Ристић, С., Још нека запажања о негацији и негираним именицама, *Научни састанак слависта у Вукове дане 33/1*, Београд, 99–110.
- Ристић 2006 Ристић, С., *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 3, Београд.
- Ристић 2006а Ристић, С., Партикуле као речи у функцији метатекстуалних оператора (*наводно, буквално, дословно, једноставно, просто, напросто*), *Научни састанак слависта у Вукове дане 35/1*, Београд, 205–216.
- Ристић 2007 Ристић, С., Прва лексикографска школа у Институту за српски језик САНУ, *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова I, Београд, 131–149.
- Ристић 2007а Ристић, С., Семантички пасив у деривираним метонимијским значењима глагола са улогом доживљавача (на примерима деривираних значења глагола физичког деловања типа: *стега-*

- ти, стискати, притискати и давити), *Зборник Матице српске за славистику* 71–72, Нови Сад, 445–459.
- Ристић 2007б Ристић, С., Неки аспекти граматичког и семантичког статуса заменичких речи, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1, Београд, 111–122.
- Ристић 2008 Ристић, С., Речи са негацијом у дијалекатском речнику Загарача, *Зборник Института за српски језик САНУ I*, посвећено др Драгу Ћупићу, Институт за српски језик САНУ, Београд, 521–528.
- Ристић 2008а Ристић, С., Корпус Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ са становишта репрезентативности за савремени српски језик, *Српски језик у (кон)тексту*, Књига 1, ФИЛУМ, 407–427.
- Ристић 2008б Ристић, С., Прилог *постепено* као лексички квантификатор, *Јужнословенски филолог LXIV*, САНУ, главни уредник Предраг Пипер, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд, 401–417.
- Ристић 2009 Ристић, С., *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Монографије 10, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Ристић 2009а Ристић, С., Неке најновије појаве у развоју лексике српског језика (на примеру твореница са префиксима *не-* и *анти-*), *Научни састанак слависта у Вукове дане* 38/1, Београд, 27–41.
- Ристић 2009б Ристић, С., Сложенице у корпусу нових речи са творбеним елементима у значењу квантификације, *Српски језик у употреби*, Књига 1, ФИЛУМ, Крагујевац, 125–139.
- Ристић 2009в Ристић, С., Преглед најновијих творбених процеса (по врстама речи), *Српски језик XIV/1-2*, Београд, 77–90.
- Ристић 2009г Ристић, С., Творба нових речи од властитих именица, *Славистика*, Књига XIII, Славистичко друштво Србије, Београд, 307–315.
- Ристић 2009д Ристић, С., О лексикографским поступцима у обради граматичких речи у дескриптивном речнику, *Седми лингвистички скуп „Бошковићеви дани“*, Радови са научног скупа, Подгорица, 29–49.
- Ристић 2010 Ристић, С., Актуелни процеси у промени значења лексике српског језика, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 39/1, Филолошки факултет, Београд, 215–226.

- Ристић 2010а Ристић, С., Статус црквене лексике у корпусу савременог српског језика (на примеру Речника САНУ), *Српска теологија данас* : зборник радова првог годишњег симпозиона одржаног на Православном богословском факултету, 2009, уредник Богољуб Шијаковић, књ. 1, Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета, Београд, 451–459.
- Ристић 2010б Ристић, С., Значења црквене лексике у општем лексикону савременог српског језика (на примерима из Речника САНУ), реферат са Међународног научног скупа Савеза славистичких друштава Србије, Филолошки факултет, Београд.
- Ристић 2011 Ристић, С., Глаголи визуелне перцепције у српском језику, Зборник радова са Петог међународног научног скупа „Српски језик, књижевност, уметност“, књ. 1, ФИЛУМ, Крагујевац, 33–41.
- Самарцић 2006 Самарцић, Т., Реч се у аргументној структури дитранзитивних глагола, *Научни састанак слависта у Вукове дане 35/1*, Београд, 179–192.
- Скларевска 2008 Скляревская, Г. Н., Современная русская лексикография: достижения и лакуны // *Теория и история славянской лексикографии*, Научные материалы к XIV съезду славистов, ред. М. И. Чернышева, Москва, 427–463.
- Скраћенице 2007 Приручник за обраду речничке грађе, штампано за интерну употребу, Београд.
- Станојчић 2004 Станојчић, Ж., Поповић, Љ., *Граматика српскога језика*, Београд.
- Стевановић 1975 Стевановић, М., *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.
- Стојановић 2009 Стојановић, Олга, *Политика* 1. август, 2009, Београд.
- Суботић–Бјелаковић 2005 Суботић, Љ., Бјелаковић, И., Исказивање и типологија агенса у пасивним конструкцијама, *Научни састанак слависта у Вукове дане 34/1*, Београд, 55–69.
- Тафра Б. 2005 Тафра, В., *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Тошовић 2006 Тошовић, Б., Лексичко-граматичко камелеонство, *Научни састанак слависта у Вукове дане 35/1*, Београд, 61–73.
- Ћорић 2008 Ћорић, Б., *Творба именица у српском језику*, Библиотека Књижевност и језик, књига 24, Београд.
- Упутства за израду Речника САНУ, рукопис за интерну употребу.
- Урисон 1995 Урысон, Е. В., Словарная статья местоимения САМ: проблемы описания лексической многозначности, Словарная статья

- местоимения САМЫЙ: лексическая система языка и диахрония, *Теоретическая лингвистика и лексикография: опыты системного описания лексики*, Москва, 82–140.
- Храковски 2000 Храковский, В. С., Диатезы и залого (тридцать лет спустя), *Слово в тексте и словаре*, Москва, 466–474.
- Шведова 1998 Шведова, Н. Ю., *Местоимение и смысл*, Москва.

ИЗВОРИ

- Б92 2009 Б92, Оља Бећковић, Утисак недеље, 26. април (учесници Миодраг Зец, професор економије, Синиша Николић, адвокат и Страхинја Секулић, јавни правобранилац Београда).
- Блиц 2009 Блиц, 3. август, 2009.
- ЕКНР Електронски корпус нових речи Ђорђа Оташевића.
- Енциклопедија 2002 *Енциклопедија православља*, Савремена администрација, Београд.
- Костић 2001 Костић, Ђ., Електронски корпус српског језика, Институт за експерименталну фонетику и Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду.
- Лалевић 1974 Lalević, M., *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod – Sveznanje, Beograd.
- НИН НИН 3017, 23. октобар 2008; НИН 2008 децембар, *Le monde diplomatique* 38, издање на српском језику; НИН 3040, 2. април 2009.
- Политика 4. и 5. април, 1. август 2009.
- Речник МС *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Речник САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Српска академија наука и уметности, Београд.
- Ћосић 2008 Ћосић, П. и сарадници, *Речник синонима*, Корнет, Београд.

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

- англизација лексики српског језика 52, 64
англицизми 159
апелативизација лексики 158
- глаголи визуелне перцепције: *видети*, *гледати* 121–131, 161
актанти и семантичке улоге перцептивних глагола 122
лексичкосемантичке и граматичке карактерике глагола *видети* и *гледати* 128–131
метафорична значења глагола *видети* и *гледати* 125–126
модел активног деловања објекта перцепције 126–127
модел активног деловања перцептивне ситуације 128
модел конверзије глагола *видети* и *гледати* (пасивна употреба) 123–124
модел узајамно-повратних облика глагола *видети* и *гледати* 127–128
моделирање интегралног описа глагола визуелне перцепције 122–128
опште карактеристике перцептивних глагола 121–122
типична ситуација перцепције 122
типични глаголи визуелне перцепције: *видети*, *гледати* 122–131, 161
двовидски глагол *видети* 123–131, 161
модел типичне ситуације визуелне перцепције 122–123
глагол *гледати* 124–131
модел циљне усмерености визуелне перцепције 124
- деинтензификатори 62, 64
деривати 69, 157
дијатеза 76
- експресивна лексика 22, 23, 27, 68, 69
- жаргон 51
жаргонска лексика 18, 22, 32, 159
- заменице *сам*, *-а*, *-о* и *то*, *ово*, *оно* 107–120, 160
анафоричка, детерминативна функција 118
граматикализовано значење 108
деикса усмереног типа 107, 100, 117, 118

- значење издвајања изузимања 118
 значење одређености 107, 100, 118
 лексиколошко-лексикографски аспекти 108
 прагматички аспекти употребе 109
 синтаксички аспекти употребе 108, 109, 160
 спољашња деикса (егзофора) 117
 субјекатска позиција 119
 унутрашња деикса (ендофора) 117
 упућивање на антецедент (анафора) 117
 упућивање на постцедент (катафора) 117
 функција дискурских маркера 109
 заменица *сам* 109–116, 117
 блокирана употреба зменице 114–116
 детерминативна функција 110–113, 118
 дистрибуција и спојивост заменице *сам* 110–111, 112, 113
 заменица *сам* као придевска заменица 108–110
 заменица *сам* као фокалска јединица 114–116
 заменице *сам* у позицији субјекта 114–115
 значења издвајања на прагматичком плану 111, 112–113
 значење издајања на метатекстуалном плану 112–113
 значење истоветности заменица *сам* 111
 значење истоветности ситуације са различитим субјектима 115
 значење истоветности субјекта различитих радњи 114–115
 значење јединствености, јединичности 111
 значење оповргавања 114
 квантификативно значење јединичности, издвајања, изузимања 107, 115–116
 модалне и пресупозитивне компоненте заменице *сам* 111, 112, 114, 116
 модални оквир заменице *сам* 113, 114, 116
 одређени вид заменица *сам* 111
 полисемна структура 110
 прагматске компоненте 112
 пресупозиционе (асертивне) компоненте 114
 унутрашња деикса ендофоричног типа 117, 118
 упућивање на антецедент 117, 118
 функција модификатора глагола (пропозиције) 113–116
 функција модификације 113–116
 неутрумски облици показних заменица *то, ово, оно* 117–119
 анафоричко упућивање 118
 деиктичка употреба 117
 комуникативни аспект употребе 117, 119
 спољашња, демонстративна деикса егзофоричног типа 117, 118
 субјекатска позиција неутрумских облика 119

упућивање на предмете, појаве 118
упућивање на ситуацију 117, 118
чиста деиктичка функција, неререференцијална, демонстративна упот-
реба (просторна и временска деикса) 118–119

интензификатори 61, 64, 158
интернационализми 18, 48, 159
интернационализација 49, 52, 55, 64, 160

квантификатори 51, 52, 63
компоненте значења (семе)
агентивне 80
архисема 95, 97, 98, 100
денотативне 67, 69
идентификационе 81, 82, 95
импликативне 80, 83, 84
интегралне 81, 82
конотативне 54, 67, 68
периферне 75
прагматске 35, 69
пресупозицијске 80
пропозицијске (асертивне) 80
конкуренија језичких јединица 34, 48
конкуренија лексичке и синтаксичке негације 36, 39

лексикографско-лексиколошки аспекти граматичких врста речи 87–106, 160
граматичка / морфолошка спојивост 88
граматичке информације 88, 89–90, 91, 95, 97, 98
достатност дефиниције 88
инваријантно значење 88, 100
конверзија, синтаксичка деривација 90–106, 160
лексикографски метајезик обраде 87–106
лексикографски портрет 88
лексикографски поступци обраде 87–106, 160
лексикографски тип 88
лексичка спојивост 88
лексичко-граматичке карактеристике 87–106
лематска обрада (лематизовање) одреднице 87, 88, 89, 90, 91, 92–106
мрежа конверзије 91
семантичке информације 88
системска обрада 90
стилска маркираност значења 90
технички поступци обраде 87, 92–106

- типска дефиниција 94
- хијерархијска уређеност полисемне структуре 88, 94, 95, 99, 99, 100–106
- хомонимија 91, 92, 99
- концептуална организација 89
 - периферија 89, 99
 - прототипско издвајање основног значења 89
 - центар 89
- основно, примарно значење 93, 98
- степеновање одредница 99
- везници 87, 89, 91, 93, 98–100, 104
- везник *a* 98–99
 - везник *и* 98, 99–100
 - граматичка значења 98
 - текстуални / дискурсни маркери 100
 - типови везничке функције 100
 - устаљене везе са другим граматичким речима 100
- партикуле 87, 89, 91, 93, 94, 97, 101–102, 104
- ево, ено, ето* - презентативи 101, 102
 - на, ипак* 101–102
- предлози 87, 89, 91, 93, 95–98, 104
- граматичко (падежно) значење 97
 - информација о падежу 95, 96, 97
 - метајезичко исказивање релационог значења 95
 - модификација падежног значења 97
 - начини обраде предлога 97
 - предлог *на* 95, 96–97
 - предлог *око* 95
 - релационо значење 95, 97
- прилози 87, 89, 90, 91, 92–95, 104
- временски: *онда* 92, 93
 - деноминални прилози 90
 - заменички 92, 93
 - конверзија код прилога 90, 92, 93
 - месни: *онде* 92, 93
 - начински:
 - одока* 94, 95
 - онако* 92, 93–94
 - типови дефиниција 94
- узвици 87, 89, 91, 102–104
- девербативни узвици 104
 - за дозивање, обраћање: *ехеј, еј* 103
 - за исказивање осећања: *а, ех* 103
 - за реаговање: *а, оп, она, живео* 103

- контекстуална условљеност значења 103
 ономотопеични узвици: *кври, бам* 103, 104
 прагматско значење 103
 текстуални / дискурсни маркери 103
 типови узвика по значењу и пореклу 103
- лексичка негација 12, 36, 37, 38, 39, 40, 46
- модел животног циклуса језичког знака (модель жизненного цикла знака) 12
- негиране творенице 10–11, 36, 39, 42, 158
 неодериватологија 9
 неодериватолошка истраживања 9
 неодеривациони процеси 14
 неологизми 18, 15, 20, 159
 нестандартна лексика 48
 нова лексика 18
- оказионализми 15, 18, 31, 159
- позајмљенице 48
 потенцијална лексика 15, 18, 159, 160
 прагматска квантификација 51
 препозитивни форманти (конституенти) 10, 11, 50, 52, 63
 формант *квази-* и *псеудо-* 10, 11, 156
 формант *контра-* 10, 11, 156
 формант *назови-* и *надри-* 10, 11
 формант *против-* 10, 11, 156
 форманти: *мега-*, *мулти-*, *ултра-*, *хипер-* 10, 12, 13, 64, 156
 препозитивни творбени форманти у сложеницама 50–64, 158
 формант *велико-* 10, 12, 50, 52–54, 156
 значење интензификације 53
 конкуренција са формантима *веле-/ вељи-* 53
 стилска маркираност 54
 формант *веле-* и *вељи-* 52, 53, 54, 64
 значење интензификације 53
 формант *високо-* 10, 12, 13, 50, 51, 52, 54–55, 63, 156
 значење интензификације 55
 формант *више-* 51, 156
 формант *ниско-* 12, 50, 51, 52, 56, 64, 156
 формант *ниже-* 51, 52
 формант *полу-* 10, 12, 50, 52, 56–61, 62, 64, 156
 значење деинтензификације 52, 57

- значење мешања нијанси 57
 значење недовољне мере, непотпуности 57, 59
 значење недовршености, непрототипичности 57, 59–61,
 значење партиитивне квантификације 52, 57
 значење прелазног стања, вредности 57
 стилска маркираност 59
 формант *пре-* 12, 13, 50, 52, 61–62, 63, 156
 значење интензификације градационог, скаларног типа 61
 значење прекомерности 61
 стилска маркираност 62
 формант *средње-* 10, 12, 50, 52, 62, 63, 64, 156
 значење деинтензификације 63
 значење локализације 52, 63
 префиксација 10, 156, 158
 префикси 10, 156
 префиксоиди 10, 156
 промене значења речи 74–86, 159
 вербално-семантички план 75, 76–86
 актантна стратегија (дијатеза семантичког типа, семантички пасив) 76, 77, 84
 компонентна стратегија 77, 80, 84
 конверзана замена улога агенса и пацијенса 76
 хијерархијско померање компонената значења 80, 81, 86
 глаголи са значењем физичког деловања (*извући, уздрмати, гушити, носити, однети, докопати се, инсталирати*) 74–86, 159
 десемантизација 75, 76, 81–86, 159
 експеријерцијална семантика 79, 80
 когнитивно-прагматички план 75, 76
 дехуманизација саджаја исказа 83
 стилски обрти 76
 комуникативне улоге
 адресант 79, 83, 84
 адресат 80, 81, 83, 84
 комуникативни ранг учесника ситуације 77
 нулта позиција (позиција „за кадром“) (нереализована позиција у исказу) 77, 79, 83, 84, 85
 периферне семантичке улоге / позиције (остали учесници ситуације / остале позиције у исказу) 77
 централне семантичке улоге / позиције (агенс и пацијенс / субјекат и објекат) 76, 77, 79
 метафорична деривација (промена транзитивних глагола у перцептивне) 76, 77, 79, 80–86, 159
 метонимијска деривација 74, 76, 84, 85
 нетипична лексичка спојивост 74, 159

- нетипична, неагентивна структура исказа 79, 86, 159
- нетипична, нова валентност 77, 81, 83
- перцептивни предикати 79–80
- пресупозијске компоненте значења, пресупозиција 80, 81, 82, 83, 84
- промене хијерархијског редоследа значења 75
- пропозицијске компоненте значења, пропозиција (асерција) 79, 80, 81, 82, 83, 84
- проширивање лексичке спојивости 76
- проширивање полисемне структуре 75
- семантичке улоге (учесници ситуације)
- (нетипични) пацијенс 76, 77, 78, 80, 81, 82, 84
 - (типични) агенс 76, 77, 78, 80, 81, 82, 84
 - акцидентни агенс (каузатор) 76, 77, 79, 80, 82, 83, 84, 85
 - инструмент / средство 77, 80, 83
 - околност, ситуација 82
 - посматрач / доживљавач 77, 79, 83, 84, 85
 - резултат 79, 84
- сема физичког контакта 81, 82
- сема неконтактног деловања 81, 82
- сема 'реакција живог објекта' 85
- сема 'реакција живог учесника ситуације' 84, 85
- сема 'реакција посматрача / доживљавача' 85
- статус семантичких улога 80
- конкретне семантичке улоге (агенс, узрок, место, почетна тачка, крајња тачка, инструмент, средство, адресат, последица, доживљавач) 80, 83
 - хиперулоге (пацијенс и каузатор) 80
- сужавање полисемне структуре 75
- такаономска промена актаната, учесника ситуације 76, 82, 83, 84 159
- типична, агентивна структура исказа 78, 79, 80, 159
- главне семантичке улоге (типични агенс и типични пацијенс) 78
 - споредне семантичке улоге (остали учесници ситуације) 83
- транссемантизација 75, 76, 81–86, 159
- актуализација периферних компоненти значења 75
 - потискивање основних компоненти значења 82
 - премештање компоненти значења 83, 84
 - транссемантичко варирање интегралних сема 83
 - увођење, додавање компоненти значења 75, 82, 83
 - укидање компоненти значења 75, 83
- хијерархијско померање централних и периферних семантичких улога 77, 80, 83, 85, 159
- професиолекти 49, 51, 158
- професионални / струковни жаргон 49, 51, 158

- разговорна лексика 15
 речнички чланак 96, 97
- семантичка деривација глагола са значењем физичког деловања 74–86
 семантичке улоге учесника (предикатне) ситуације 74–86
 семантичко поље 64, 157
 квантитета 64
 негације 34, 36, 157
 оцене 39
 супротности /супротстављености 34, 157
 семема 75, 83, 149
 синтаксичка негација 36, 37, 39
 синхрони план 9
 сложенице са препозитивним конституентима са значењем квантификације 50–64, 158
 стабилизација лексичке норме 18, 48, 52, 64, 157, 160
 стандардна лексика 48, 158
 стилско поље 64, 158
 супстандардна лексика 18, 30, 33, 48, 158, 159
 суфикси страног порекла: *-фоб(и)ја* -*филија* -*оидан* 13, 156, 157
 суфикс *-изација* 15–16, 156
 сфера комуникације
 лична 84
 мистификације комуникације 83
 обезличавање комуникације 75, 83, 84
 персонализација комуникације 75, 76
- творба глагола 20–21, 31–32, 156
 деадјективни глаголи 32
 девербативни глаголи 32
 деминуирања глагола 31, 157
 десупстантивни глаголи 31, 32, 157
- творба именица 20–27, 156
 апстрактне именице 21, 23–24, 25, 26, 156
 глаголске именице 21, 25, 26, 156
 деминутивне именице 21, 26, 156
 именице са значењем вршиоца радње 21, 27
 именице са значењем ималаца занимања 21, 22, 26, 27, 156
 именице са значењем носилаца особина 21, 26, 27, 156
 именице са суфиксом *-изација* 24, 27, 156
 именички префиксали
 конкретне именице 25–26, 156
- творба придева 20–21, 27–29, 156

- девербативни придеви са суфиксом *ив-/љив-* 28
 придеви од глаголског прилога садашњег 28, 29
 придеви са суфиксима *-ски/чки-* 27–28
 придеви са суфиксом *-аст* 27
 придеви са суфиксом *-оидан* 29, 157
 творба прилога 20–21, 29–31, 156
 десупстантивни прилози 30, 157
 прилози изведени суфиксима од придева 30
 прилози настали конверзијом 29, 157
 творбена категорија 34, 66
 творбена основа 65, 69
 творбени процеси у развоју лексике српског језика 9–19, 156
 деинтензификација 13, 64, 158
 деривација 13, 15, 21, 23, 25, 26, 73, 155, 156, 158
 десемантизација 75, 76, 81–86, 159
 детерминологизација 9–10, 50, 155
 експресивизација 15, 27,
 етнизација номинационих позајмљеница 48
 жаргонизација 10, 17, 18, 21, 27, 32, 155, 160
 интелектуализација 17, 18, 19, 21, 27, 32, 160
 интензификација 13, 64, 158
 интернационализација 48, 49, 52, 55, 64, 159
 комбинована творба 21, 23, 156, 157
 композиција 10, 21, 23, 26, 29, 156
 мовирање 14, 156
 модификација 13, 15, 21, 26
 мутација 13, 15, 21, 26
 номинализација 15–16, 25, 27
 позајмљивање лексике 9, 155, 159
 префиксација 10–13, 156, 158
 промена значења речи 34, 74–86, 159
 семантичка деривација 17, 74–86
 трансемантизација 75, 76, 81–86, 159
 транспозиција 13, 15, 21, 23, 25, 26,
 увођење нових речи 9
 урбанизација 18, 22, 33, 160
 хибридизација 13, 18, 33, 48, 49, 52, 55, 58, 63, 64, 156, 157, 158, 159
 творбени модел 11, 20, 27, 34, 36, 38, 40, 42, 44, 45, 46, 52, 58
 творбени низ 10
 творбени процеси 9, 20, 26, 32, 156,
 творбени тип 16, 18, 25, 26, 27, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 43, 48, 50, 51, 57, 58, 61,
 158, 160
 творбени формант 10–11, 13, 18, 34, 50, 159, 160

- творбено гнездо 53, 54, 56, 155, 156
- творенице од властитих именица 65–73, 158–159
- етници као основа 65–69, 73
 - са суфиксима *-филија*, *-фобија*, *-љубац*, *-мрзац* 68
 - творенице од личних имена 69–72, 73
 - творенице од презимена 69–71, 73
 - суфикси *-ски/-чки*, *-овски/-евски* 69–72, 73, 158
 - топоними као основа 65–69, 73
 - са суфиксом *-изација* 66, 67, 68–69, 73, 158
- творенице са префиксом *анти-* 10, 11, 34–35, 42–47, 48–49, 155–158
- значење деинтензификатора 46, 158
 - значење изузимања, одсуства неког својства 44, 45, 46, 47
 - значење интензификатора 45, 46, 158
 - значење негативне оцене 44
 - значење нефактивности, непрототипичности 44, 47
 - значење узајамности, наспрамности / симетричности 43, 44, 45–46, 48
 - нормативни статус твореница са префиксом *анти-* 35
 - префикс *анти-* у конкуренцији с предлогом *испод* 46
 - префикс *анти-* у конкуренцији с префиксима *назови-*, *квази-*, *псеудо-* 47, 48
 - префикс *анти-* у конкуренцији с префиксима *против-* и *контра-* 44, 45, 47, 48
 - префикс *анти-* у конкуренцији с префиксом *над-* 45, 46, 47
 - префикс *анти-* у конкуренцији с префиксом *не-* 34, 36, 40, 42, 44, 47, 48
 - префикс *анти-* у примарном значењу супротстављености / супротности 43–47
 - стилематски ефекат префикса *анти-*
 - стилогени потенцијал префикса *анти-* 44–45, 46–47
 - сфера деловања префикса *анти-* 47
 - функционалностилска маркираност твореница са префиксом *анти-* 44
 - функционалностилски статус твореница с префиксом *анти-* 35
- творенице са префиксом *не-* 10, 11–12, 34–42, 47, 48–49, 155–158
- значење деинтензификатора скаларног типа 41–42, 158
 - значење интензификатора скаларног типа 45, 158
 - значење негативне оцене 39, 40, 46
 - значење негације префикса *не-* 35, 36–39, 44, 48
 - значење нефактивности, непрототипичности 39, 40, 48
 - значење супротстављености / напоредности / симетричности префикса *не-* 35, 40–41, 42, 46, 48
 - нормативни статус твореница са префиксом *не-* 35
 - префикс *не-* у конкуренцији с апсолутним компаративом 41–42
 - префикс *не-* у конкуренцији с префиксима *анти-* и *против-* 35,
 - префикс *не-* у конкуренцији с префиксима *назови-*, *надри-*, *квази-*, *псеудо-* 39, 40

префикс *не-* у конкуренцији с префиксом *анти-* 34, 36, 40, 42, 44, 47, 48
 префикс *не-* у конкуренцији с префиксом *без-* 38
 префикс *не-* у конкуренцији с префиксом *полу-* 41
 префикс *не-* у конкуренцији са компаративом 45
 стилематски ефекат префикса *не-* 38–39, 46, 47
 сфера деловања префикса *не-* 38, 47
 функционалностилски статус твореница с префиксом *не-* 35

хибридне творенице 48, 49

црквена лексика 132–154, 161–162

аксиолошко значење лексеме *бог* 148
 базични појмови богословља 136
 богослужбени (црквени) језик 135, 145–146, 153, 161–162
 деатеизација значења црквене лексике (*грех, грехота*) 140–141, 142
 деидеологизација значења црквене лексике 134–135
 естетичко значење лексеме *бог* 148
 етичко значење лексеме *бог* 149–150
 заступљеност у Речнику САНУ 133–135, 136–154
 значење и употребе лексеме *бог* у фразеологизмима и устаљеним изразима 137–138, 149–150
 значење лексеме *Богородица* у црквеном и световном језику 151
 значење лексема *господ (Господ)* у црквеном и световном језику 138, 144, 146, 150–151
 изворна полазишта религиозности, веровања 142, 145, 149, 153
 антропоцентрично (народно) веровање 142, 148
 јудеохришћанско (веровање у искуство Божјег откровења и рођење Исуса Христа, лични однос) 142, 149, 150
 теолошко 150, 153
 културолошки аспекти употребе 133
 лексиколошко-лексикографски аспекти 132, 140
 начин лексикографске обраде црквене лексике у тезаурусном речнику православно-духовни статус црквене лексике 132, 145, 146, 148, 153–154
 примарно значење и употреба – сакрални језички комплекс 132, 133, 135–136, 142–143, 145, 146–154
 проширивање значења црквене лексике 140, 141, 144, 148
 психолошко значење лексеме *бог* 148–149
 раслојеност црквене лексике у световном језику 136–137, 146
 сакрализација значења опште лексике 141
 секундарно значење и употреба – световни језички комплекс 132, 133, 136–154, 161
 синоними лексеме *бог (Бог)* 146–147
 социоллингвистички аспекти употребе 133, 144

- статус у лексикону савременог српског језика 132–154
- сфера употребе лексеме *апостол* 138–139, 142, 144, 146, 151–152, 161
- сфера употребе лексеме *бог (Бог)* 137–138, 142, 144, 145, 146, 147, 161
- сакрална 147–148, 150–151
- световна 147–150
- сфера употребе лексеме *исповедати / исповедити, исповест* 139–140, 142, 144, 146, 152–153, 161
- сфера употребе лексеме *јеванђеље* 139, 144, 146, 152, 161
- творбени и семантички потенцијал 132, 144

РЕГИСТАР АУТОРА

- Аксарина, Н.А. 83, 169
 Алановић, Миливој 76, 79, 169
 Апрсян, Ю. Д. 76, 121, 122, 123, 169
 Бајић, Ружица 135, 136, 145, 146, 169
 Белић, Александар 133, 169
 Бјелаковић, Исидора, Суботић, Љиљана 76, 174
 Бугаева, И. В. 141, 144, 169
 Bugarski, Ranko 10, 21, 169
 Vukadinović, Zora, Mrazović, Pavica 108, 110, 171
 Гадомский, А. К. 134, 136, 141, 143, 169
 Горган-Премк, Даринка 97, 170
 Грицкат, Ирена 90, 94, 170
 Zgusta, Ladislav 89, 170
 Ивановић, Ненад 133, 170
 Ивић, Милка 170
 Јанарас, Х. 135, 136, 138, 142, 143, 145, 149, 150, 153, 154, 170
 Јовановић, Гордана 137, 144, 146, 170
 Киршова, Маријана 53, 57, 170
 Клајн, Иван 24, 34, 35, 42, 43, 45, 50, 51, 52, 56, 57, 64, 69, 107, 108, 109, 110, 117, 119, 170
 Кликовац, Душка 78, 89, 170
 Ковачевић, Милош 119, 170
 Кончаревић, Ксенија 132, 136, 142, 145, 171
 Костић, Ђорђе 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 175
 Кукушина, О. В. в. Поликарпов
 Kunzmann-Müller, Barbara 107, 108, 171
 Кустова, Г. И. 76, 77, 79, 80, 83, 171
 Lalević, Miodrag 146, 175
 Mrazović, Pavica, Vukadinović, Zora 108, 110, 171
 Оташевић, Ђорђе 9, 20, 34, 35, 39, 50, 66, 69, 159, 171
 Падучева, Е. В. 76, 77, 79, 80, 83, 171
 Пешикан, Митар 100, 108, 171
 Пипер, Предраг 51, 171
 Поликарпов, А. А., Кукушина, О. В., Токтонов, А. Г. 9, 12, 14, 15, 18, 171
 Радовић-Тешић, Милица 10, 20, 171
 Ристић, Стана, Радић-Дугоњић, Миладана 91, 92, 101, 105, 136, 142, 172
 Ристић, Стана 12, 13, 15, 20, 27, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 50, 51, 65, 74, 76, 84, 85, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 105, 107, 121, 132, 133, 134, 144, 172-174
 Самарцић, Тања 130, 174
 Скляревская, Г. Н., 15, 143, 144, 174
 Станојчић, Живојин, Поповић, Љубомир 108, 174
 Стевановић, Михаило 35, 42, 110, 174
 Стојановић, Олга 75, 174
 Суботић, Љиљана, Бјелаковић, Исидора 76, 174
 Тафра, Вранка 87, 90, 91, 92, 174
 Токтонов, А. Г. в. Поликарпов
 Тошовић, Бранко 92, 103, 104, 174
 Ђорић, Божо 12, 32, 33, 34, 39, 48, 50, 51, 65, 66, 67, 68, 174
 Ђосић, Павле 147-175
 Урысон, Е. В. 111, 112, 115, 116, 175
 Храковский, В. С. 76, 175
 Шведова, Н. Ю. 107, 108, 109, 111, 115, 117, 118, 175

О АУТОРУ

Др Стана Ристић, научни саветник Института за српски језик САНУ, рођена је 1. јануара 1950. године у Заовинама код Бајине Баште. Филолошки факултет завршила је у Београду 1977. год., а магистрирала је и докторирала на истом факултету (1980. и 1989. год.).

Од 1978. до сада ради у Институту за српски језик САНУ на изradi вишетомног академијског *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* као редактор, а и на другим пројектима Института. До сада је урадила преко 5000 стр. лексикографског текста. Бави се научним радом из следећих области: лексикологије, лексикографије, семантике, граматике, творбе речи, а проблеме из савременог српског језика сагледава са филолошког, лингвистичког, социолингвистичког, функционално-стилског, нормативног, прагматичког и когнитивног аспекта. Објавила је преко 90 радова и 5 монографија: *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику (лексичко-граматички приступ)*, Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 9, Београд, 1990, *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд, 1999. (у коауторству с М. Радић-Дугоњић), *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*, Монографије 1, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2004, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Монографије 3, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2006 и *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Монографије 10, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2009. Учествовала је на бројним међународним научним конференцијама у земљи и у иностранству. Од 2007. год. руководилац је најзначајнијег пројекта Института за српски језик: *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Иницирала је, а као главни координатор засновала је и водила рад два пројекта: *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији*, реализован у периоду од 2002. до 2003. год. и *Језик и идентитет у Републици Србији*, реализован у 2008. год. Радилa је и ради у редакцијама институтских часописи-

са: *Јужнословенски филолог, Наши језик и Лингвистичке актуелности*. Организовала је и водила рад Лингвистичке трибине од 1999. до 2004. год. Држала је више предавања по позиву на Филозофском факултету у Новом Саду, Филолошком факултету у Београду, Истраживачкој станици Петница код Ваљева и на другим трибинама у Београду. Била је члан комисије за одбрану више докторских и магистарских дисертација на Филолошком факултету у Београду и Филозофском факултету у Новом Саду. Члан је две комисије при Одбору за стандардизацију српског језика: лексикографске и синтаксичке, као и Међународне лексикографске комисије при Славистичком комитету. Добитник је награде истраживачима за постигнуте резултате у области Српски језик и књижевност у периоду 2002–2003. године Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

